

Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie

door J. GOOSSENS.

INHOUD

Voorwoord	108
Hoofdstuk I : Wat is Nederlandse dialectologie? . .	110
1. Wat zijn Nederlandse dialecten?	110
2. Wat is dialectologie?	126
Hoofdstuk II : Beknopte methodiek van de dialectologie	142
1. De afbakening van dialectologische probleemgebieden	142
1.1. De praktijk tot nu toe	142
1.2. Kritische beschouwingen bij werkwijzen van Heeroma, Foerste en Frings-Lerchner	143
1.3. Soorten probleemgebieden	147
1.4. Regionale taalgeografie en probleemgebieden .	150
1.5. Probleemgebieden met taalgeografisch contrast als uitgangspunt	152
1.6. Samenvatting	154
2. De materiaalverzameling	156
2.1. Welk materiaal verzamelen?	156
2.2. Waar materiaal verzamelen?	158

2.3. Hoe materiaal verzamelen?	160
2.4. De enquêteur	165
2.5. De zegslieden	168
3. De karteringsmethoden	169
3.1. Kaarten met geschreven tekst	169
3.2. Stempelkaarten	169
3.3. Isoglossenkaarten	170
3.4. Combinaties van stempel- en isoglossenkaarten	171
4. De interpretatie van taalkaarten	171
4.1. De extra-linguïstische methode	172
4.1.1. Dialectgrens en verkeersgrens	175
4.1.2. Menggebieden	177
4.1.3. Relict-eilanden	179
4.1.4. Historisch taalmateriaal	180
4.1.5. De vorm van de dialectgebieden	181
4.1.6. Terraslandschappen	182
4.2. De intern-linguïstische methode	188
4.2.1. De linguïstische betekenis van de interne methode	188
4.2.2. De intern-linguïstische bewijsvoering	190
4.2.3. Intern-linguïstische methode en structuralisme	196
Hoofdstuk III : Beknopte geschiedenis van de Nederlandse dialectologie	201
1. De voor-taalgeografische tijd en zijn nawerking	201
1.1. Dialectwoordenboeken	202
1.1.1. Idiotica	202
1.1.2. Dialectische vakwoordenboeken	206
1.1.3. Dialectische kruidwoordenboeken	208
1.1.4. Moderne taalgeografisch opgevatte woordenboeken	208
1.2. Dialectteksten	209
1.3. Dialectgrammatica's	211
2. De begintijd van de taalgeografie	219
2.1. Taalgeografische enquêtes in de 19 ^e eeuw	220
2.2. Taalgeografische studies tussen 1890 en 1920	222
3. De doorbraak van de dialectgeografie in de twintiger jaren	225

3.1. J. van Ginneken	225
3.2. G. Kloeke	226
3.3. L. Grootaers	228
3.4. E. Blancaert	230
4. De institutionalisering van de dialectgeografie	232
4.1. Commissies	232
4.2. Dialectologische boekenreeksen	233
4.3. Dialectologische tijdschriften	234
4.4. Taalatlassen	236
4.4.1. Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland	236
4.4.2. Reeks Nederlands(ch)e Dialect-atlassen	237
4.4.3. Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden	238
4.5. Dialectologische handboeken	238
5. Stromingen in de Nederlandse taalgeografie	239
5.1. Taalgeografische studies	239
5.2. Het bewerkte materiaal	244
5.3. De interpretatie van het kaartbeeld	247
Hoofdstuk IV : De indeling van de Nederlandse dialecten	252
1. Beknopte geschiedenis van de indelingsmethoden	252
1.1. De vlakkenmethode	253
1.2. De isoglossenmethode	255
1.3. De pijltjesmethode	256
1.4. De structuurgeografische methode	259
1.5. De transformationele methode	261
2. Methodologische principes van een indeling der Nederlandse dialecten	261
Lijst van de taalkaarten	267
Afkortingen	269
Auteursregister	270

VOORWOORD

De laatste twee kleine handboeken over Nederlandse dialectologie, Weijns *De Nederlandse dialecten* en Van Ginneken *De studie der Nederlandsche streektalen* verschenen onder de tweede wereldoorlog. Beide werken zijn op het ogenblik in verscheidene opzichten verouderd. De verzamelde dialectologische opstellen van Overdiep, die in 1947 onder de titel *Volkstaal en dialektstudie* verschenen, vormen geen handboek in de eigenlijke zin ; het in zijn opzet zeer originele *Album Grootaers* van 1950 is dat strikt genomen ook niet.

Wel beschikt de Nederlandse dialectologie op het ogenblik over een groot naslagwerk, de *Nederlandse dialectkunde* van A. Weijnen. Dat dit boek in een behoefte voorzagt, blijkt uit het feit dat in 1966 een tweede uitgave nodig was, d.w.z. acht jaar na het verschijnen van de eerste. In dat werk is een zeer grote hoeveelheid materiaal verwerkt. Het is als vindplaats van de uitkomsten van methodologische beschouwingen en van de concrete resultaten van het taalgeografisch onderzoek te onzent voor de Nederlandse dialectoloog onvervangbaar.

Ik meen echter dat er daarnaast plaats is voor een werk van bescheidener omvang, waarin streng systematisch een aantal punten worden behandeld die voor een beknopt handboek noodzakelijk en voldoende zijn. Het gaat m.i. om de volgende vier punten :

1. Een wetenschappelijke discipline moet haar onderwerp definiëren. In het eerste hoofdstuk van dit werk wordt uiteengezet wat ik onder Nederlandse dialectologie versta.

2. In de Nederlandse dialectologie worden de methodologische principes van de algemene dialectologie op de Nederlandse dialecten toegepast. Een overzicht van de methodiek der dialectologie (met Nederlandse voorbeelden) is dus, zolang er geen handboek over algemene dialectologie bestaat, in een inleiding tot de Nederlandse dialectologie op zijn plaats. Het wordt in het tweede hoofdstuk gegeven. Er bestaan weliswaar talrijke overzichten van de dialectologie van afzonderlijke taalgebieden die meestal ook methodologische beschouwingen bevatten, maar een systematische behandeling van de methodiek der dialectologie in een afzonderlijk handboek in een Westeuropese taal is mij niet bekend.

3. De gebruiker van een handleiding over Nederlandse dialectologie moet door dat werk in de mogelijkheid gesteld worden om de resultaten van het onderzoek te leren kennen. De gemakkelijkste weg om dit doel te bereiken is een historisch overzicht van de discipline en een bibliografisch apparaat. Deze zijn in het derde hoofdstuk te vinden. Het naslaan van dit hoofdstuk — en van het hele werk — is door een auteursregister vergemakkelijkt.

4. In de dialectologie gaat het om taalgeografische verhoudingen. De dialectologie van elk taalgebied streeft ernaar, de kennis van die verhoudingen te generaliseren in de vorm van een objectieve indelingskaart. Het vierde hoofdstuk behandelt de problematiek van de indeling der Nederlandse dialecten.

De specialist zal in dit overzicht enkele bij- en omgewerkte opstellen van mijn hand herkennen. Ik heb die in hun eerste versie steeds als voorstudies van een handboek opgevat. Wie de hier volgende tekst met die artikelen wil vergelijken, zal kunnen vaststellen dat mijn vroegere opvattingen zich op tal van punten gewijzigd hebben.

HOOFDSTUK I

WAT IS NEDERLANDSE DIALECTOLOGIE ?

Met Nederlandse dialectologie wordt in dit werk bedoeld het onderzoek van de Nederlandse dialecten volgens de methoden der dialectologie. Een bepaling van het onderwerp van dit handboek zet dus een definitie van het begrip „Nederlandse dialecten” en van het begrip „dialectologie” voorop.

1. Wat zijn Nederlandse dialecten?

De officiële cultuurtaal van Nederland en van Noord-België heet Nederlands. Daarnaast bestaan er een aantal dialecten die eveneens Nederlands genoemd worden. Wanneer het juist is, over Nederlandse dialecten te spreken, moeten wij aannemen dat het begrip „Nederlands” meer omvat dan een welbepaald communicatiesysteem. Blijkbaar moet het in deze opvatting als een diasysteem geïnterpreteerd worden, d.w.z. als een verzameling van een aantal taalsystemen die op elkaar gelijk zijn. De constructie van een diasysteem zet een fundamentele overeenkomst van elk van de ertoe behorende systemen met alle andere voorop, maar ook een aantal verschillen. Fundamentele overeenkomst is voor de opbouw van een diasysteem noodzakelijk, omdat anders niets het samenbrengen van taalsystemen in een diasysteem rechtvaardigt en mogelijk maakt. Zij is het taalhistorische gevolg van de verwantschap (d.w.z. de gemeenschappelijke oorsprong) van die

systemen en van ontleningen tussen die systemen. Ook taalverschillen zijn noodzakelijk, omdat anders het diasysteem met een enkel systeem zou samenvallen, m.a.w. geen diasysteem meer zou zijn. Principieel kan de som van de overeenkomsten en verschillen tussen taalsystemen die het diasysteem uitmaakt, door middel van een grote formule of (in een generatief-transformationele behandeling) door een aantal regels worden voorgesteld.

Wij beschouwen het Nederlands dus als een diasysteem. Het is een primaire taak van bepaalde onderdelen der Nederlandse taalkunde, het Nederlandse diasysteem in de tijd en in de ruimte af te bakenen. Het eerste is de taak van de historische taalkunde van het Nederlands, het tweede die van de Nederlandse dialectologie. Wanneer beide disciplines erin slagen, hun onderwerp aan de hand van een afbakening van het diasysteem waarmee zij zich dienen bezig te houden, te definiëren, kan door een samenvoeging van die twee definities geformuleerd worden wat het onderwerp van de Nederlandse taalkunde is. Voorlopig kunnen wij dit principieel als volgt omschrijven : de opbouw en de taalhistorische verklaring van de totstandkoming en de ontwikkeling van het Nederlandse diasysteem. In deze definitie is er vanzelfsprekend plaats voor het synchronische en diachronische onderzoek van de Nederlandse cultuurtaal.

Om te bepalen welke dialecten wel en welke niet tot een diasysteem behoren, heeft men zich op twee criteria beroepen : de verwantschap en de verstaanbaarheid. Als we het feit dat taalsystemen elementen van elkaar kunnen ontlenen buiten beschouwing laten, is het tweede het synchronische gevolg van het eerste. De geografische begrenzing van een diasysteem is het gemakkelijkst wanneer een niet al te grote groep verwante dialecten omringd wordt door systemen die tot andere taalfamilies behoren, zoals

b.v. het geval is met het Baskisch en het Hongaars. Moeilijker wordt het wanneer we met geleidelijke overgangen tussen dialecten in een zeer groot gebied te doen hebben. Horen b.v. het Zeeuws-Westvlaams en het Zuidbeiers nog tot hetzelfde diasysteem? Er is een geleidelijke overgang van de op zichzelf reeds gedifferentieerde eerste groep naar de in talrijke onderafdelingen uiteenvallende tweede, die gaat over een reeks dialectgebieden, waarvan er geen enkel een uniform uitzicht heeft : Oostvlaams, Brabants, Westen Oostlimburgs, Ripuarisch, Moezelfrankisch, Rijnfrankisch, Zuidfrankisch, Zwabisch. We zouden geneigd kunnen zijn te zeggen dat Zeeuwse en Tirolse dialectsprekers elkaar niet kunnen verstaan, wat grotendeels toe te schrijven is aan het feit dat de gemeenschappelijke oorsprong van hun respectieve systemen in een te ver verleden ligt en dat die dialecten bijgevolg tot verschillende diasystemen behoren.

Kunnen er in de geleidelijke overgang van het N.W. naar het Z.O. toe cesuren worden aangebracht tussen gebieden met verschillende diasystemen? Dat lijkt uitgesloten. In de veronderstelling dat een Zeeuw nog Brabants verstaat, maar geen Limburgs meer, zou men kunnen denken dat de grens tussen het Brabants en het Limburgs de scheiding tussen twee diasystemen is. Maar een Brabander zou zowel Zeeuws als Limburgs kunnen verstaan, maar geen Ripuarisch meer, een Limburger Brabants en Ripuarisch, maar geen Zeeuws of Moezelfrankisch, een Ripuariër Limburgs en Moezelfrankisch, maar geen Brabants of Rijnfrankisch enz. De grenzen van de verstaanbaarheid verschuiven met het geografische uitgangspunt van het gebied waarvan de dialectoloog het diasysteem wil leren kennen.

Deze moeilijkheid is niet specifiek voor de Continentaalwestgermaanse dialecten. Er bestaan soortgelijke over-

gangen tussen b.v. de dialecten van Frankrijk en die van Italië (1), die van Joegoslavië en Bulgarije (2) en waarschijnlijk wel in de verspreidingsgebieden van de meeste taalfamilies met verwante cultuurtalen.

Er dient hier verder nog op gewezen te worden dat de factor „verstaanbaarheid” geen objectief gegeven is, zoals Stankiewicz terecht heeft opgemerkt (3) : „The ability to understand speakers of different speech communities depends to a large extent on training in code-switching and on individual talent, and it correlates more closely with lexical similarity than with structural correspondences between linguistic systems”.

Een in de natuur van de taalfeiten zelf liggende geografische begrenzing van een groep dialecten die samen één diasysteem uitmaken, is de omlijning van het verspreidingsgebied van een taalfamilie, b.v. dat van het Germaans, het Romaans, het Slavisch. Een zuiver linguïstische begrenzing is eveneens de omlijning van het verspreidingsgebied van een continu deel van een taalfamilie, dat zich door duidelijke breuken in het taallandschap van de rest van die taalfamilie onderscheidt. Dat is b.v. mogelijk bij het Continentaalwestgermaans, dat door werkelijke taalgrenzen van het Fries en het Deens gescheiden is. Wie bepaalde stukken van het verspreidingsgebied van een taalfamilie of zulk een continu deel van een afgelijnd geheel in die taalfamilie als een diasysteem wil opvatten, moet uiteraard de rechtvaardiging van zijn begrenzing in factoren zoeken die niet identiek zijn met breuken in de continuïteit.

(1) E. PULGRAM, *Structural comparison, diasystems, and dialectology*. *Linguistics* 4 (1964), 66-82. Vgl. blz. 77.

(2) P. IVIĆ, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur un Entwicklung*. Den Haag 1958, 39-40.

(3) E. STANKIEWICZ, *On discreteness and continuity in structural dialectology*. *Word* 13 (1957), 44-59.

Wie het verspreidingsgebied van het Nederlandse dia-systeem wil afbakenen, moet langs één zijde een scheidingslijn door een continu gebied trekken : aan de oostkant. Hij moet m.a.w. een grens tussen de Nederlandse en de Duitse dialecten vinden. Tot nog toe heeft men op twee manieren gepoogd die grens te trekken. We kunnen ten eerste een grens zoeken tussen dialecten die meer verwant zijn of meer overeenkomst vertonen met het Nederlands en dialecten die meer verwant zijn of meer overeenkomst vertonen met het Duits. Indien dat mogelijk mocht zijn, zouden we Nederlandse dialecten kunnen definiëren als „die dialecten die meer de kenmerken vertonen van de Nederlandse cultuurtaal dan van enig andere cultuurtaal” (1). Ten tweede kunnen we een grens zoeken tussen de verspreidingsgebieden van de Nederlandse en de Duitse cultuurtaal en die grens als de scheiding tussen het Nederlandse en het Duitse diasysteem beschouwen.

Is het criterium van de graad van verwantschap of overeenkomst in de praktijk bruikbaar? De dialecten van het hele Continentaalwestgermaanse gebied zijn zowel met het Nederlands als met het Duits verwant, m.a.w. elk Continentaalwestgermaans dialect heeft elementen met beide cultuurtalen gemeen (elementen van het type A). Daarnaast kunnen zij bepaalde elementen gemeen hebben met het Nederlands, maar niet met het Duits (type B). Omgekeerd kunnen zij sommige elementen gemeen hebben met het Duits, maar niet met het Nederlands (type C). Tenslotte kunnen er in een dialect elementen voorkomen die niet Nederlands en ook niet Duits zijn (type D). Een voorbeeld : Het Limburgse dialect van Genk kent het woord *hous*, dat in het Nederlands in de vorm *huis* en

(1) A. WEIJNEN, *De definitie van Nederlandse dialecten*. NT, Van-Haeringennummer 1970, 158-159. Vgl. blz. 159.

in het Duits in de vorm *Haus* voorkomt. Het woord *hous* behoort tot type A. In hetzelfde dialect wordt het woord *maken* uitgesproken *maoke*, met een *k* zoals in het Nederlands, in tegenstelling met het Duits, dat hier *ch* heeft (*machen*). De *k* in *maoke* behoort dus tot het type B. In het dialect van Genk luidt het pronomen van de eerste pers. sg. subject *ich*, met fricatieve consonant zoals in het Duits (*ich*), in tegenstelling met het Nederlands (*ik*). De fricatief in dit woord behoort tot het type C. Voor Nederlands *vlinder*, Duits *Schmetterling* wordt in hetzelfde dialect *piepel* gezegd. Dit woord behoort tot type D. Het geheel van de theoretisch denkbare mogelijkheden in om het even welk Continentaalwestgermaans dialect kan als volgt geformaliseerd worden :

	Nederlands	Duits
A	+	+
B	+	—
C	—	+
D	—	—

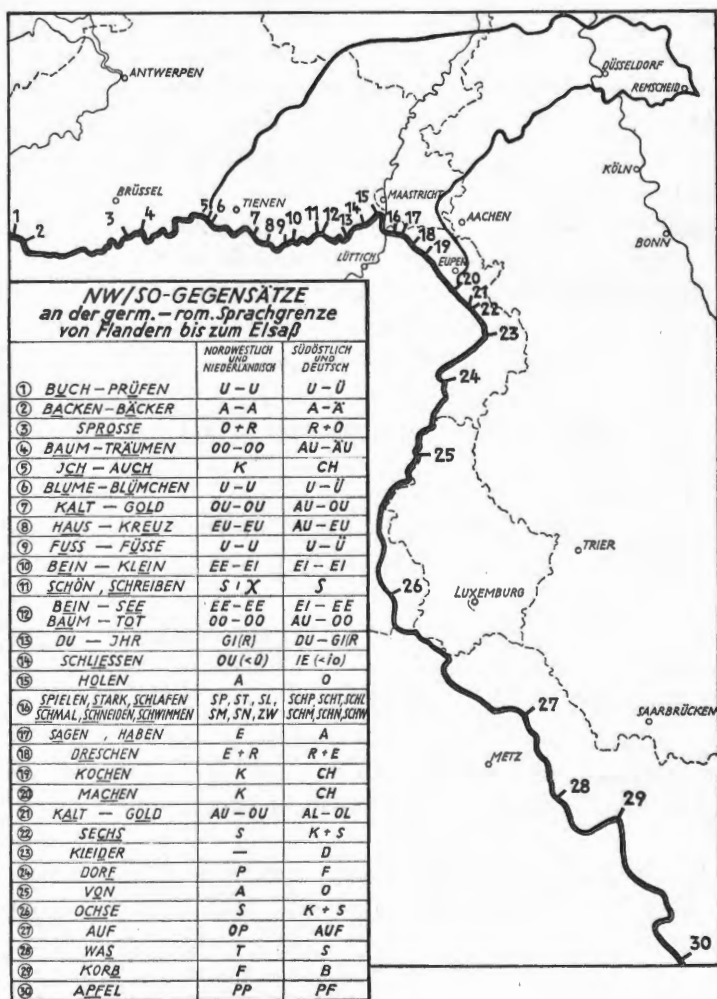
De elementen A en D zijn voor de beantwoording van de hier behandelde vraag irrelevant. Het komt erop aan de verhouding van de elementen B en C in de dialecten van het overgangsgebied te bepalen. Daarbij laten wij de vraag buiten beschouwing of en hoe het relatief belang

van fonologische, morfologische, syntactische en lexicale elementen bepaald kan worden.

In het W. van het Nederlandse taalgebied zal de verhouding B/C dicht bij 100/0 liggen, in het Z. van het Duitse taalgebied dicht bij 0/100. Tussen deze twee streken ligt er een overgangsgebied, waarin de verhouding van 100/0 en van 0/100 geleidelijk naar 50/50 verschuift. Het is duidelijk dat in de naadzone, waar de verhouding b.v. tussen 49/51 en 51/49 ligt, zeer precieze tellingen nodig zijn om te kunnen beslissen of een bepaald dialect tot het Nederlandse of het Duitse diasysteem behoort, en wel tellingen die rekening houden met de gebruiksfrequentie van alle elementen van de groepen B en C. Men kan daarbij aannemen dat het element met de laagste frequentie van die beide groepen samen beantwoordt aan één frequentie-eenheid FE. Komt een taalelement 16 maal vaker voor, dan worden aan dat element 16 FE toegekend. Men maakt tenslotte de som van de FE van groep B en van groep C. Is som B hoger dan som C, dan is het bewuste dialect Nederlands, is som C hoger dan som B, dan is het dialect Duits. Op die manier is het theoretisch mogelijk van ieder dialect uit de overgangszone tussen het „zuiver” Nederlandse en het „zuiver” Duitse dialectgebied te zeggen of het Nederlands of Duits is en zou men een grens tussen de Nederlandse en de Duitse dialecten moeten kunnen trekken.

Er zijn echter onoverkomelijke complicaties. In de eerste plaats is de hierboven gekarakteriseerde overgangszone geen relatief smalle strook, waarin men tamelijk gemakkelijk de gezochte grens zou moeten kunnen ontdekken. Integendeel, in meer dan de helft van het Nederlandse taalgebied hebben de dialecten zekere kenmerken gemeen met het Duits, afwijkend van het Nederlands; omgekeerd hebben in meer dan de helft van het Duitse taalgebied

de dialecten bepaalde kenmerken gemeen met het Nederlands, afwijkend van het Duits. Kaart 1 geeft een idee

Kaart 1

van de breedte van de overgangszone. Men ziet er de Germaans-Romaanse taalgrens op, van de Schelde in het N.W. tot de Elzas in het Z.O. Daarop zijn de punten aangegeven waar dertig dialectgrenzen op de taalgrens vallen. Al deze dialectgrenzen zijn zo gekozen dat zij noordwestelijke kenmerken, die ook de Nederlandse cultuurtaal eigen zijn, van zuidoostelijke verschijnselen scheiden, die ook in de Duitse cultuurtaal voorkomen. Om zekerheid te hebben aangaande de situering van de kern van de overgangszone, waarin de gezochte grens moet lopen, zijn steekproeven in het hele overgangsgebied noodzakelijk. Het is in dit verband niet zonder belang op te merken dat de dertig dialectgrenzen van onze kaart slechts een kleine minderheid van het werkelijke aantal tegenstellingen representeren.

Laten we ten tweede veronderstellen dat het mogelijk is door de steekproeven te achterhalen waar de kernzone van het overgangsgebied te vinden is. In die kernzone is de verhouding van de Nederlandse en de Duitse kenmerken ongeveer fifty-fifty. Maken in een dialect de Nederlandse kenmerken 50,01 % van het totaal uit en de Duitse 49,99 %, dan is dat dialect Nederlands; is de verhouding omgekeerd, dan is het Duits. Een dialect is de som van de idiolecten van al zijn sprekers. Geen twee idiolecten zijn volkomen hetzelfde. Om zekerheid te hebben of in een plaats van de kernzone een Nederlands of een Duits dialect gesproken wordt, is men verplicht er een volledige inventaris aan te leggen van het taalgebruik van elke inwoner die dat dialect spreekt en van ieder element uit iedere inventaris de frequentie te berekenen. Dat is zelfs voor het dialect van één enkele plaats een utopie. Maar nemen we even aan dat het toch mogelijk zou zijn. Dan zou de dood van een bejaarde inwoner tot gevolg kunnen hebben dat het dorp in plaats van een Duits dialect ineens een Neder-

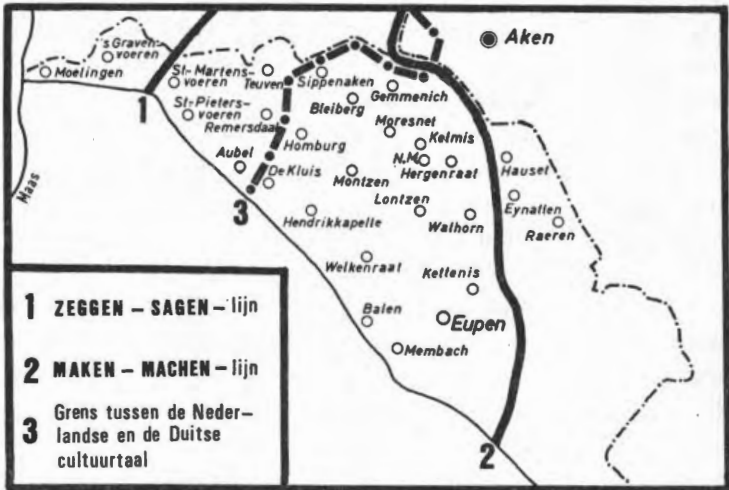
landse tongval spreekt of omgekeerd. Sterker nog : als een kleuter van de ene dag op de andere een nieuw woord bijleert, kan dat dezelfde verandering met zich meebrengen (1).

Uit deze beschouwingen blijkt dat het trekken van een grens tussen de Nederlandse en de Duitse dialecten op grond van een statistisch onderzoek van hun overeenkomsten en verschillen met de Nederlandse en de Duitse cultuurtalen volkomen uitgesloten is en bovendien dat pogingen in die zin tot absurde consequenties zouden leiden. Dit criterium is bijgevolg te verwerpen.

De mogelijkheid die overblijft is het trekken van een grens tussen de verspreidingsgebieden van de twee cultuurtalen. Deze wordt dan als de scheiding tussen de Nederlandse en de Duitse diasystemen beschouwd. Op grond van dit criterium kunnen we een voorlopige definitie van „Nederlandse dialecten” geven : dat zijn met het Nederlands verwante dialecten, die gesproken worden in het gebied waar het Nederlands de rol van cultuurtaal vervult. Omgekeerd zijn Duitse dialecten tongvallen die met het Duits verwant zijn en gesproken worden in het gebied, waar het Duits cultuurtaal is. Het trekken van de grens tussen de Nederlandse en de Duitse dialecten is niet moeilijk. Zij valt samen met de politieke grens tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland. In het Germaanse dialecten sprekende stukje van

(1) Het is theoretisch denkbaar dat in sommige plaatsen aan weerskanten van de naad de toestand vrij duidelijk is, met b. v. links een verhouding 48/52 en rechts een verhouding 52/48. Het is echter nauwelijks aan te nemen, dat dank zij zulke klare toestand een grens over een enigszins aanzienlijke afstand getrokken kan worden. Verder lijkt het mij uitgesloten dat er ergens een breuk voorkomt die het aantal FE van een taal ineens met vijf procent vermeerderen of verminderen. Daarvoor is de overgangstrook te breed en zijn — althans in het Limburgs — de overgangen veel te geleidelijk.

België dat aan het zuiden van Nederlands-Limburg grenst, het z.g. Land van Overmaas (kaart 2), kan men de dia-

Kaart 2

lecten van de zes westelijke gemeenten, de Voerdorpen, Nederlands noemen, omdat het Nederlands hier naast het Frans de cultuurtaal is. De dialecten van de Voerstreek zijn niet Frans, omdat het Frans niet tot hetzelfde dia-systeem kan behoren; ze zijn niet Duits, omdat het Duits er niet de rol van cultuurtaal vervult. Sedert 1 september 1963 behoren deze gemeenten tot de Vlaamse provincie Limburg. Dat is een administratieve consequentie van het hier aangenomen indelingsprincipe. De dialecten die in de plaatsen ten oosten van de Voerstreek gesproken worden, dus van Sippenaken en Homburg af, zijn Duits, omdat het Duits er cultuurtaal is. Weliswaar is de rol van het Duits als officiële taal in het „Oudbelgische” gebied tussen Voerstreek en de vroegere Kreis Eupen in de loop van deze

eeuw en vooral na de laatste oorlog steeds geringer geworden, maar Frans kunnen deze dialecten niet zijn omdat zij niet samen met het Frans in een diasysteem verenigd kunnen worden. Ze zijn niet Nederlands, omdat het Nederlands er als cultuurtaal onbekend is. Het uitstervende dialect van het naar buiten toe volledig verfranste Aubel-Centrum was in elk geval een halve eeuw geleden nog als Nederlands te beschouwen. Het Nederlands speelde er toen nog de rol van verwante cultuurtaal. Op dit ogenblik is het er echter in deze functie volledig door het Frans verdrongen. Dat van het Aubelse gehucht De Kluis was Duits, omdat het Duits er naast het Frans de rol van cultuurtaal vervulde, ofschoon de dialectverschillen tussen De Kluis en Aubel-Centrum gering zijn. Het dialect van het gehucht St. Jean-Sart is echter Frans (1). De scheiding tussen de Nederlandse en de Duitse dialecten valt dus niet samen met een van de twee belangrijkste dialectgrenzen die door het Land van Overmaas lopen, de *zeggen/sagen*-lijn en de *maken/machen*-lijn. Een van de beste kenners, Boileau, verklaart zelfs, dat „cette ligne de démarcation... ne coïncide avec *aucun* faisceau isoglossématique important” (2).

De afbakening van de Nederlandse dialecten langs de noordzijde stelt niet veel problemen. In Friesland worden twee cultuurtalen naast elkaar gebruikt, het Fries en het Nederlands. De dialecten van die provincie zijn met beide beschaafde systemen verwant, maar het grootste deel ervan lijkt veel meer op het Fries dan op het Nederlands. Tussen deze dialecten en de andere loopt er een taalgrens. De aangrenzende dialecten van de tweede groep staan dichter

(1) Vgl. J. LANGOHR, *Taaltoestanden in de gemeente Aubel*. VMVA 1914, 98-108.

(2) A. BOILEAU, *Enquête dialectale sur la toponymie germanique du Nord-Est de la province de Liège*. Luik 1954, 86.

bij de Nederlandse dan bij de Friese cultuurtaal en behoren bijgevolg tot het Nederlandse diasysteem. Wanneer in een gebied twee met de dialecten en dus ook onderling verwante cultuurtaalen gebruikt worden, lijkt het logisch de dialecten van dat gebied samen met de meest verwante cultuurtaal als een diasysteem te beschouwen. Wij noemen dus de dialecten van de eerste groep Fries. De grens tussen de Nederlandse en de Friese dialecten is o.a. beschreven door Hof (1).

Aan de hand van deze beschouwingen kunnen we onze definitie van de Nederlandse dialecten aanvullen. Nederlandse dialecten zijn met het Nederlands verwante dialecten die gesproken worden in het gebied waar het Nederlands, *en geen enger verwante taal*, de rol van cultuurtaal vervult.

Friese dialecten komen in Nederland uitsluitend voor in de provincie Friesland en verder in een aangrenzend stukje van het Groningse Westerkwartier en op het Noordhollandse eiland Terschelling. Niet geheel Friesland spreekt Friese dialecten. Afgezien van het Stellingwerfse menggebied in het Z.O., waar Fries en Stellingwerfs naast elkaar voorkomen (2) en het noordoostelijke Kollum zijn er in het homogeen Friese gebied een aantal enclaves, waarvan de dialecten tot het Nederlandse diasysteem gerekend moeten worden (3). Een speciale plaats nemen hierbij de dialecten van de Friese steden in, waarvan het vroeger een twistpunt geweest is of zij tot het Nederlands of het Fries behoren. De resultaten van de discussie kunnen we

(1) J. J. HOF, *Friesche dialectgeographie*. 's-Gravenhage 1933, 4-5 en kaart blz. 14a.

(2) Vgl. K. BOELENS, *De taalsituatie in de Stellingwerven*. DB 8 (1956), 81-90.

(3) Een opsomming en karakterisering van die dialecten vindt men bij HOF, t. a. p., 5-6.

het best met de woorden van Van Haeringen samenvatten : Kloeke heeft het Stadsfries gekarakteriseerd als „Hollands in friese mond”. Gosses wil het als Fries blijven beschouwen, „met wat Hollands erbij”. Wie Fokkema's klank- en vormleer gelezen heeft, moet wel heel sterk naar Kloeke's mening overhellen, of tenminste Gosses' omschrijving wijzigen in „Hollands met nog wat Fries erin” (1).

Langs de westkant is de afbakening van de Nederlandse dialecten nog gemakkelijker dan in het N. De Noordzee vormt een breuk tussen de verspreidingsgebieden van het Nederlandse en het Engelse diasysteem. Dat de Nederlandse kustdialecten sommige z.g. Ingweoonse kenmerken vertonen, spreekt die vaststelling hoegenaamd niet tegen. Het feit dat sommige oostelijke Engelse dialecten enkele continentale trekken bezitten (2), verandert evenmin iets aan de vaststelling dat de Noordzee de Nederlandse dialecten in het W. begrenst.

Blijft tenslotte het Z. Hier zou eventueel de opwerping gemaakt kunnen worden dat de rijksgrens tussen Nederland en België tot op zekere hoogte een taalgrens is (3) en dat men dus de dialecten van het Koninkrijk der Nederlanden als een diasysteem, het Nederlands, en die van Vlaanderen als een ander, het Vlaams kan opvatten. Deze opvatting is niet houdbaar om de eenvoudige reden dat er geen Vlaamse cultuurtaal bestaat. De officiële taal in de noordelijke helft van België is het Nederlands. Dat slechts een uiterst geringe minderheid van Vlaamse intellectuelen de Nederlandse cultuurtaal werkelijk beheerst,

(1) C. B. van Haeringen in een recensie van Fokkema's boek *Het Stadsfries*. NT 31 (1937), 333-334.

(2) Uit de *Phonological Atlas of the Northern Region* van Eduard Kolb (Bern 1966) blijkt dat zulke kenmerken vooral in het graafschap Northumberland talrijk zijn.

(3) Vgl. A. WEIJNEN en F. VAN COETSEM, *De rijksgrens tussen België en Nederland als taalgrens*. Amsterdam 1957.

verandert aan dat feit niets. Het zeer gebrekkige Nederlands dat door een heel wat groter aantal Vlamingen gesproken wordt, is geen Vlaamse cultuurtaal, maar een „amalgzaam van dialect en Frans, Nederlands en gallicismen, bedenksels en ouderwetsigheden” (1). Dit mengsel is door het zeer grote aandeel van het dialect geografisch veel sterker gedifferentieerd dan de (Noord)nederlandse cultuurtaal in haar regionale variaties. Het is bovendien ook verticaal veel sterker gedifferentieerd naar de graad van intellectuele vorming en nog veel meer naar de graad van individuele inspanning om Nederlands naar de norm te spreken en naar het individuele inzicht in de verhouding van dialect en cultuurtaal. Het is geen systeem, maar vormt een diasysteem van als beschaafd Nederlands bedoelde idiolecten. Dit laatste lijkt mij doorslaggevend: die idiolecten zijn als realisaties van de Nederlandse cultuurtaal bedoeld. De grens tussen Nederland en België is dus niet de grens tussen twee cultuurtalen, maar wel tussen een gebied waar een aanzienlijk deel van de bevolking de ene Nederlandse cultuurtaal — zij het met belangrijke graduele verschillen — beheerst en een gebied waar slechts enkelen dezelfde cultuurtaal werkelijk machtig zijn en een in de laatste jaren zienderogen groeiende minderheid de bedoeling heeft die taal te spreken, maar het slechts tot een zeer gebrekkige beheersing heeft gebracht. De deugdelijkheid van het Nederlands in Vlaanderen zal in de toekomst ongetwijfeld groeien, dank zij de inspanningen van de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal en van heel wat verdienstelijke onderwijzers.

Hoewel dit geen doorslaggevend argument is, zou ik er nog willen op wijzen, dat de belangrijkste dialectgrenzen

(1) G. GEERTS, *Het gezag van 'Van Dale'*. Dietsche Warande en Belfort 112 (1967), 55.

in het zuiden — met uitzondering van de grens tussen het Oostvlaams en het Zeeuws — hoegenaamd niet met de rijksgrens samenvallen, maar in de noord-zuidelijke richting lopen en dus die grens kruisen.

Wij kunnen dus de grens tussen Nederland en België niet als de zuidgrens van het Nederlandse diasysteem beschouwen en moeten verder in het Z. naar een afbakening zoeken. Dat lijkt een gemakkelijke taak : de scheidingslijn tussen de Germaanse en Romaanse taalfamilies, die België in een noordelijke en een zuidelijke helft verdeelt, scheidt niet alleen dialecten die niet tot hetzelfde diasysteem kunnen behoren, maar ook twee cultuurtalen. De Brusselse agglomeratie en enkele taalgrensgemeenten met z.g. „taalfaciliteiten” voor een Vlaamse of een Waalse minderheid kunnen we zowel tot het Nederlandse als tot het Franse taalgebied rekenen.

Wat Frans-Vlaanderen betreft, de uitstervende dialecten van dit gebiedje kunnen niet als Nederlands beschouwd worden, omdat het niet mogelijk is, onze definitie zo te modificeren dat zij sluitend blijft en tegelijk de Frans-Vlaamse dialecten omvat. Een andere definitie, waardoor de Frans-Vlaamse dialecten tot het Nederlandse diasysteem zouden behoren en die tegelijk aan de logische eis tot sluitend-zijn zou voldoen, blijkt niet mogelijk te zijn (1). Nederlandse dialecten zijn dus *de met het Nederlands verwante dialecten die gesproken worden op het gebied waar het Nederlands — en geen enger verwante taal — de rol van cultuurtaal vervult*, d.w.z. de niet-Friese Germaanse

(1) Vgl. voor dit vraagstuk de discussie tussen J. GOOSSENS, *Wat zijn Nederlandse dialecten?* (Voordrachten gehouden voor de Gelderse leergangen te Arnhem Nr. 22, Groningen 1968), R. WILLEMYNS, *Dialektologische grensgeschillen* (Tijdschrift van de Vrije Universiteit van Brussel 11 (1968-1969), 121-132), A. WEIJNEN t. a. p. en J. GOOSSENS, *De definitie van Nederlandse dialecten* (TNTL 88 (1972), 45-50).

dialecten van Nederland en van het Nederlandstalige deel van België (1).

Deze definitie is niet zuiver linguïstisch, maar eerder sociolinguïstisch : om te bepalen welke dialecten Nederlands zijn wordt niet alleen een beroep gedaan op het linguïstische gegeven van de verwantschap met de Nederlandse cultuurtaal, maar ook op het sociolinguïstische van de coëxistentie met die cultuurtaal. Een zuiver linguïstische definitie blijkt niet practicable te zijn.

2. Wat is Dialectologie?

Meestal wordt dialectologie opgevat als de studie van de dialecten. In die opvatting is iemand die het dialect van Brugge onderzoekt, een dialectoloog, iemand die de tongval van Culemborg bestudeert eveneens, iemand die het dialect van Staphorst tot onderwerp van zijn onderzoek maakt, is dat ook enz. De dialectologie als studie van de genoemde en alle andere dialecten samen zou dan als tak van de taalwetenschap te beschouwen zijn, die een eigen plaats naast de andere linguïstische disciplines inneemt. De fundering van die opvatting moet dan in het onderwerp van die onderzoekingen liggen, d.w.z. in het feit dat we met dialecten te doen hebben. Dat dit onderwerp het zou rechtvaardigen, een op die manier geïnterpreteerde dialectologie als een eigen tak van de taalwetenschap op te vatten, lijkt echter zeer twijfelachtig. Zowel in het geval van dialecten als in dat van cultuurtalen hebben we met talen te doen, d.w.z. met menselijke communicatiesystemen, waarvan elk afzonderlijk een eigen structuur heeft, waardoor het zich van alle andere onder-

(1) Over de geografische begrenzing van het Nederlandse dialectsysteem in vroegere tijden vgl. de in vorige noot vermelde opstellen.

scheidt. „Dialects do not belong to a language, they are a language” (1). Voor het beschrijven van die talen — dialecten en cultuurtalen — worden methoden toegepast die door de algemene taalwetenschap ontwikkeld zijn. Deze verfijnt en verbetert op zijn beurt zijn methoden dank zij de resultaten van het onderzoek van afzonderlijke talen, zowel dialecten als cultuurtalen. Bij dit onderzoek in wisselwerking tussen de algemene linguïstiek en de linguïstiek van afzonderlijke talen is er geen principieel verschil tussen het onderzoek van dialecten en dat van cultuurtalen. Hetzelfde kan van de historische taalwetenschap gezegd worden. Zowel het historische onderzoek van dialecten als dat van cultuurtalen houdt zich bezig met de vraag hoe een bepaald taalsysteem tot stand is gekomen en gebruikt daarbij de methoden van de historische algemene taalkunde, die op zijn beurt impulsen van het historisch onderzoek van afzonderlijke talen ontvangt.

Op grond van deze constateringën kunnen we dus niet in het geval van het Brugs, Culemborgs en Staphorsts van dialectologie en in dat van het Nederlands van Neerlandistiek spreken. Wel lijkt een begripspaar dialectkunde-cultuurtaalkunde te verantwoorden. Deze tegenstelling heeft zich bij mijn weten in de linguïstiek, zeker bij ons, nog niet ingeburgerd, hoewel het van een sociolinguïstisch standpunt uit gerechtvaardigd lijkt, de sociale functionaliteit van beide taaltypes vergelijkend te onderzoeken. Zij hebben immers blijkbaar een reeks opposerende sociale functies. Het is bovendien niet a priori uitgesloten, dat zij ook opposerende structurele wetmatigheden zouden vertonen, hoewel deze hypothese aan de hand van empi-

(1) G. FRANCESCATO, *Structural comparison, diasystems and dialectology*. Zeitschrift für romanische Philologie 81 (1965), 484-491. Zie blz. 486.

rische onderzoekingen nog verdere verificatie behoeft (1).

Wij kunnen ons dus de dialectkunde als een eigen tak van de taalwetenschap voorstellen, vooral van de sociolinguïstiek. Deze zou zich door een systematisch vergelijkend onderzoek met de cultuurtaalkunde moeten ontwikkelen. Het zou dan om een afdeling van de algemene sociolinguïstiek gaan, eventueel ook van de algemene structuurlinguïstiek. Daar dit soort onderzoekingen bij ons nog in het beginstadium verkeert (2), is een overzicht van methoden en resultaten van een Nederlandse dialectologie van dat type op het ogenblik nog niet zinvol.

Het resultaat van deze beschouwingen kan als volgt geschematiseerd worden :

	Dialecten	Cultuurtalen	Dialectologie?
1. Onderzoek van afzonderlijke talen	Culemborgs	Nederlands	neen
2. Onderzoek van talen als socio-types	Brugs Culemborgs Staphorsts n	Nederlands Duits Frans n'	ja als tak der algemene sociolinguïstiek (als tak der algemene structuurlinguïstiek)

Daarnaast kan men onder dialectologie verstaan datgene wat traditioneel taalgeografie genoemd wordt. Dia-

(1) Een dialectologie van dit type is sinds enkele jaren geen utopie meer. Vgl. o. a. W. LABOV, *The social stratification of English in New York City* (Washington 1966).

(2) Vgl. echter de studies van Van de Ven in III, 1.3.58 en 59.

lectologie in deze zin wordt door Weinreich als volgt gedefinieerd : „Dialectology would be the investigation of problems arising when different systems are treated together because of their partial similarity... The opposite of dialectology, which hardly needs a special name, is the study of languages as discrete systems, one at a time” (1). Deze definitie moet geëxpliceerd en aangevuld worden. Dat gebeurt in de zes volgende punten.

1. Weinreich spreekt van „different systems”, niet van „different dialects”. Dat impliceert dat de onderzochte taalsystemen niet noodzakelijk dialecten hoeven te zijn.

Jo Daan heeft in 1955 een dialectkaart „zoen” gepubliceerd (kaart 3) (2). Daaruit blijkt dat in de Hollandse dialecten *zoen* wordt gezegd, terwijl in de rest van Nederland (behalve Friesland) en in het Zuidbrabants deze handeling — gedeeltelijk naast andere benamingen — met het woord *kus* wordt aangeduid. Wat niet uit de kaart blijkt, is dat in de realisaties van de cultuurtaal in Holland eveneens bijna uitsluitend *zoen* wordt gezegd, terwijl men elders in beschaafd taalgebruik zeer vaak (in Vlaanderen vrijwel uitsluitend) *kus* kan horen. De andere termen op de kaart liggen echter beneden het niveau van „beschaafd” taalgebruik. Men zou dus ook een kaart met de benamingen voor de *zoen* in de regionale variaties van de Nederlandse cultuurtaal kunnen tekenen. In dat geval zou men niet tegenstellingen tussen verschillende systemen onderzoeken, maar wel tussen subsystemen van één systeem. Dit laatste blijkt in het besproken opzicht niet volledig gesloten te zijn, maar biedt ruimte voor geografische varianten.

(1) U. WEINREICH, *Is a structural dialectology possible?* Word 10 (1954), 388-400. Zie blz. 390 en 395.

(2) Jo DAAN, *Is „zoenen” beschaafd?* Mededelingen der Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen 7 (1955), 24-31.

Een onderzoek van dit type kan ook als dialectologisch beschouwd worden (1).

— kus	○ muultje en var.	◊ mondje en var.
/ kos	▲ poen en var.	◄ snuutje en var.
• zoen	▲ doetje	◻ nuutje
◊ smok	⌞ duukske	> bek
○ tuut, toot,
toet en var.	— picper	◊ poes
	● bēs	

Kaart 3

(1) Dit soort taalgeografie is tot nog toe in ons taalgebied niet systematisch beoefend, en er kën in dit werk niet verder op ingegaan worden. Toch moet beklemtoond worden dat het principieel mogelijk is, aan dialectologie te doen door materiaal te onderzoeken dat niet uit de dialecten komt.

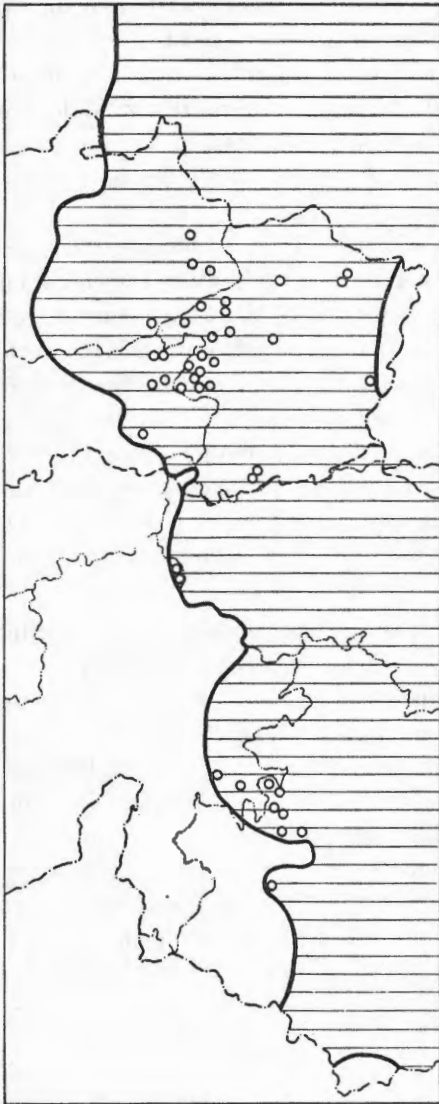
2. Weinreich spreekt van verschillende systemen die op grond van hun gedeeltelijke overeenkomst vergelijkend onderzocht worden. Als dialectologisch is ook het omgekeerde soort onderzoek te beschouwen, d.w.z. dat van overeenkomsten tussen systemen die principieel van elkaar verschillen. In dit geval gaat het om parallellen aan weerskanten van een taalgrens.

In de meeste Franse dialecten is de romaanse *h* weggelaten, zoals in de Franse cultuurtaal, waar b.v. *hêtre* en *être* homoniem zijn. In het O. van Wallonië daarentegen is die *h* bewaard. In de Nederlandse cultuurtaal is de westgerm. *h* bewaard, maar niet in de zuidwestelijke Nederlandse dialecten, waar de woorden *haar* en *aar* homoniem zijn. Blijkens het onderzoek van Grootaers (kaart 4) (1) kruist de scheiding tussen enerzijds het Nederlandse en het Franse gebied zonder *h* en anderzijds het Nederlandse en het Franse gebied met *h* de germaans-romaanse taalgrens in het O. van Zuid-Brabant (2).

3. Het gaat niet alleen om de voorstelling en verklaring van taalverschillen bij principiële overeenkomst en van overeenkomsten bij principieel verschil, maar ook om de voorstelling en verklaring van de *verspreiding* der onderzochte verschijnselen. De *zoen*-kaart van Jo Daan laat ons niet alleen een tegenstelling tussen *zoen* en *kus* zien, hij geeft ook de verspreiding van b.v. het woord *zoen* aan. De dialectologie moet ook de vraag beantwoorden waarom het woord *zoen* precies op dit gebied voorkomt. De *h*-kaart van Grootaers toont niet alleen overeenkomsten tussen *h*-loze gebieden, maar ook (een deel van) het areaal dat

(1) L. GROOTAERS, *De aangeblazen h in het Oosten van ons Land*. VMVA, 1942, 217-225.

(2) Dit soort onderzoek is geen specifieke taak voor de Nederlandse dialectologie, aangezien hier altijd twee taalgebieden samen behandeld moeten worden. Op de studie van parallellen aan weerskanten van een taalgrens wordt verder in dit werk niet ingegaan.

VERKLARING

1. ——— : Westelijke, oostelijke (Belgisch-Limburgsche) en zuidelijke (Zuid-Luxemburgsche) grens van het *H*-gebied. *Nederlandsch* Limburg werd niet onderzocht en werd daarom niet gearceerd.

2. - - - - : Nederlandsch-Romaansche taalgrens.

3. De kringetjes [o] geven de plaatsen aan, waar, zowel op Romaansch als op Nederlandsch taalgebied, de *H* als phoneem in het spraakbewustzijn begint te wankelen.

Kaart 4

het verschijnsel van de *h*-wegval inneemt. Voor deze specifieke gebiedsvorming moet de dialectologie een verklaring zoeken.

4. De taalverschijnselen die in de dialectologie worden onderzocht, behoren tot alle onderdelen van de taal. Een traditionele indeling van de studie van afzonderlijke talen ziet er als volgt uit :

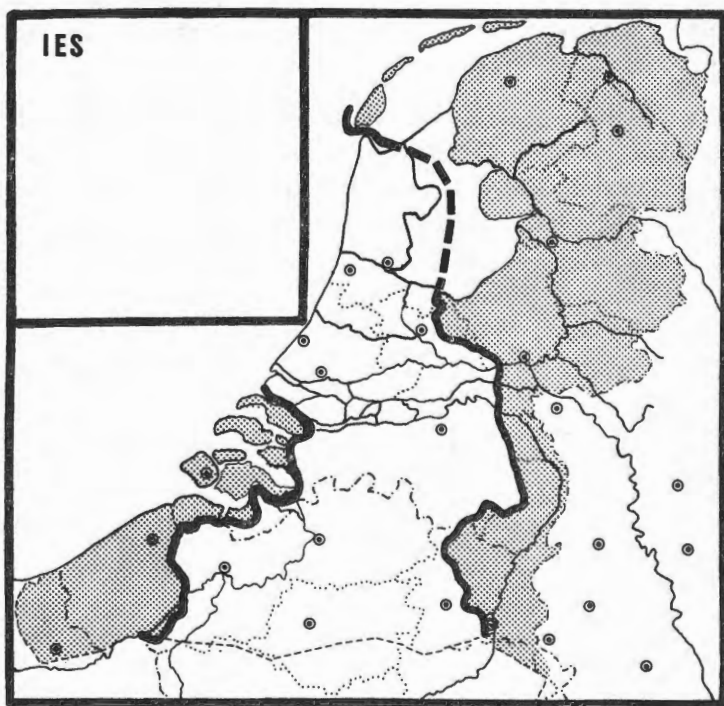
- a. Grammatica :
 - a. a. Fonologie
 - a. b. Morfologie
 - a. c. Syntaxis
- b. Woordleer :
 - b. a. Onderzoek van niet-eigennamen (lexicologie)
 - b. b. Onderzoek van eigennamen (naamkunde).

Op al deze onderdelen is de dialectologische methode toepasselijk.

Voorbeelden :

a. a. *Fonologie* : Kaart 5 (1) laat zien in welke delen van het Nederlandse taalgebied de oude gesloten monoftong in het woord *ijs* bewaard is. Synchronisch wordt hier het voorkomen van een bepaalde klank in bepaalde gebieden door middel van een kaart voorgesteld. Of deze fonematische waarde heeft, kan aan de hand van deze kaart alleen niet beoordeeld worden. Wel kan men vermoeden dat het woord *ijs* representatief is voor een reeks woorden met westgerm. *î*. Diachronisch betekent dit, dat de kaart de verspreiding en tegenstelling van diftongering en niet-diftongering in een woord met westgerm. *î* laat zien. Kaart 6 geeft de verspreiding van de anlautende foneem-

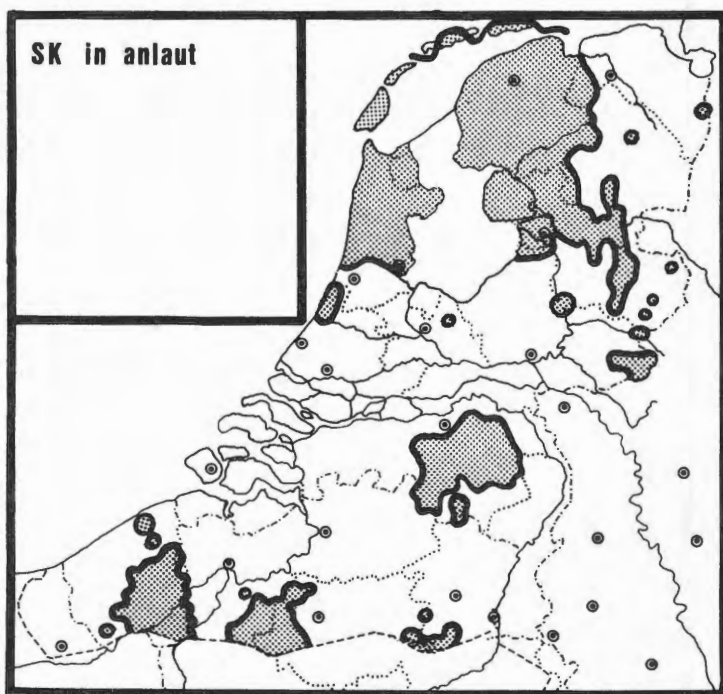
(1) Overgenomen uit de uitslaande kaart bij A. WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*. Assen 1966*.

Kaart 5

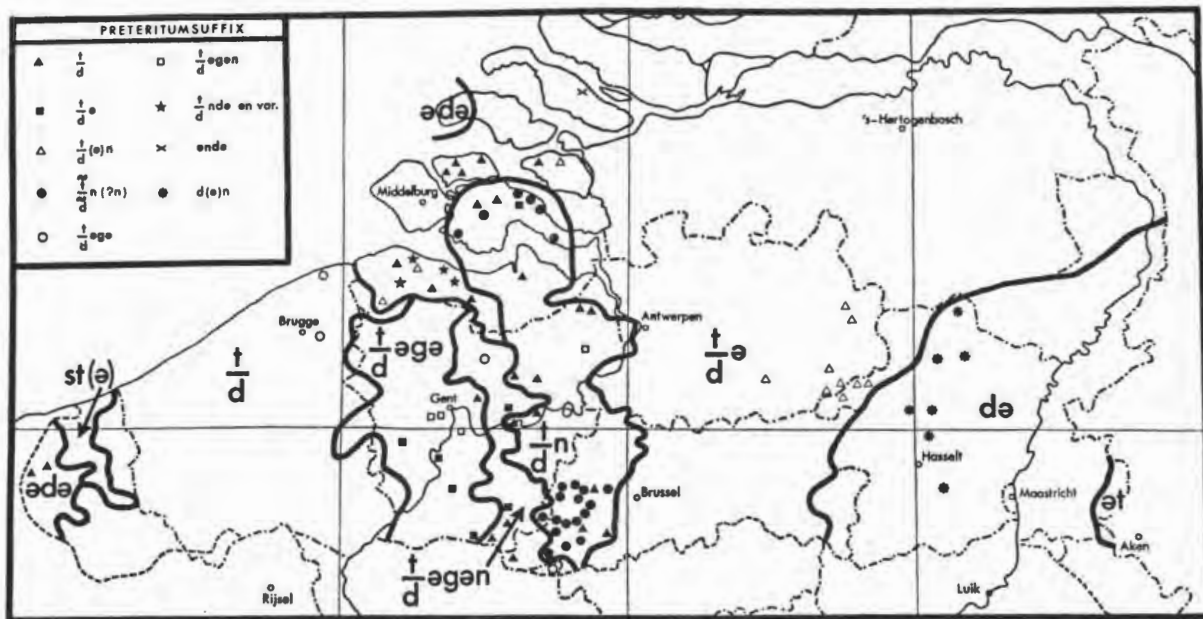
combinatie *sk-* in ons taalgebied (1). Synchronisch wordt hier een vraagstuk uit de foneemdeling voorgesteld; in diachronisch opzicht toont de kaart, in welke delen van het taalgebied een bepaalde foneemcombinatie van het Westgerm. zich in een bepaalde positie in het woordgehandhaafd heeft.

(1) Overgenomen uit de uitslaande kaart bij WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*.

Kaart 6

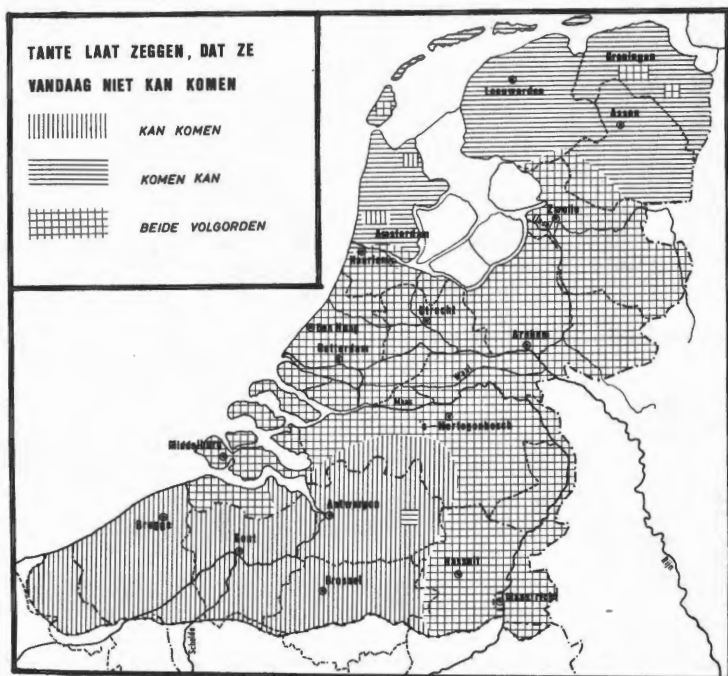
a. b. *Morfologie* : In de Nederlandse cultuurtaal heeft de O.V.T. van zwakke werkwoorden een suffix *-te* (*maakte* of *-de* (*speelde*)). In de meeste realisaties heeft het zwakke werkwoord geen persoonsuitgangen, doordat alle vormen, ook de 1^e en 3^e pers. meerv., *maakte*, *speelde* worden uitgesproken (*ik*, *wij maakte*, *speelde*). Bij de taalgebruikers die *wij*, *zij maakten*, *speelden* zeggen, heeft de 1^e en 3^e pers. meerv. wel een persoonsuitgang, *-n*. Kaart 7 geeft de verspreiding van de verschillende types van preteritumsuffixen

Kaart 7

in de zuidelijke helft van ons taalgebied, waarbij eventuele persoonsuitgangen zijn afgetrokken (1).

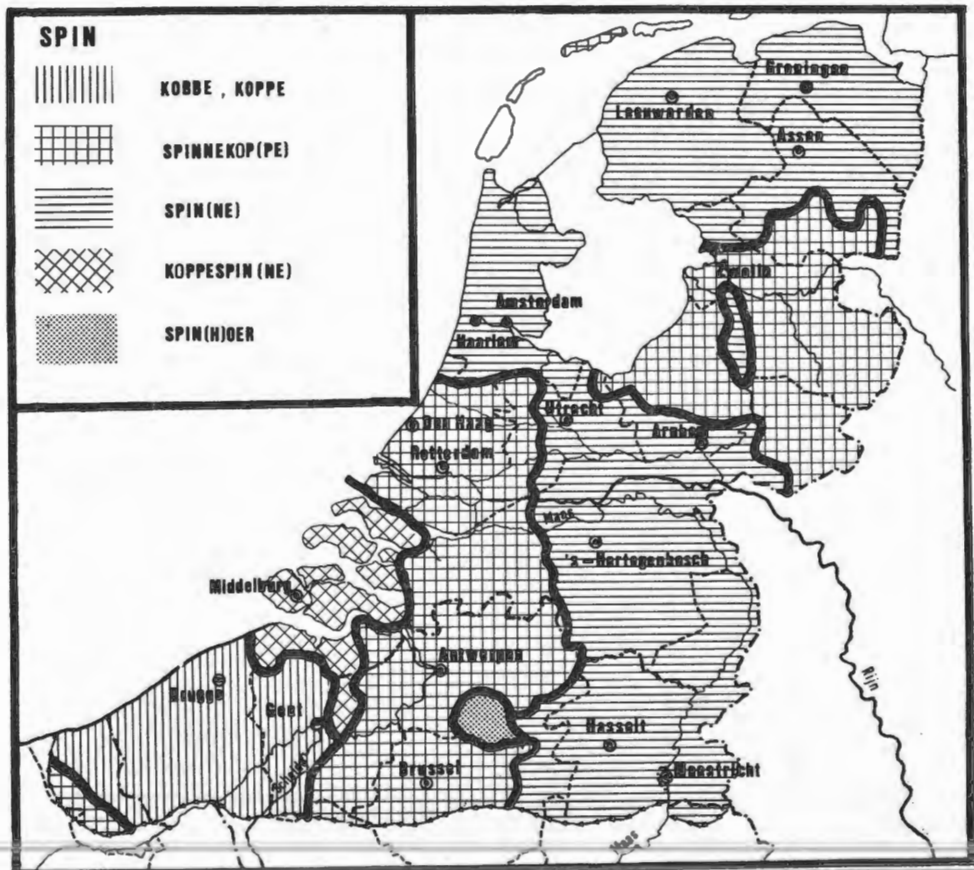
a. c. *Syntaxis* : In afhankelijke *dat*-zinnen met de persoonsvorm van een hulpwerkwoord en een infinitief zijn in het Nederlands twee volgorden mogelijk : *Tante laat zeggen, dat ze vandaag niet kan komen* of *dat ze vandaag niet komen kan*. Blijkens het onderzoek van A. Pauwels (2)

Kaart 8

(1) Dit is kaart 1 in J. GOOSSENS en J. VERHEYDEN, *De preteritumvormen van de zwakke werkwoorden in het zuiden van het Nederlandse taalgebied*. In : *Zijn akker is de taal* (feestbundel Heeroma). Den Haag, 1970, 133-147.

(2) A. PAUWELS, *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. Leuven 1953, kaart 10. Onze kaart 8 is een geschematiseerde versie hiervan.

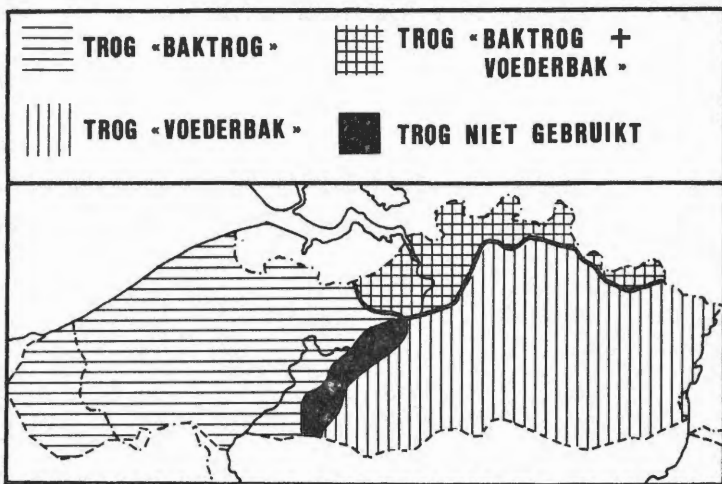

Kaart 9

(kaart 8) is alleen de eerste volgorde gebruikelijk in de Vlaamse en Zuidbrabantse dialecten en alleen de tweede in Noord-Holland ten N. van de Zaan, in Friesland, Groningen en Drente. In de rest van ons taalgebied komen beide volgorden naast elkaar voor.

b. a. *Lexicologie* : Kaart 9 geeft de verspreiding van de benamingen voor de spin in ons taalgebied : *spin(ne)* en var., *kobbe*, *koppe* en var. *koppespin(ne)* en var., *spinnekop* en var., *spinhoer* (1). Hier vinden we dus de geografische verdeling van verschillende betekenaars voor één betekenis.

Ook het omgekeerde is mogelijk. Kaart 10 geeft de verspreiding van de verschillende betekenissen van de betekeenaar *trog* in de dialecten van Vlaams-België (2). Er zijn drie betekenisgebieden : in het W. betekent *trog* „baktrog”,

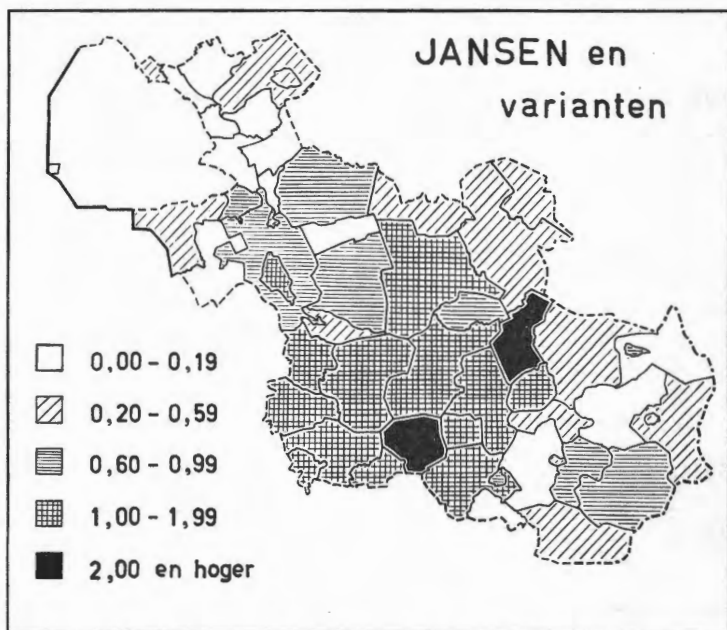
Kaart 10

(1) Uit E. BLANQUAERT, W. PÉE e. a., *De Nederlandsche dialectnamen van de spin, den ragebol en het spinneweb*. HCTD 7 (1933), 329-432.

(2) Naar E. EYLENBOSCH, *Middeleeuwse woordgeografie*. HZNM 20 (1966), 157-172.

in het O. „voederbak van het varken”, in het N. „baktrog” en „voederbak”. In een smalle strook op de grens tussen het Oostvlaams en het Zuidbrabants is het woord *trog* niet bekend.

b. b. *Naamkunde* : Ook de verspreiding van en het geografisch contrast tussen plaats- en persoonsnaamtypes kan dialectologisch onderzocht worden. Kaart 11 geeft de geografische verdeling van de frequentie van de familienaam *Jansen* in Overijssel (1).

Kaart 11

(2) Uit de inleiding van K. HEEROMA tot deel 6 (Overijssel) van het *Nederlands repertorium van familienamen*. Assen 1968, 10.

5. In de dialectologie worden alleen taalverschijnselen onderzocht die geografische differentiëring vertonen. Het is m.a.w. essentieel voor een dialectologisch onderzoek dat er in de taalverschijnselen die men wenst te behandelen en in het gebied waarover het onderzoek zich uitstrekt, contrasten voorkomen. Indien zulke tegenstellingen ontbreken, is er geen basis voor een dialectologische vergelijking (1).

6. Het werkinstrument van de dialectoloog is de taalkaart. Deze stelt de overeenkomsten en verschillen van de te onderzoeken verschijnselen, evenals hun verspreiding, aanschouwelijk voor.

Wij kunnen dus dialectologie definiëren als een tak van de taalwetenschap die overeenkomsten en verschillen tussen taalsystemen (meestal dialectsystemen) of tussen geografisch gedifferentieerde subsystemen, evenals de verspreiding van de overeenkomsten met behulp van taalkaarten tracht te interpreteren. Dialectologie is dus in onze opvatting synoniem van taalgeografie. Deze laatste term is een ietwat eigenaardige benaming voor een discipline die niet tot de geografie, maar wel tot de linguïstiek behoort (2).

(1) In de *Atlas der Celler Mundart* van R. MEHLEM (Marburg 1967) staan tien kaarten (blz. 33, 63, 65, 77, 107, 167, 227, 233, 269 en 279) die geheel gevuld zijn met een woordvorm zonder klankgeografische verschillen. Het tekenen van zulke kaarten is een ongerijmdheid.

(2) Dat in het eerste deel van hoofdstuk III van dit werk studies over afzonderlijke dialecten worden besproken, is slechts een schijnbare inconsequentie. Studies over afzonderlijke dialecten leveren materiaal voor het dialectologisch onderzoek en vormen een onontbeerlijke basis voor sommige onderdelen van de structurele dialectologie.

HOOFDSTUK II

BEKNOPTE METHODIEK VAN DE DIALECTOLOGIE

1. De afbakening van dialectologische probleemgebieden

1.1. *De praktijk tot nu toe.*

De afbakening van dialectologische werkgebieden is tot nog toe op zeer verschillende wijzen gebeurd. In een aantal belangrijke taalatlanten (bv. ALF, AIS, TNZN, DSA) is ernaar gestreefd, het areaal met een taalgebied te laten samenvallen. In andere gevallen is het identiek met een staat (bv. in de eerste vier afleveringen van de DSA het Duitse rijk voor de eerste wereldoorlog; in *De Noordnederlandsche tongvallen* van J. te Winkel (1) Nederland) of met een deel van een staat dat dezelfde cultuurtaal heeft (bv. in de SDS en in de *Woordgeografische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale* (2)). Ook kleinere administratieve eenheden zijn onderzocht, bv. door Weijnen en mijzelf (3). In deze twee gevallen is het werkgebied een provincie.

(1) Leiden, 1899-1901.

(2) Vgl. hoofdstuk III, 3.3.

(3) A. WEIJNEN, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*. Eijnaart 1937. J. GOOSESENS, *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*. Antwerpen 1963.

Indien de grenzen van zulke administratieve eenheden met taalgrenzen samenvallen, gaat de afbakening van een linguïstisch criterium uit, indien zij dat niet doen, is de taalwetenschappelijke basis niet zonder meer duidelijk. Het linguïstische uitgangspunt is op het eerste gezicht nog minder klaar bij een afbakeningsmethode die in ons taalgebied meer dan elders wordt toegepast, waarbij het werkgebied met een geometrische figuur samenvalt. Meestal is dat een vierhoek (in dat geval vallen de grenzen samen met de rand van de kaart; dat is het geval in de RNDa en in de TON), uitzonderlijk een cirkel (in het boek van Eylenbosch over de landbouwwoordenschat ten W. van Brussel; vgl. kaart 14 (1)). In sommige studies is het werkgebied zeer klein (de atlas bij het boek van J. L. Pauwels over het dialect van Aarschot bevat 22 plaatsen (2), in andere zeer groot (de DWA heeft er bijna 50.000). In Nijmegen wordt aan een atlas gewerkt die heel Europa omvat (3). De auteurs van al die zo van elkaar afwijkende werken moeten uiteraard uiteenlopende meningen over de inhoud van het begrip „dialectologisch probleemgebied” gehad hebben of zich eventueel daarover helemaal geen zorgen hebben gemaakt.

1.2. *Kritische beschouwingen bij werkwijzen van Heeroma, Foerste en Frings-Lerchner.*

Bestaat er een linguïstisch principe dat als basis voor de afbakening van werkgebieden kan worden gebruikt? Heeroma heeft getracht het te formuleren: „De enige

(1) E. EYLENBOSCH, *Woordgeografische studies in verband met de taal van het landbouwbedrijf in West-Brabant en aangrenzend Oost-Vlaanderen*. Leuven 1962.

(2) J. L. PAUWELS, *Het dialect van Aarschot en omstreken*. 2 delen. Tongeren 1958.

(3) Dit gebied is dus groter dan dat van de voorlopige grondkaart in A. WEIJNEN-A. HAGEN, *Introduction à l'„Interlinguale Comparative Atlas (ICA)”*. Orbis 16 (1967), 23-34.

juiste grondslag van een taalatlas is een in zichzelf compleet probleemgebied" (1). Wanneer met een in zichzelf compleet probleemgebied het verspreidingsareaal van een aantal taalverschijnselen bedoeld is, waarvan het geografisch patroon aan een gemeenschappelijke oorzaak kan worden toegeschreven, moet de grondkaart van het onderzoek een gebied omvatten, waar de verspreiding van de afzonderlijke verschijnselen in past. Dat is inderdaad de algemene regel in Heeroma's TON (vgl. hoofdstuk III, 4.4.3.). De gemeenschappelijke oorzaak is een gepostuleerde laatmiddeleeuwse Westfaalse expansie over o.a. het N.O. van het huidige Nederlandse taalgebied. De woorden die als voorbeelden van Westfaalse expansie gelden, zijn op de kaarten door rode cirkeltjes weergegeven. Het geheel van de rode cirkeltjes vormt telkens een rode vlek, die blijkbaar in de regel binnen de randen van de grondkaart past. In de veronderstelling dat de kaarten inderdaad een Westfaalse expansie illustreren, wordt in de TON een in zich compleet probleemgebied behandeld. Het areaal van deze atlas kan echter slechts in zoverre als dusdanig gelden, als er taalverschijnselen in worden behandeld die aan Westfaalse expansie toegeschreven moeten worden. De grenzen van andere verschijnselen kunnen die van de Westfaalse expansie overschrijden en het gebruik van andere grondkaarten noodzakelijk maken. Heeroma had dus slechts het recht, het areaal van zijn grondkaart als probleemgebied op te vatten, op voorwaarde dat dit slechts op een keuze van verschijnselen toepasselijk is. Zijn probleemgebied kan slechts voor een dergelijke keuze „in zichzelf compleet" zijn.

Foerste onderzocht *Der Wortgeographische Aufbau des*

(1) K. HEEROMA, *Taalgeografie in de toekomst*. BMDC 16 (1956), 22.

Westfälischen in een ruimer Westnederduits en Oostnederlands verband (1). Het zesde hoofdstuk handelt over de „Herausbildung eines westfälischen Wortraumes”. Hieruit blijkt dat enkele woorden een verspreidingsgebied hebben dat min of meer Westfaals genoemd kan worden. Van de negen behandelde gevallen zijn er echter geen twee met ook maar benaderend identieke verspreidingsgebieden. Sommige nemen slechts een deel van Westfalen in, andere nemen een heel wat groter gebied dan Westfalen in beslag. De andere hoofdstukken van Foerstes werk laten steeds wisselende delen van Westfalen in telkens andere verbanden zien, westelijke, zuidwestelijke, oostelijke en zuidelijke, als veroveringsgebied van Nederlandse woordtypes of als relictgebied van verschijnselen die vroeger verder naar het O. gereikt hebben. Er blijkt in woordgeografisch opzicht geen gebied te bestaan dat als typisch Westfaals probleem-areaal voor een reeks verschijnselen opgevat kan worden. Weliswaar schijnt het gerechtvaardigd te zijn, bepaalde groeperingen van taalbewegingen in N.W.-Duitsland door te voeren — en wel zoals Foerste dat gedaan heeft —, maar precies het feit dat verscheidene groeperingen mogelijk zijn, bewijst dat de begrenzing van het werkgebied in de grond arbitrair is gebeurd. Daar komt nog bij dat de verspreiding van de woorden waarvan het kerngebied buiten Westfalen ligt, in het niet-Westfaalse gebied ook telkens verschillend is, zodat iedere groep in aparte gevallen uit elkaar valt. Foerste heeft „70 ausgewählte Wortgeographische Einzelfälle” (2) besproken, waarvan elk zijn eigen probleemgebied heeft (3).

(1) Overdruk uit *Der Raum Westfalen* IV, 1. Münster 1958.

(2) Foerste t. a. p., 95.

(3) Dat Foerste precies dit stuk uit het Continentaalwestgermaanse gebied als een eenheid heeft willen behandelen, heeft zuiver praktische oorzaken (de ontstaansgeschiedenis van zijn *Niederdeutscher Wortatlas*), die met theoretische overwegingen over de begrenzing van probleemgebieden nauwelijks uitstaans hebben.

Frings en Lerchner vatten het hele noordwestelijke Germaanse areaal als woordgeografisch probleemgebied op en kennen in dat gebied aan het Nederlands een sleutelpositie toe (1). Nederlands wordt hier als volgt gedefinieerd : „Von ‘Niederländisch’ kann man reden auf dem Boden der nördlichen Rheinlande, am engeren Niederrhein der ehemaligen Territorien Geldern, Kleve, Mörs, auch am weiteren kölnischen Niederrhein, insbesondere im Umkreis von Aachen ; dann im Bereich von Ruhr, Lippe, Ems bis zur Nordsee, östlich der Linie Rhein-Yssel, da wo einmal das Herzogtum Geldern und das geistliche Utrecht des niederländischen Westens dem geistlichen Münster des Westfälischen Ostens begegneten ; anders ausgedrückt nach den Verhältnissen des 17.-18. Jahrhunderts : da wo Geldern, Overijssel, Drente, Groningen, kurz die Vereinigten Niederlande, auf das geistliche Münster, die Grafschaft Bentheim, die Grafschaft Ostfriesland stiessen” (2).

Volgens Frings en Lerchner zijn hier dus twee probleemgebieden te onderscheiden : een groter Noordwestgermaans, dat met het Binnenduits contrasteert (stelling 1) en een kleiner Nederlands, dat in het eerste ligt en bepaalde overeenkomsten en verschillen met de andere deelgebieden daarvan vertoont (stelling 2). Het bewijs voor de eerste stelling is geleverd wanneer men kan aantonen dat er tussen het noordwestelijke gebied en het Binnenduits een breuk bestaat die voor een groot deel van de woordenschat geldt en proportioneel belangrijker is dan alle andere woordgeografische grenzen in het Westgermaans, d.w.z.

(1) Vooral in Th. FRINGS, *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen* (Halle/Saale 1944), G. LERCHNER, *Studien zum nordwestgermanischen Wortschatz* (Halle/Saale 1965) en Th. FRINGS-G. LERCHNER, *Niederländisch und Niederdeutsch*. Berlin 1966.

(2) FRINGS-LERCHNER, *Niederländisch und Niederdeutsch*, 23.

een breuk waardoor beide gebieden zich klaar tegen elkaar aftekenen, zodat we van een gemeenschappelijke Noordwestgermaanse en van een gemeenschappelijke Binnenduitse woordenschat kunnen spreken. Deze breuk hoeft niet identiek te zijn met één enkele lijn : het kan om een lijnenbundel gaan. De tweede stelling is bewezen wanneer de belangrijkste breuk in het noordwestgermaanse gebied die tussen het Nederlands en de aangrenzende arealen is en wanneer het Nederlands met deze aangrenzende gebieden telkens ongeveer even belangrijke verbindingen heeft. Maar ook dan zou het begrip „sleutelpositie” nog gedefinieerd moeten worden.

Ik ben door de studies van Frings en Lerchner niet overtuigd. De vraag dient gesteld te worden in hoeverre het gerechtvaardigd is, een conglomeraat van elementen uit de woordenschat van het Germaans dat de gepostuleerde geografische structuur kan suggereren, als representatief voor de feitelijke structuur te laten gelden. Misschien zou het onderzoek van een ander stuk woordenschat een andere structuur opleveren. Verder blijft onklar in welke mate indelingen van in elkaar overgaande gebieden in delen met een sleutelpositie en andere met slechts secundaire betekenis linguïstisch relevant zijn. Krijgen we hier niet door een spel van overbelichting van bepaalde delen van de Germania en onderbelichting van andere een begrenzing van probleemgebieden met een sterk subjectieve inslag?

1.3. *Soorten probleemgebieden.*

Uit het voorgaande blijkt, dat de vraag naar de begrenzing van probleemgebieden van die naar de breuken in het taallandschap afhangt en dat er een correlatie is tussen de linguïstische betekenis van die breuken en de problematiek van de gebieden.

Als probleemgebieden kunnen we ten eerste dialect-arealen beschouwen die zich als geheel van de aangrenzende dialectgebieden onderscheiden, doordat de breuk een taalgrens van de eerste graad is, d.w.z. een scheiding tussen dialectgroepen die genetisch niet samenhangen. Voorbeelden : het Baskische en het Hongaarse dialectgebied. Problemen van zulke gebieden zijn : de taalgeografische structuur van het geheel, de verhouding van de afzonderlijke dialecten tot een hieruit gegroeide cultuurtaal, die ze alle overkoepelt.

Zulke gebieden kunnen op hun beurt sterk gedifferentieerd zijn, zodat er binnen kleinere probleemgebieden onderscheiden kunnen worden. Dat is het geval wanneer er scherpe breuken in voorkomen, die als taalgrenzen van de tweede graad te beschouwen zijn, of ook wanneer verschillende cultuurtalen er binnen tot ontwikkeling zijn gekomen. Zo kan het germaanse dialectgebied in West-Europa als een probleemgebied beschouwd worden, hoewel in dat areaal scherpe breuken voorkomen (b.v. tussen de Continentaalwestgermaanse en de Noordgermaanse dialecten) en verschillende cultuurtalen afzonderlijke delen overkoepelen (Engels, Duits, Nederlands, Zweeds, Deens enz.). De structuur van het germaanse dialectgebied behoort tot de taak van een dialectologie die dat als een probleemgebied opvat.

In zulke grote groepen kan men ten tweede met behulp van de taalgrenzen van de tweede graad kleinere probleemgebieden afbakenen, b.v. het Continentaalwestgermaans, dat het Duitse en het Nederlandse taalgebied omvat, het Noordgermaans. De taak van een dialectologie die zulke gebieden onderzoekt, bestaat erin, hun geografische structuur na te gaan.

Ten derde kan een gebied dat zich door taalgrenzen van de tweede graad van zijn omgeving onderscheidt, over

een cultuurtaal beschikken, waarvan de grenzen met de taalgrenzen samenvallen of verder reiken. Voorbeelden zijn het Engels, het Retoromaans. Zulke arealen zijn probleemgebieden in twee opzichten : wat hun geografische structuur betreft en wat de verhouding van hun afzonderlijke dialecten tot de hieruit gegroeide cultuurtaal betreft. Problematiek en begrenzing zijn dus identiek met de gevallen van het eerste type, voor zover die gebieden slechts één verwante cultuurtaal hebben.

Ten vierde kunnen in een areaal dat zich door taalgrenzen van de eerste en/of de tweede graad van zijn omgeving onderscheidt, twee of meer verwante cultuurtalen ontstaan zijn, waarvan elke zijn scherp omlijnd verspreidingsgebied heeft, zonder dat hun grenzen breuken in de continuïteit van de dialecten zijn. Dat is het geval met het Continentaalwestgermaans, dat uit een Duitse en een Nederlandse vleugel bestaat (vgl. hoofdstuk I, 1). Hier zijn de deelgebieden probleemgebieden voor zover het de verhouding van hun dialecten tot de hun overkoepelende cultuurtalen betreft.

Principieel is het in dit laatste geval mogelijk, de grenzen van de probleemgebieden te verschuiven. In een continuum X, dat door twee verwante cultuurtalen A en B gedeeld wordt, komen bepaalde kenmerken van A nog in het gebied van B voor, maar hun aantal wordt kleiner naarmate men zich verder van de grens tussen A en B verwijderd ; omgekeerd bevat ook het gebied van A kenmerken van B, maar ook hun aantal wordt kleiner naarmate men dieper in het gebied van A doordringt. Wanneer we A door Nederlands en B door Duits vervangen, is kaart 1 een duidelijke illustratie van dit verschijnsel.

Het verspreidingsgebied van alle verschijnselen die afzonderlijke dialecten van het gebied van B met A, echter niet met B gemeen hebben behoort in deze opvat-

ting tot probleemgebied A en omgekeerd. Zulke probleemgebieden bestaan dus uit een kern en randzones, die geleidelijk in elkaar overgaan. De breuk in het taallandschap heeft het karakter van een marginale zone. Uit kaart 1 blijkt dat de marginale zone van het Nederlands zich ten minste tot de Elzas uitstrekt, terwijl die van het Duits ten minste tot aan de Dender reikt. Probleemgebieden van dit type overdekken elkaar dus gedeeltelijk.

1.4. *Regionale taalgeografie en probleemgebieden.*

In talrijke dialectologische studies is het werkgebied kleiner dan in de vier onder 1.3. besproken gevallen. Dat valt in de aangrenzende Duitse en Franse taalgebieden nog meer op dan bij ons omdat daar regionale dialectatlassen zijn gepubliceerd, waarin telkens slechts een stuk van een taalgebied is behandeld. Een regionale dialectatlas kan ook delen van meer dan één taalgebied omvatten, indien hiertussen dialectgeografische continuïteit bestaat. Dat is het geval in de TON (vgl. hoofdstuk III, 4.4.3.). Een regionale taalatlas die een in zich gesloten probleemgebied wil behandelen, mag geen taalgrenzen van de eerste of de tweede graad omvatten. De TON bevat een taalgrens van de tweede graad, die van het Fries, wat betekent dat zijn grondkaart geen in zichzelf compleet probleemgebied voorstelt. Het Fries verschijnt hier als toemaatje. Of de rest van de kaart een gesloten probleemgebied omvat, hangt af van de juistheid van de stelling dat er een Westfaalse expansie geweest is. Is die stelling juist — en zij is door de studies van Heeroma ten minste plausibel gemaakt —, dan omvat het probleemgebied in zijn maximale uitbreiding de isoglosse van het taalverschijnsel waarin de Westfaalse expansie zijn verste uitwerking heeft gehad, in zijn minimale de Westfaalse kern met de kleinste protuberanten. Algemener geformuleerd : de probleemgebieden

van dialectologisch principieel gelegitimeerde regionale atlassen omvatten een kern en marginale zones. Er is geen scherpe breuk; er is integendeel een reeks overgangen tussen de kern en de uiterste rand.

De taallandschappen van regionale atlassen kunnen dus slechts met betrekking tot een deel van de erin voorkomende taalverschijnselen probleemgebieden zijn. Dat van de TON is het voor zover voorbeelden van Westfaalse expansie behandeld worden. Er dient hier op gewezen te worden dat de beklemtoning van het probleemgebied-karakter van een regionaal taallandschap tot misverstand aanleiding kan geven. De grenzen van andere verschijnselen in dat gebied, die eventueel een veelvoud van de eerste kunnen uitmaken, kunnen een totaal ander verloop hebben. Het is dus denkbaar dat het werkgebied voor de grote meerderheid van zijn verschijnselen geen specifiek probleemareaal is. Het is de ironie van regionale atlassen waarvan het werkgebied met het oog op een dialectologische probleemstelling wordt afgebakend, dat precies zij de perspectieven scheef kunnen trekken.

In de meeste regionale studies gaat men echter hoege-naamd niet van zulke dialectologische vragen uit, maar houdt zich bezig met gebieden die cultuurhistorisch min of meer een eenheid vormen (vgl. hierboven 1.1.). Wanneer dan echter getracht wordt, aan de hand van de verspreidingstypes der afzonderlijke kaarten een groepering door te voeren (zoals bij Foerste, vgl. hierboven 1.2.), wordt duidelijk, dat het onderzochte gebied nu eens deel van een eerste probleemareaal is, dan weer van een tweede, derde, vierde enz. en dat het slechts in weinige gevallen als een eigen probleemgebied beschouwd kan worden.

Is regionale taalgeografie dan in de regel principieel te veroordelen? Vanzelfsprekend niet voorzover er complete probleemgebieden in worden behandeld en de problema-

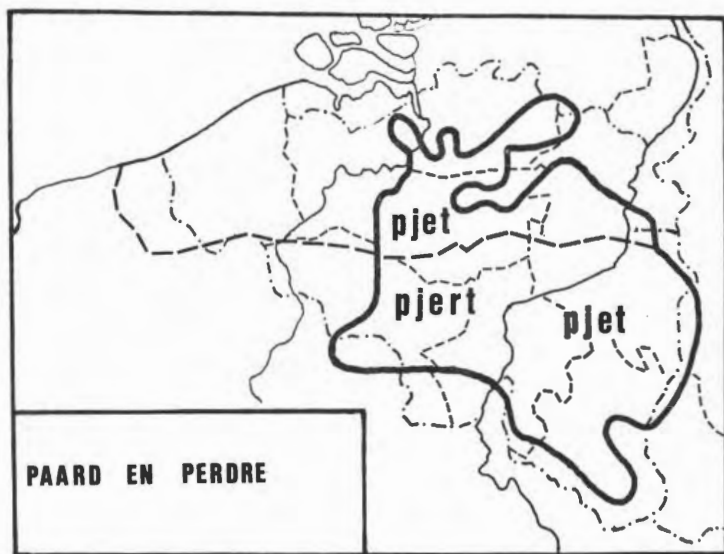
tiek hierop wordt toegesneden. Anders is zij echter in principe onafgerond : zij laat slechts fragmentarische inzichten in een reeks dialectologische vraagstukken toe. Dat zou zo veel mogelijk vermeden moeten worden door ten eerste regionale studies als werken met een gesloten problematiek op te vatten en ten tweede het werk aan regionale studies waarvan de gebieden aan elkaar grenzen, te coördineren. De studies over afzonderlijke dialecten die in West-Europa bestaan zouden eigenlijk de dialectologen in staat moeten stellen hun vragenlijsten zo te coördineren dat er zowel met de eigen problematiek van de afzonderlijke werkgebieden als met de dialectgeografische continuïteit van aan elkaar grenzende arealen rekening wordt gehouden.

1.5. *Probleemgebieden met taalgeografisch contrast als uitgangspunt.*

Het vraagstuk der begrenzing van probleemgebieden is tot nog toe behandeld vanuit het perspectief van de verspreiding van taalverschijnselen. Verspreiding en begrenzing impliceren geografisch contrast : aan de overkant van de grens komt iets anders voor. Daarbij is niet alleen de verspreiding van taalverschijnselen een dialectologisch probleem, maar ook de tegenstelling tussen geografisch opopperende fenomenen. Er bestaan inderdaad studies die zich met zulke vragen bezighouden ; taalatlanten van dit type zijn mij echter niet bekend. Bij dit perspectief moeten de kaarten een gebied omvatten dat de grensstrook waarin die tegenstellingen op elkaar stoten, omvat. Aan taalgrenzen van de eerste en tweede graad vormt het contrast het uitgangspunt. Men kan hier parallelle ontwikkelingen aan weerskanten van de grens onderzoeken. Een eerste voorbeeld is in hoofdstuk I, 2 besproken : de *h*-kaart van Grootaers (kaart 4). Een ander interessant geval vin-

den we bij Van Ginneken (1) (kaart 12). De combinatie $e + r +$ dentaal heeft zich in een samenhangend gebied aan weerskanten van de taalgrens in België tot een stijgende diftong (meestal *-je-*) ontwikkeld. Het woord *paard* (uit *perd*) wordt dus in een deel van het Nederlandse taalgebied *pjet* uitgesproken, het woord *perdre* in een daarbij aansluitend deel van het Franse taalgebied eveneens.

Bij zulke parallellen aan weerskanten van een taalgrens zijn verschillende dialectgeografische modellen mogelijk, waarvan de voorbeelden er slechts twee tonen : een door de taalgrens in tweeën gedeelde cirkel (Van Ginneken), een door taalgrens en isoglosse gevormd kruis (Grootaers).

Kaart 12

(1) J. VAN GINNEKEN, *Waalsche en Picardische klank-parallellen*. OT 2 (1933-1934), 289-302, kaart 1.

De vraag naar de begrenzing van zulke probleemgebieden hangt van het gerepresenteerde model af. Daar zij in het verband van dit werk marginaal is, ga ik er niet verder op in.

Heel anders is de problematiek van de begrenzing in overgangsgebieden tussen kernlandschappen in een dialectgeografisch continuum. De centrale vragen van het onderzoek zijn hier die naar de „Staffelung” (terrasvorming) van het overgangsgebied, naar de bundeling van de isoglossen en het relatieve belang van de afzonderlijke bundels. Een voorbeeld is het Zuidnederfrankische overgangsgebied in Limburg en aan de Duitse Nederrijn, tussen het eigenlijke Nederfrankisch in Nederland, België en het N. van de Duitse Nederrijn enerzijds en het Middelfrankisch van het Ripuarisch af anderzijds. Vgl. kaart 13 (1).

Een regionale taalAtlas, waarin de resultaten van het onderzoek over dit gebied tot nu toe en die van nog door te voeren studies zouden worden samengevat, zou een dialectologisch te rechtvaardigen onderneming zijn. Probleemgebieden van regionale atlases, waarin het dialectcontrast centraal staat, moeten het gehele overgangsgebied omvatten en vanzelfsprekend ook randstroken van de aangrenzende gebieden, zodat de buitenste isoglossen de rand van de kaart niet overschrijden.

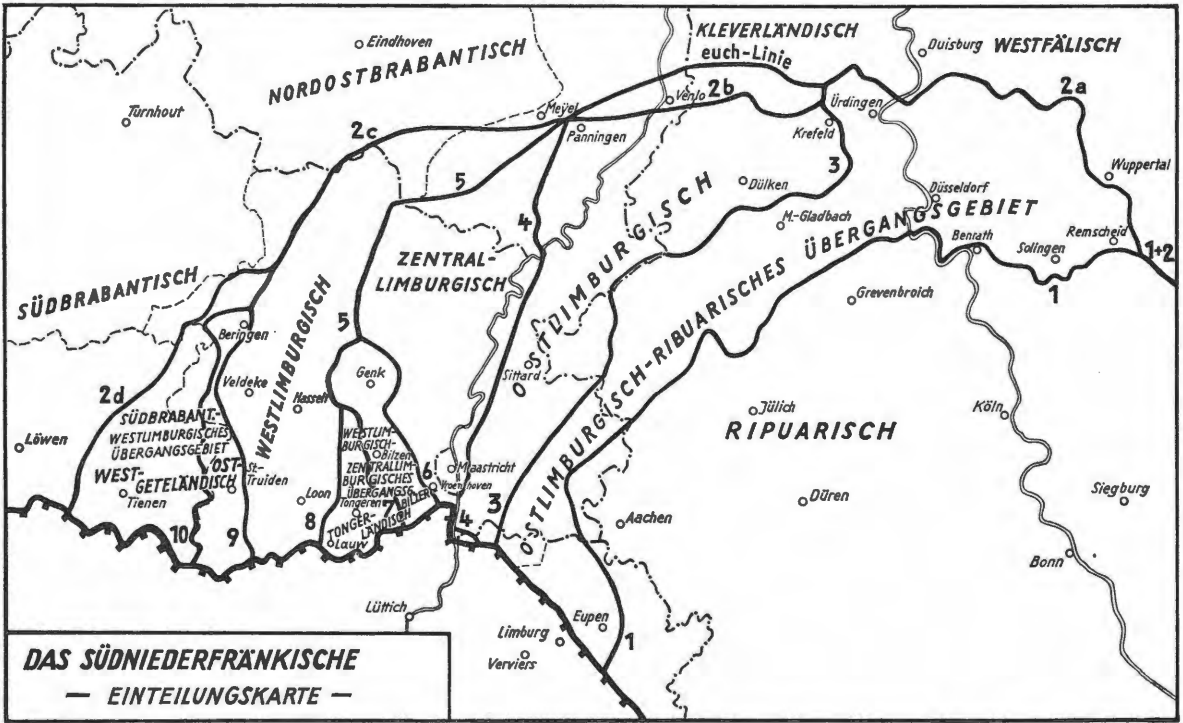
1.6. *Samenvatting.*

De begrenzing van dialectologische probleemgebieden moet door linguïstische probleemstellingen bepaald worden. Probleemgebieden zijn :

- 1) Een naar buiten door taalgrenzen afgelijnd dialect-

(1) Uit J. GOOSSENS, *Die Gliederung des Südniederfränkischen*. Rheinische Vierteljahrsblätter 30 (1965), 79-94, kaart 2.

Kaart 13

geografisch continuum, dat onder het opzicht van zijn dialectgeografische structuur onderzocht kan worden ;

2) Een dergelijk continuum of een deel daarvan, waarbij de dialecten van het gebied in een bepaalde verhouding staan tot een hieruit ontstane cultuurtaal. Op basis van deze verhouding kunnen zulke gebieden gestructureerd worden ;

3) Een deel van een dialectgeografisch continuum, waarin bepaalde verschijnselen optreden die als geheel genomen precies dat deel als probleemgebied laten herkennen.

In al deze gevallen is de behandeling van het feitenmateriaal in een taalatlas met een afgegrensd werkgebied mogelijk en legitiem. In het derde geval is het mogelijk dat een taalkaart een verspreidingspatroon oplevert dat op geen enkele andere kaart teruggevonden kan worden. Zo een verschijnsel kan uiteraard slechts onderwerp van een monografisch onderzoek, niet van een taalatlas zijn. Regionale taalatlassen, waarin voorbeelden van uiteenlopende taalbewegingen worden behandeld, zijn onvolledig en hebben mogelijkerwijze zelfs geen eigen problematiek.

4) Overgangszones tussen kerngebieden, waarin niet de vraag naar de verspreiding, maar die naar de contrasten het uitgangspunt voor de begrenzing is. Deze kunnen eveneens in taalatlassen onderzocht worden. Een speciaal geval vormen de parallellen aan weerskanten van een taalgrens.

2. De materiaalverzameling (1)

2.1. Welk materiaal verzamelen?

In het eerste hoofdstuk werd betoogd dat elementen

(1) Vgl. hiervoor ook A. WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*², 150-168 (met verdere bibliografie).

van alle onderdelen van de taal tot onderwerp van een dialectologisch onderzoek kunnen worden gemaakt. Men kan dus over alle aspecten van de dialecten materiaal verzamelen.

Het afbakenen van de verspreiding van een taalelement zet voorop dat er buiten het verspreidingsgebied van dat element een daarmee opponerende taaltoestand te vinden is. Het antwoord op de vraag welk materiaal verzameld dient te worden, dient uiteraard met deze vaststelling rekening te houden. Men vraagt dus geen gegevens af waarvan men kan vermoeden dat zij in het hele te onderzoeken gebied identiek zijn. Men doet er integendeel goed aan, zich voor het begin van de enquête ervan te vergewissen of er in het gebied dat men wenst te onderzoeken en in het deel van de taal waarover het onderzoek zich zal uitstrekken, dialectgeografische verschillen te verwachten zijn. Mitzka heeft bij het opstellen van de vragenlijst die aan de DWA ten grondslag ligt, in ruimere mate rekening gehouden met P. Kretschmers boek *Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache* (1), waaruit bleek dat er in de benamingen van een groot aantal begrippen geografische verschillen voorkwamen in het Duitse taalgebied.

Een andere elementaire eis is, dat men bij het deel van de taal dat men wenst te onderzoeken, ernaar moet streven een zekere afronding te verkrijgen. Wenst men de ontwikkeling van een foneem in een gebied te onderzoeken, dan is het voor het verkrijgen van een juist inzicht in de verspreiding van de klanken die zich uit dat foneem hebben ontwikkeld, onontbeerlijk ook die van de aangrenzende fonemen van het systeem te leren kennen. Wil

(1) Göttingen 1918; 2., durchgesehene und ergänzte Auflage, Göttingen 1969.

men de geografisch verschillende benamingen van een bepaald begrip leren kennen, dan doet men er goed aan te bedenken dat woorden meestal onderdelen van een woordveld zijn, die wederzijds elkaars inhoud afgrenzen. Soortgelijke beschouwingen gelden voor alle delen van de taal die geografisch onderzocht kunnen worden.

De stelregel, dat men de taalelementen die men geografisch-vergelijkend wil onderzoeken, zoveel mogelijk als delen van een systeem moet zien en bij de materiaalverzameling daarmee rekening dient te houden, werd reeds exemplarisch geformuleerd op een ogenblik dat er in de taalgeografie nog geen sprake van was, structuralistische theorieën toe te passen. In de eerste woordgeografische studie van de Zuidnederlandse Dialectcentrale stelde L. Grootaers in 1924 vast : „Om een volledig beeld te ontwerpen van de historisch-geografische ontwikkeling van een woord, is het noodig rekening te houden met de verspreiding van de andere woorden, die aan de ontwikkeling van het eerste hebben meegewerkt ; de studie van de namen der *roode aalbes* zal dus moeten aangevuld worden door die der *zwarte aalbes*, der *kruisbes*, der *jeneverbes* enz.”(1).

2.2. Waar materiaal verzamelen?

Over de afbakening van de werkgebieden werd in het eerste deel van dit hoofdstuk gehandeld.

De dichtheid van het waarnemingsnet in het onderzoeksgebied varieert sterk van de ene studie tot de andere. Uitersten zijn wel de ALF, waarin slechts 2 % van de Franse gemeenten onderzocht zijn, en de DSA, die bijna 100 % van de Duitse Schulorte omvat. Het ideaal is

(1) L. GROOTAERS, *De namen van de roode aalbes in Zuid-Nederland*. LB 16 (1924), 64-92.

natuurlijk het tweede, wat niet wil zeggen dat de Duitse atlas beter is dan de Franse, aangezien de deugdelijkheid van een taalatlas van veel meer factoren afhangt dan de dichtheid van het net. Toch mag men het belang van deze factor niet onderschatten, want alleen een dicht waarnemingsnet stelt de onderzoeker in staat om het precieze verloop van isoglossen te leren kennen. Voor een juiste interpretatie van de kaarten is die kennis vaak onontbeerlijk (zie verderop in dit hoofdstuk 4.1.1. en 4.2.2.).

Men moet dus trachten voor zoveel mogelijk plaatsen in het onderzoeksgebied over materiaal te beschikken. Bij schriftelijke enquêtes is men echter verplicht een beroep te doen op vrijwilligers, die niet altijd gemakkelijk gevonden worden. Daarom mag men in de grond om elke ingevulde vragenlijst blij zijn. De ervaring leert dat het bij mondelinge enquêtes — tenminste in Vlaanderen — mogelijk is in iedere plaats geschikte zegslieden te vinden. Er worden hier echter grenzen gesteld aan de menselijke mogelijkheden. In de regel is de dichtheid van het net bij mondelinge enquêtes omgekeerd evenredig met de grootte van het onderzoeksgebied. In de ALF werden 2 % van de Franse gemeenten onderzocht, in de studie van Pauwels, alle plaatsen uit een gebiedje rond Aarschot, maar dat waren er dan ook slechts 22 (1).

Wat moet men doen indien men bij een mondelinge enquête slechts een gedeelte van de plaatsen uit het onderzoeksgebied kan bewerken? In de ALF heeft men ervoor gezorgd dat de mazen van het net overal even groot waren : men koos dus plaatsen die op ongeveer gelijke afstand van elkaar lagen. Hetzelfde principe is

(1) J. L. PAUWELS, *Het dialect van Aarschot en omstreken*, deel 2. Tongeren 1958.

toegepast in de opnemingen van het Deutsches Spracharchiv. In de RND (1) werden alle plaatsen met meer dan 2000 inwoners genomen; alleen als die meer dan vijf kilometer van elkaar verwijderd waren, heeft men ook kleinere gemeenten afgevraagd.

Onderzoekers die de taalgeografische verhoudingen in een streek al min of meer kennen, gaan meestal anders te werk: zij onderzoeken zoveel mogelijk plaatsen in de grensstroken tussen homogene dialectgebieden en minder uit het midden van die gebieden.

Men heeft lang gemeend dat het goed was zoveel mogelijk dialecten van kleine landelijke gemeenschappen te onderzoeken, omdat daar de meeste oude, „zuivere” taalvormen aangetroffen zouden worden. Dat is natuurlijk een vergissing, aangezien daar uiteraard meer menighuwelijken worden gesloten met personen die in andere gemeenten zijn opgegroeid.

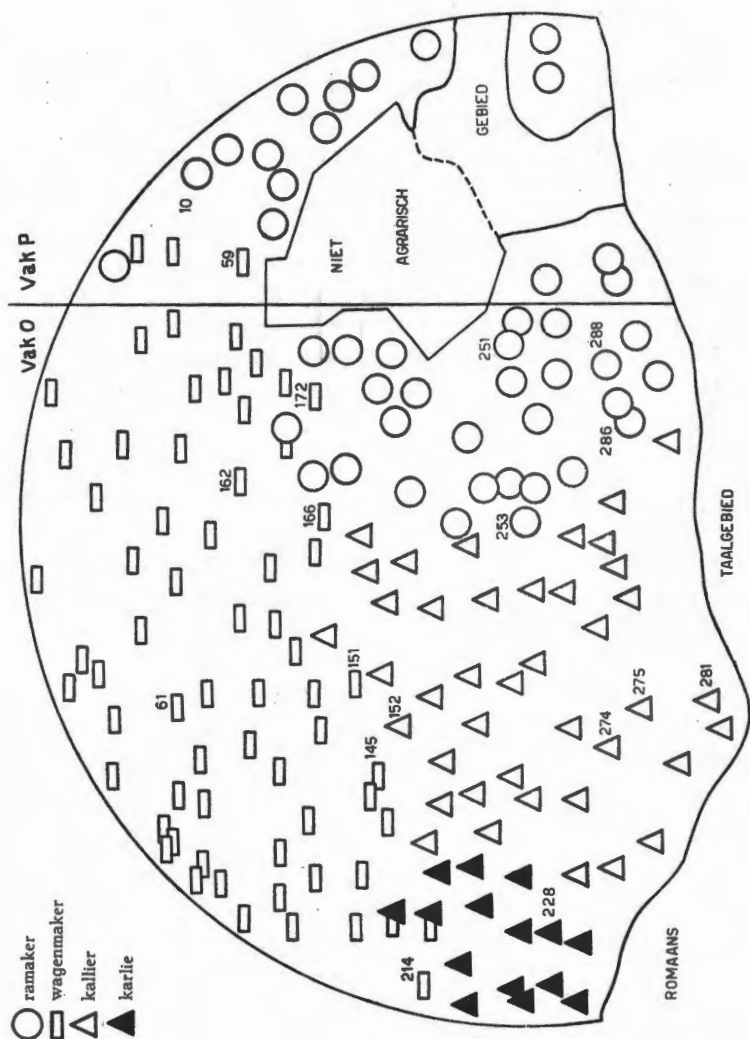
Het waarnemingsnet kan ook door de aard van het onderzoek bepaald worden. Zo zijn er bijv. in grote industriegemeenten meestal geen landbouwers meer te vinden. Dat verklaart waarom op de kaarten over de landbouwterminologie in Zuid-West-Brabant van Eylenbosch (2) (vgl. kaart 14) de Brusselse agglomeratie een witte vlek blijft.

2.3. *Hoe materiaal verzamelen?*

Principieel is de ideale methode de observatie: men betraapt dan praat op heterdaad, zonder dat er een kunstmatige situatie geschapen is. Het is echter zeer moeilijk op die manier op korte tijd vergelijkbaar materiaal voor een gebied te verzamelen. „Met uitsluitend te observeren

(1) Vgl. hiervoor hoofdstuk III, 3.4 en 4.4.2.

(2) E. EYLENBOSCH, t. a. p.

Kaart 14

is trouwens bijna geen taalgeografie te beoefenen. Gesteld dat men een kaart wil tekenen van „mandje”, „mannotje”, „maantje”, en men wil die drie woorden overal ter vlucht optekenen, dan heeft men werk tot Sint-Juttemis” (1). In de meeste gevallen moet men dus anders te werk gaan. Voor bepaalde problemen kan men echter de observatie niet uitsluiten. „Van de andere kant is het onderzoek naar snelheid, accent, melodie, assimilatie, sandhiverschijnselen, woordorde, zinsomvang, ja de meeste syntactische verschijnselen, bijna geheel op observatie aangewezen. Daarbij is het van het hoogste belang het materiaal mechanisch te vangen, dus bijv. een band-recorder te gebruiken. Ten eerste wordt dan inderdaad het gezegde volledig vastgelegd, ten tweede heeft men materiaal dat men later zelfs vertraagd kan laten bestuderen. Het is daarbij natuurlijk ideaal, de toestellen zo op te stellen, dat de „proefpersonen” niet eens weten dat ze geobserveerd worden. Over de zedelijke toelaatbaarheid om iemand te observeren en zijn taal vast te leggen zonder dat hij het weet bestaat verschil van mening” (2).

In verreweg de meeste gevallen is de enquête om praktische redenen te verkiezen. Hierbij vraagt men op de man af, hoe de woorden die men wil onderzoeken, worden uitgesproken, door welke termen bepaalde begrippen worden uitgedrukt, enz. Men onderscheidt twee soorten enquêtes : de mondelinge (directe) en de schriftelijke (indirecte). Voor klankgeografische onderzoekingen is in de regel de mondelinge methode te verkiezen — de opnemer is fonetisch geschoold (3) —, maar zij wordt onuit-

(1) A. WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*², 152.

(2) WEIJNEN, t. a. p. 152.

(3) Toch blijkt dat zelfs opnemingen door geschoolde enquêteurs met een zeer fijn gehoor een hoger foutenpercentage vertonen naarmate het opgetekende dialect hun vreemder is. Vgl. in dit hoofdstuk 2.4.

voerbaar wanneer het aantal te onderzoeken plaatsen zeer groot is. Mondelinge enquête is dus slechts mogelijk bij relatief kleine gebieden of als men zich met een net met grote mazen tevreden kan stellen. In grotere gebieden met een dicht net is men op teamwerk aangewezen (dat is o.a. gebeurd in de SDS en de RNDA), maar het gevaar is niet denkbeeldig dat het onderzoek dan verscheidene decennia aansleept (1).

Ten aanzien van de vraag welke de beste methode bij het woordgeografisch onderzoek is, lopen de meningen nogal uiteen (2). M.i. worden technische termen uit vak-talen het best mondeling opgevraagd, daar schriftelijke enquêtes hierover veel onbetrouwbaar materiaal opleveren. Namen van dingen die algemeen bekend zijn, kan men daarentegen zonder grote bezwaren ook schriftelijk opvragen : de praktijk leert dat men op die manier de globale verspreiding van de termen wel leert kennen. Wie echter heel precies werk wil doen (woordgrenzen nauwkeurig kennen, zaakgeografische details bestuderen), bereikt meer met de mondelinge enquête (3). Weer eens is het mondeling onderzoek niet door te voeren als het aantal te onderzoeken plaatsen zeer groot is, tenzij men met een staf van exploratoren kan werken.

Voor verschijnselen uit de morfologie en syntaxis is de schriftelijke methode misschien beter dan de mondelinge, omdat bij direct onderzoek het gevaar voor psychische bevangenheid bij de zegslieden groter is bij deze ingewikkel-

(1) De RNDA zal ongeveer vijftig jaar nodig hebben : het eerste deel verscheen in 1925, de laatste twee moeten nog verschijnen. Vgl. hoofdstuk III, 4.4.2.

(2) Vgl. WEIJNEN, t. a. p. 154-156.

(3) Vgl. mijn opstel *Mondelinge en schriftelijke methode bij het woordgeografisch onderzoek. Een experiment.* TT 13 (1961), 185-195.

der soort vragen. De schriftelijke vraag geeft ze meer gelegenheid tot nadenken. De observatie met behulp van een band-recorder zal hier wel de beste methode zijn.

Schriftelijk en mondeling onderzoek kunnen elkaar soms aanvullen : men kan langs schriftelijke weg aanvullende gegevens verzamelen voor grensplaatsen tussen homogene woordgebieden als het net van de mondelinge enquête niet dicht genoeg is. „Men heeft dan de indirecte methode nodig om het waarnemingsnet fijner te maken” (1).

De vragenlijsten vragen voorstudie, maar niettegenstaande de beste voorbereiding blijkt bij enquêtes van enige omvang tijdens het onderzoek toch telkens opnieuw dat de lijst gecorrigeerd en aangevuld moet worden. De uitspraak van Gilliéron, dat de beste vragenlijst die is, welke men opstelt als alles klaar is, is meer dan een boutade. Schriftelijke vragenlijsten mag men niet te lang maken. Het aantal antwoorden is vaak omgekeerd evenredig met de lengte van de vragenlijsten. Mondelinge kunnen langer zijn, maar zelfs uitstekende zegslieden zijn na een vraaggesprek van 3 à 4 uur vermoeid. De vragenlijsten moeten naar de inhoud zoveel mogelijk een afgerond geheel vormen : zie hierboven onder 2.1.

Moet men bij een klankgeografisch onderzoek met losse woorden werken of hele zinnen afvragen? De meeste dialectologen uit ons taalgebied geven aan zinnen de voorkeur (2). Voor assimilatie-verschijnselen en prosodie is men natuurlijk op zinnen aangewezen, maar het wil mij voorkomen dat voor het onderzoek van het segmentele gedeelte van de fonologie het opvragen van losse woorden verreweg boven dat van zinnen te verkiezen is. Het eigen vocalisme van woorden die in zinsverband in bijtonige positie staan,

(1) WELJNEN, t. a. p. 154.

(2) WELJNEN, t. a. p. 158.

gaat inderdaad zeer vaak verloren (1). Dit verschijnsel maakt een aanzienlijk deel van het materiaal der RNDA voor het klankgeografisch onderzoek van foneemsystemen onbruikbaar.

Het spreekt vanzelf dat de enquêteur bij een mondeling onderzoek fonetisch schrift dient te gebruiken. Bij een schriftelijk onderzoek vraagt men dat best niet van de medewerkers. Medewerkers die een fonetisch schrift goed hanteren zijn immers zeer zeldzaam.

2.4. *De enquêteur.*

Een goed enquêteur moet de vragen precies en duidelijk kunnen formuleren. Verder moet hij scherp kunnen horen en het gesprokene adequaat kunnen noteren. Dit zijn eigenschappen die door de ervaring worden aangescherpt. Verder zijn bepaalde karaktereigenschappen niet te versmaden : vlotheid in de omgang, aanpassingsvermogen aan de situatie, die bij ieder vraaggesprek verschillend is, geduld. Ook hier is de ervaring de beste leerschool.

Het is lang een betwist punt geweest of de onderzoeker uit de streek zelf afkomstig moet zijn of uit een ander gebied. Het mag nu wel als vaststaand worden beschouwd, dat in klankgeografisch opzicht de beste resultaten worden bereikt door enquêteurs uit de streek zelf. Van Coetsem en ik zijn hier gelijktijdig langs verschillende wegen tot hetzelfde resultaat gekomen. Een aantal steekproeven van mij schijnen erop te wijzen dat het foutenpercentage in fonetische noteringen groeit met het verschil tussen het

(1) Vgl. ook B. PANZER-W. THÜMMEL, *Die Einteilung der niederdeutschen Mundarten auf Grund der strukturellen Entwicklung des Vokalismus* (München 1971), 35-36 : „Die inzwischen entwickelte Phonologie hat begreifen gelernt, dass in Pausa oft die Invariante, also gerade der Phonemcharakter eines Lautes, am deutlichsten erkennbar wird, weil alle sekundären, Variationen hervorrufende Faktoren weitgehend ausgeschaltet sind”.

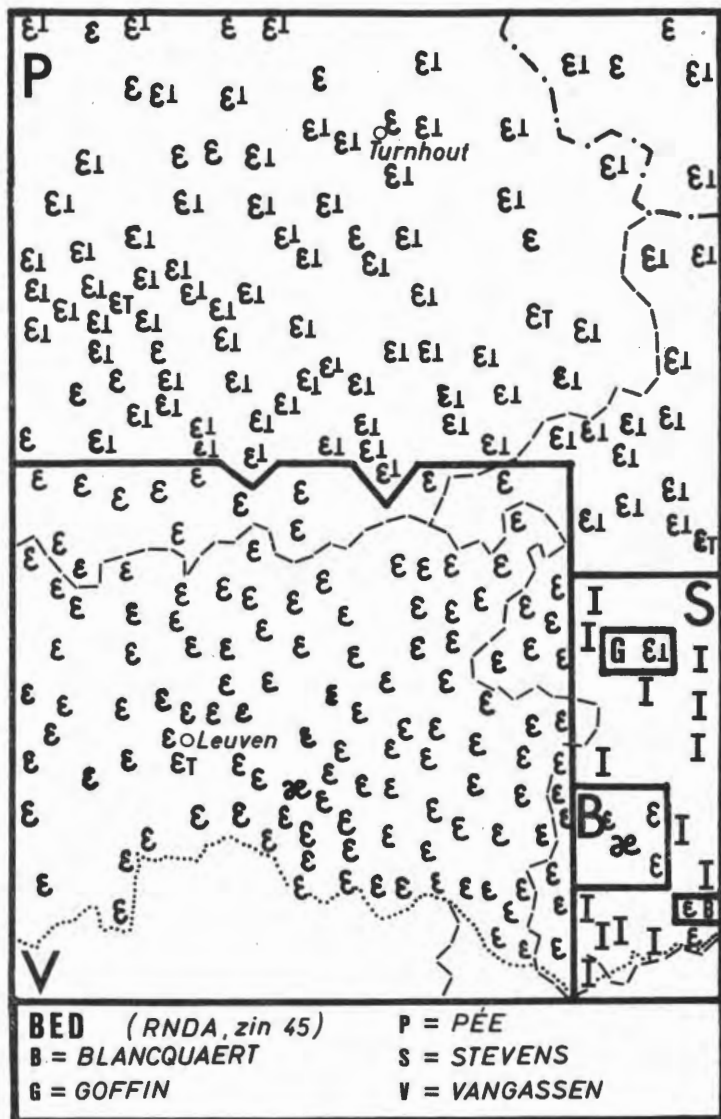
opgenomen dialect en het taalsysteem van de enquêteur (1). Van Coetsem stelt vast dat de opnemer steeds optekent „tegen de achtergrond van zijn eigen fonisch patroon, dat in het bijzonder gekenmerkt is door de voorraad typeklanken waarover de opnemer beschikt, hetgeen weer bepaald is door de fonologische structuur en de fonische eigenschappen van zijn moedertaal resp. van zijn dialect, eventueel ook van talen of dialecten die hij in voldoende mate beheerst” (2).

Kaart 15 (3) geeft de transcriptie van de klinker in het woord *bed* in een gedeelte van de RNDA door Blancquaert, Goffin, Pée, Stevens en Vangassen in enkele Zuidbrabantse en Westlimburgse dialecten. De werkgebieden van deze vijf exploratoren zijn door lijnen afgebakend. Daar het uitgesloten is dat die lijnen identiek zouden zijn met isofonen, moeten we aannemen dat deze vijf auteurs dezelfde vocaal ieder op hun manier, en wel verschillend van elkaar, hebben genoteerd. Hieruit blijkt dat indien teamwerk noodzakelijk is, de enquêteurs er goed aan doen, vooraf gemeenschappelijke transcriptie-oefeningen te houden met het doel dezelfde fonetische waarden op dezelfde manier te leren weergeven. Anders bestaat het gevaar dat dezelfde klank in verschillende delen van het onderzoeksgebied op verschillende wijzen wordt aangeduid, wat tot onnodige moeilijkheden bij de interpretatie van de fonetische waarden in die delen leidt.

(1) J. GOOSSENS, *Die niederländische Strukturgeographie und die „Reeks Nederlandse dialectatlassen”*. Amsterdam 1965, 7-18.

(2) F. VAN COETSEM, *Enkele beschouwingen over transcriptiemethodes bij vergelijking van dialectoptekeningen in het Zuid-Oostvlaamse gebied*. TT 17 (1965), 63-87. Zie blz. 69.

(3) Dit is een fragment van kaart 1 in mijn *Die niederländische Strukturgeographie und die „Reeks Nederlandse Dialectatlassen”*. Vgl. daar ook de commentaar blz. 20.

Kaart 15

2.5. *De zegslieden.*

De zegslieden moeten natuurlijk het dialect kennen waarover zij worden ondervraagd. Men mag dus geen proefpersonen nemen die na hun eerste kindsheid zijn ingeweken. In Vlaanderen, waar de mensen nog zeer dialectvast zijn, is het geen absoluut vereiste, dat de ouders van dezelfde plaats zijn. Voor het onderzoek van vaktalen moet men natuurlijk vakmensen kiezen. Het is een algemeen verspreid bijgeloof dat oude mensen het dialect het best kennen. Voor Vlaanderen geldt echter dat die dialect van een oudere generatie spreken.

Wie speciaal taalantikwiteiten wil opvragen, is natuurlijk op ouderen aangewezen. Toch hebben die vaak bepaalde nadelen, zoals traagheid van begrip en slechte articulatie. Er wordt vaak beweerd dat vrouwen dialectvaster zijn dan mannen, o.a. daar zij meer zijn thuisgebleven (1), maar het is gevaarlijk hier te veralgemenen.

Het is van groot belang dat de zegslieden voldoende intelligent zijn om de vragen te begrijpen, anders kan men onnodig veel tijd verliezen. Leken hebben vaak een neiging om de onderzoeker naar zonderlingen, zog. dorpstypes te verwijzen. Die zijn meestal erg ongeschikt. Voor klankgeografische enquêtes zijn in Vlaams-België onderwijzers en gemeentesecretarissen meestal geschikte zegslieden. Verder is het belangrijk dat de informanten belangstelling hebben voor het werk dat men onderneemt; anders wordt de ondervraging voor beide partijen een bron van ergernis.

Daar het doel van een taalkaart is, een synchronisch beeld van de taalgeografische verscheidenheid in verband met een bepaald probleem te geven, is het gewenst overal proefpersonen van ongeveer dezelfde leeftijd te nemen.

(1) Vgl. WELJNEN, t. a. p. 161-162.

Toch zal men dikwijls moeten roeien met de riemen die men heeft.

3. De karteringsmethoden

Men kan naar de karteringsmethoden drie types van taalkaarten onderscheiden : kaarten met geschreven tekst, stempelkaarten en isoglossenkaarten.

3.1. Kaarten met geschreven tekst.

Bij dit type zijn de taalvormen voluit op de plaatsen geschreven waarvoor zij gelden. Enkele zeer bekende taalatlanten zijn volgens dat principe getekend : zo de ALF, de AIS en de RND. In kaart 15 van dit werk is dit kaarttype tot zijn eenvoudigste vorm herleid. Het was ook mogelijk geweest, in plaats van het vocalisme van het woord *bed* het hele woord op elke plaats aan te geven, of ook de hele zin *Help eens dat bed opheffen*.

Deze soort kaarten zijn het meest objectief : in tegenstelling met de twee volgende soorten bevat de karteringstechniek hier nog geen interpreterend element. Anderzijds kan men ze nauwelijks taalkaarten noemen, omdat zij geen ruimtelijk beeld van de taalgeografische verscheidenheid oproepen. Heeroma noemt ze „geografisch geproportioneerde verzamelstaten” (1). Voor grotere gebieden met dicht waarnemingsnet is deze methode niet toe te passen.

3.2. Stempelkaarten.

De taalvormen van de vorige methode zijn door figuurtjes (punten, kruisjes, cirkeltjes, driehoekjes, vierkantjes, enz.) vervangen. Deze methode wordt eveneens door

(1) K. HEEROMA, *Taalgeografie in de toekomst*. BMDC 16 (1956), 19.

enkele belangrijke atlassen toegepast (in ons taalgebied de TNZN, TON; voorbeelden in dit werk zijn de kaarten 3 en 14). Deze kaarten zijn veel overzichtelijker dan de vorige. De overzichtelijkheid wordt nog groter als men met veelkleurendruk kan werken. De stempelkaart bevat echter vaak interpreterende elementen. In de eerste plaats kan men niet voor elke fonetische nuance een apart teken gaan bedenken; deed men dat wel, dan zou het belangrijkste voordeel van deze methode, de overzichtelijkheid, verloren gaan. Men vereenvoudigt dus bewust, doordat men kleine verschillen die men als irrelevant beschouwt, verwaarloost. Dat is echter reeds interpretatie. Ten tweede kan men door de keuze van de tekens en kleuren bepaalde taalvormen op de voorgrond en andere in de achtergrond plaatsen. Heeroma gebruikt in zijn atlas rode tekens voor de vormen die voor hem het centrale probleem van de kaart uitmaken. Ook dat is reeds interpretatie.

3.3. *Isoglossenkaarten.*

Hierop worden de dialectgebieden afgegrensd zonder dat de gegevens voor de afzonderlijke plaatsen in kaart zijn gebracht. Voorbeelden in dit werk zijn de kaarten 5 en 6. Heeroma noemt ze de vlakkenmethode, tegenover de stippen- of puntenmethode der vorige twee soorten. De grens tussen dialectgebieden kan ook de raaklijn van twee kleurvlakken zijn (1). Deze methode is de overzichtelijkste van de drie, maar ze kan ook de minst eerlijke zijn, omdat uit de kaart niet blijkt, voor welke plaatsen materiaal voorhanden is. Taalgeografen die het met de acribie niet heel nauw nemen, gebruiken bij voorkeur deze methode.

(1) Dat is het geval op de kaarten van Blancquaert-Pée over de spin, de ragebol en het spinneweb. HCTD 7 (1933). Eveneens op de kaarten in Pée's *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva*. deel 2. Gent 1938.

In tegenstelling met de twee vorige kan de isoglossenmethode soms om praktische redenen bezwaarlijk worden toegepast. Menggebieden leveren hier moeilijkheden op (1). Als een bepaalde vorm als relict of als infiltratievorm slechts sporadisch voorkomt, schiet de isoglossenmethode tekort.

3.4. *Combinaties van stempel- en isoglossenkaarten.*

Men kan trachten de voordelen van beide methodes te verenigen door de gegevens van de afzonderlijke plaatsen in kaart te brengen en bovendien de grenslijnen te trekken. Dan weet de gebruiker wat hij aan de kaart heeft (zoals bij de stempelkaart) en ziet hij duidelijk de geografische verdeling van de vormen (zoals op een isoglossenkaart). Op de kaarten van de DWA zijn de grenzen tussen de gebieden getrokken; bovendien is elke plaats waarvoor een vragenlijst werd ingevuld, op de kaart door een punt vertegenwoordigd. De plaatsen in een gebied waarvoor de opgegeven vorm van de „Leitform” afwijkt, zijn door speciale tekentjes gekenmerkt. Daar echter vele lijsten onvolledig zijn ingevuld, kan men niet zien voor welke plaatsen in een concreet geval geen materiaal voorhanden is. Deze moeilijkheid kan uit de weg worden geruimd door de afzonderlijke plaatsen met materiaal door een tekentje te kenmerken (2).

4. De interpretatie van taalkaarten

De interpretatie-methodes die tot nog toe bij het onderzoek van taalkaarten werden gebruikt, kan men tot twee

(1) Hoewel Grootaers op zijn *aardappel*-kaart (vgl. kaart 17) geprobeerd heeft de menggebieden af te grenzen.

(2) Dat is gebeurd in mijn *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*, deel 2. Antwerpen 1963.

types herleiden : de extra-linguistische en de intern-linguistische. De eerste verklaart de verspreiding van taalverschijnselen en de geografische tegenstellingen tussen taalverschijnselen met behulp van factoren die buiten de taal liggen, de tweede zoekt de oorzaken van die verspreiding en die contrasten in de taalsystemen zelf.

4.1. *De extra-linguistische methode.*

Voorals in de eerste helft van deze eeuw was de taalgeografie extra-linguistisch georiënteerd. Sedert de vijftiger jaren worden er steeds meer taalkaarten intern-linguistisch geïnterpreteerd. De extra-linguistische methode gaat van de gedachte uit, dat de dialectgeografische structuur van een gebied grotendeels het gevolg is van de geschiedenis van dat gebied (1), vooral van de politieke en economische geschiedenis. Deze geschiedenis speelt zich in een ruimte af ; zij scheidt menselijke verbindingen door verkeerswegen te land en te water ; zij scheidt ook grenzen en is daardoor de oorzaak van het ontbreken van menselijk contact aan weerskanten van die grenzen. Ook de natuur zelf kan verbindend en scheidend werken : verbindend door bevaarbare waterlopen, scheidend door wouden, moerassen, heidevlakten. Dialecten zijn geen statische grootheden, maar ontleen voortdurend vernieuwingen aan elkaar. De genoemde historische en aardrijkskundige factoren bevorderen de verspreiding van zulke ontleningen of werken ze tegen. Er zijn actieve, „gevende”, en passieve, „ontvangende” taallandschappen. Actief zijn in de regel de steden en de gebieden die economisch, politiek en cultureel de toon aangeven ; passief zijn meestal de landelijke en dunner

(1) Vgl. het driedelige werk van Th. FRINGS, *Sprache und Geschichte* (Halle/Saale 1956). Het boek van A. BACH, *Deutsche Mundartforschung* (Heidelberg 1950^a) kan men als een handboek van de extra-linguistische methode beschouwen.

bevolkte gebieden. Goede wegen bevorderen het verkeer en bijgevolg het taalcontact; natuurlijke en door de mens geschapen verkeershindernissen werken de overname van taalvernieuwingen tegen. Op die manier hopen de tegenstellingen zich op in de grensgebieden tussen streken met intensief verkeer en een relatieve dialectische uniformiteit. Druk verkeer bevordert de eenheid van de taal, het ontbreken van menselijke contacten de verschillen.

Deze vaststellingen werden door de extra-linguïstische dialectgeografie ten grondslag gelegd aan de interpretatie van taalkaarten. Men ging op zoek naar de historische verkeersgrenzen die met de dialectgrenzen samenvielen en kwam tot de constatering dat deze laatste zeer vaak met grenzen van middeleeuwse territoria coïncideerden. Het is duidelijk dat het gevaar van cirkelredeneringen hierbij niet denkbeeldig was. Men heeft namelijk zeer vaak kaarten met tegenstellingen tussen gebieden met druk en andere met weinig verkeer geconstrueerd aan de hand van taalkaarten — de politieke versplintering was in de feodale tijd immers zo groot, dat het dikwijls mogelijk is, voor een isoglosse min of meer corresponderende oude politieke grenzen te vinden —, en achteraf de „verkeerskaart” ter verklaring van de taalkaart gebruikt. Bij verstandig gebruik heeft deze methode echter tot blijvende resultaten geleid.

De vertegenwoordigers van de extra-linguïstische methode hebben beweerd dat hun werk de linguïstiek uit de neogrammatistische manier van denken heeft bevrijd. Dat is ongetwijfeld gedeeltelijk juist. Het is zeker dat de doorbraak van de taalgeografie — en dat was in vele landen een doorbraak van de extra-linguïstische methode — de taalwetenschap heeft losgemaakt uit haar eenzijdige belangstelling voor schriftelijke documenten, dat zij verder bewezen heeft dat het verkeer bij de verspreiding van

taalvormen een belangrijke rol speelt en dat zij tenslotte het neogrammatistische axioma van de „Ausnahmslosigkeit” der klankwetten heeft gerelativeerd. Dat laatste gebeurde door het vergelijken van kaarten met de verspreiding van verschijnselen, waarvan de grenzen volgens de theorie van de „Ausnahmslosigkeit” moesten samenvallen. Het bleek namelijk, dat die grenzen vaak niet samenvallen, m.a.w. dat in veel dialecten uitzonderingen op de klankwetten voorkomen. Zo vallen bijv. in Oost-Nederland de grenzen tussen de *uu*- en de *oe*-uitspraak in de woorden *muis* en *huis* niet samen (1). Als storende factor hadden de neogrammatici zelf de werking van de analogie aangenomen. Een tweede factor die volgens de dialectologen van de extra-linguïstische school het voorkomen van uitzonderingen verklaart, is in de aard van de verspreiding van de klankwetten te zoeken. „Het is duidelijk dat het verschil in verspreidingsgebied der woorden *huus* en *muus* niet toegeschreven kan worden aan fonetische oorzaken maar aan de betekenis en dientengevolge de frequentie dezer woorden. Het woord *huis* komt heel wat meer in 't gesprek te pas dan een typisch intiem gezinswoord als *muis*” (2). „Jedes Wort habe seine eigene Geschichte und sein eigenes Verbreitungsgebiet, gehe seinen eigenen Weg ; die Wörter veränderten sich, nicht die Laute” (3), hoewel woorden die een gemeenschappelijk foneem bevatten, zeer vaak samen dezelfde veranderingen ondergaan.

Men kan de extra-linguïstische bewijsoering in zes punten samenvatten.

(1) Vgl. de kaart bij het boek van G. KLOEKE, *De Hollandsche expansie*. 's-Gravenhage 1927.

(2) KLOEKE, *De Hollandsche expansie*, 190-191.

(3) A. BACH, *Deutsche Mundartforschung*. Heidelberg 1950², 76-77.

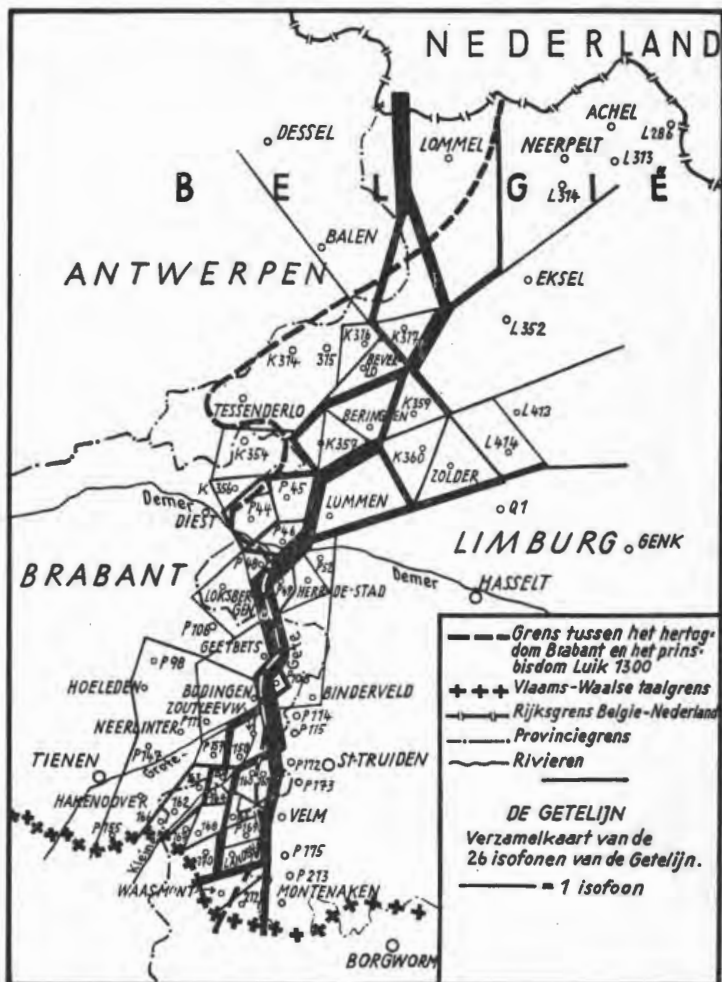
4.1.1. *Dialectgrens en verkeersgrens.*

Uit een coïncidentie van een dialectgrens met een verkeersgrens wordt afgeleid dat de eerste tengevolge van het voorkomen van de tweede tot stand is gekomen. Hoe langer de afstand is, waarover beide grenzen samenvallen, des te groter wordt de waarschijnlijkheid dat deze interpretatie juist is. Is deze strook slechts kort, dan wordt die waarschijnlijkheid kleiner. De geloofwaardigheid van deze soort interpretatie hangt ook af van het standpunt dat men bij het vaststellen van de verkeersgrens inneemt. Is dat standpunt uniform, dan is de bewijsvoering overtuigender dan wanneer men uit verschillende grenzen (b.v. politieke grenzen uit verschillende periodes en van verschillende historische betekenis, of politieke en natuurlijke grenzen) een lijn construeert, waarmee de isoglosse samenvalt. In het laatste geval bestaat steeds de verdenking van een constructie ad hoc.

Voorbeeld : De Getelijn (kaart 16) (1). In 1935 ontdekte J. L. Pauwels een belangrijke isoglossenbundel op de grens van Brabant en Limburg, tussen de Demer en het kanton Landen. Die bundel valt samen met de grens tussen het hertogdom Brabant en het graafschap Loon (prinsbisdom Luik). Pauwels trekt daaruit het besluit dat deze oude politieke grens dialectscheidend heeft gewerkt. Het onderzochte stuk grens is echter slechts een goede twintig kilometer lang.

In 1960 hebben Pauwels en L. Morren de bundel in het zuiden verlengd tot aan de taalgrens, in het noorden tot aan de Nederlands-Belgische grens. In het noorden en het

(1) Vgl. J. L. PAUWELS, *De taal in het Hageland*. Steden en landschappen VIII : De Demervallei, 31-40 (Herdrukt in J. L. PAUWELS, *Verzamelde opstellen*. Assen 1965, 208-217) en J. L. PAUWELS en L. MORREN, *De grens tussen het Brabants en het Limburgs in België*. ZMF 27 (1960), 88-96.

Kaart 16

zuiden is de bundel minder compact. Hierbij wordt de vraag gesteld : „Is het vermetel hierin een weerspiegeling te zien van de geschiedenis van de oostelijke grens van

het hertogdom Brabant sedert de late middeleeuwen? Precies dat gedeelte van deze politieke grens dat gevormd wordt door de Gete vanaf de samenvloeiing van Grote en Kleine Gete... tot waar ze in de Demer uitmondt... is vele eeuwen lang vast gebleven, terwijl grensgemeenten ten noorden en zuiden van deze vaste sector herhaaldelijk aanleiding hebben gegeven tot betwisting. Ook de kerkelijke indeling, die niet altijd precies met de politieke samenviel, kan soms voor afwijkende isofonen verantwoordelijk zijn" (1). In de noordelijke sector is er een duidelijke afwijking tussen Getelijn en de oude politieke grens waar te nemen. „Voor deze afwijking zal wel de geografische gesteldheid verantwoordelijk zijn : deze groep gemeenten is inderdaad van het Limburgse hinterland gescheiden door een brede strook woeste heidegrond, zodat ze economisch wel op het westen afgestemd waren" (2).

4.1.2. *Menggebieden.*

Het onderzoek van menggebieden tussen gebieden met telkens slechts één taalvorm leidt zo goed als steeds tot de vaststelling dat een van de twee naast elkaar voorkomende taalvormen verouderd of aan het verouderen is, de andere daarentegen jonger en levenskrachtiger. Daaruit volgt in welke richting de vernieuwing gaat. Zulke constatering hebben natuurlijk slechts bewijskracht voor taalbewegingen in de hedendaagse periode.

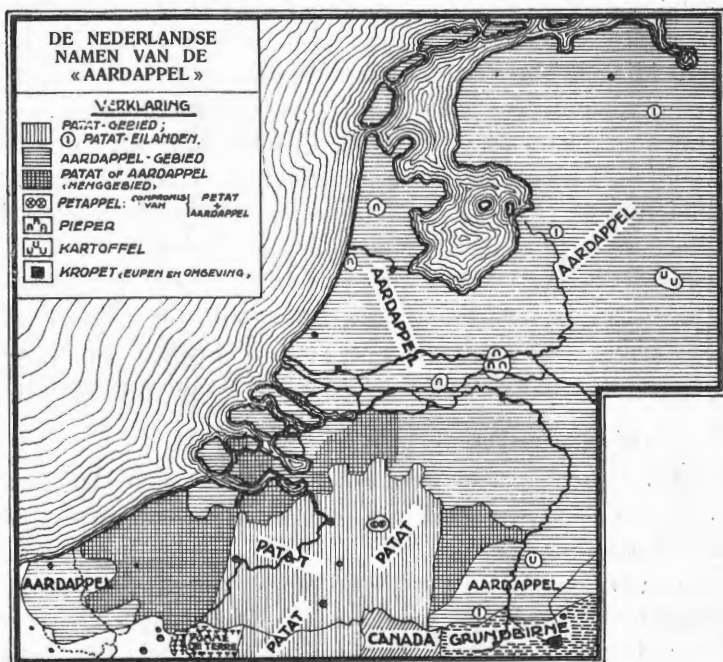
Voorbeeld : De aardappel-kaart (kaart 17) (3). Uit de kaart met de benamingen van de aardappel in het Nederlandse taalgebied van Grootaers blijkt dat het centrale

(1) PAUWELS-MORREN, 94.

(2) PAUWELS-MORREN, 95.

(3) Vgl. I. GROOTAERS, *De Nederlandsche benamingen van den aardappel*. LB 18 (1926), 89-93 en C. P. F. LECOUTERE - L. GROOTAERS, *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlands*. Leuven 1948^e, 234-236.

deel van Zuid-Nederland de term *patat* gebruikt ; de westelijke en de oostelijke periferie (delen van West-Vlaanderen en Limburg) zeggen *aardappel*. Tussen de *patat*- en de

Kaart 17

aardappel-gebieden treffen we mengzones aan (in een deel van West-Vlaanderen met de westelijke helft van Oost-Vlaanderen en in West-Limburg), waar *patat* en *aardappel* naast elkaar voorkomen. „Het onderzoek wijst uit dat... in de Limburgse en in de Oost- en Westvlaamse dialecten die naast *aardappel*, *patat* bezitten, dit laatste als meer beschaafd wordt beschouwd, daarom wordt het door het jongere geslacht gemakkelijk aangenomen ; naargelang de

oudere generatie verdwijnt zal ze het als traditioneel gevoelde *aardappel* mee naar het graf slepen" (1).

4.1.3. *Relict-eilanden.*

Achter de frontlijn tussen een expansieve en een terugwijkende taalvorm kunnen eilanden blijven liggen, waar de oude taalvorm voortleeft, eventueel gecontamineerd met de nieuwe. Zulke eilanden wijzen erop dat de grens tussen de twee vormen in een bepaalde richting verschoven is.

Voorbeelden : 1. De Ūrdinger-lijn (op kaart 13, lijn 2 a, b, c, d) is in ons taalgebied de grens van de verste uitlopers van een Hoogduitse, secundair Ripuarische expansie. Zij bakent o.a. de verspreiding af van de vormen *ich* en *auch* (tegen Nederlands *ik* en *ook*). Achter de frontlijn is echter tegen de taalgrens aan, rond Tongeren en Borgloon, een gebied blijven liggen dat aan de oorspronkelijke vorm *ook* heeft vastgehouden (2) ; 2. In het homogene Brabantse *patat*-gebied (kaart 17) ligt er in de Antwerpse Kempen een eilandje met de vorm *petappel*, een contaminatie van *patat* en *aardappel*, die bewijst dat in de Antwerpse Kempen vroeger ook de vorm *aardappel* werd gebruikt (3).

Dit criterium moet nochtans met omzichtigheid gehanteerd worden, omdat vernieuwingen vaak de neiging vertonen om niet alleen langs een gesloten front op te rukken, maar ook door „parachutering" post te vatten in centra achter de frontlijn, meestal steden. Een eiland met een taalvorm die identiek is met een vorm die een eind verderop

(1) LECOUTERE-GROOTAERS, t. a. p. 235.

(2) Vgl. A. STEVENS, *De evolutie van de Haspengouwse streektaalen*. Limburgs Haspengouw, Hasselt 1951, 223-264.

(3) Vgl. GROOTAERS en LECOUTERE-GROOTAERS, t. a. p. Einde vorige eeuw was dit *petappel*-eilandje blijkbaar nog groter; Vgl. E. PAQUE, *De Vlaamsche Volksnamen der planten*. Namen 1896, 285.

achter een isoglosse aangetroffen wordt, kan dus zowel een vernieuwings-eiland als een relict-eiland zijn.

De subjectvorm van het enclitisch pronomen 3^e pers. m. sg. is in het Zuidbrabants meestal *-em* (*heeftem dat gedaan?*), in het Noordbrabants *-ie* en in het Limburgs *-er*. De centra Hasselt, Turnhout en Peer vormen eilandjes met *-em* in de *-er* en *-ie* gebieden en zijn als dusdanig vernieuwingscentra (1).

4.1.4. *Historisch taalmateriaal.*

Het onderzoek van gelocaliseerde oude teksten (oorkonden enz.) kan ons leren of een bepaald verschijnsel, dat in een modern dialect aangetroffen wordt, op het ogenblik dat de tekst geschreven werd, in dat dialect reeds voorkwam of niet. Wanneer men gelocaliseerde teksten uit verschillende plaatsen van een gebied met elkaar vergelijkt, kan men vaak zien, hoe en in welke richting in de bewuste periode een taalvorm door een andere verdrongen werd. Nochtans is ook hier voorzichtigheid geboden. Deze werkwijze gaat immers uit van het postulaat, dat de oude geschreven taalvormen de gesproken dialectvormen reflecteren. Dat dit slechts tot op zekere hoogte juist is, heeft o.a. Schützeichel bewezen (2). Het komt immers herhaaldelijk voor dat de hedendaagse dialecten een taalvorm bewaren die blijkens de oorkonden in dezelfde gebieden eeuwen geleden — en wel reeds voor de overname van de schriftelijke vorm van een nationale taal — door een andere werd verdrongen. Het beeld dat oude teksten ons van de vroegere volkstaal verschaffen,

(1) Vgl. J. GOOSSENS, *Belgisch Beschaafd Nederlands en Brabantse expansie*. NT, Van Haeringen-nummer 1970, 54-70.

(2) R. SCHÜTZEICHEL, *Mundart, Urkundensprache und Schriftsprache*. Bonn 1960. Vgl. in dat boek de kaarten 7 en 8 met kaarten 9 en 10.

is dus onvolledig en vaak foutief (1). Deze stellen ons vooral in de gelegenheid, geografische verschuivingen in de schrijftaal in vroegere eeuwen te bestuderen.

4.1.5. *De vorm van de dialectgebieden.*

Dialectgebieden hebben vaak opvallende vormen, die aan geometrische figuren doen denken. Zo bestaan er cirkel-, lint-, trechter- en kroonvormige gebieden. Deze opvallende vormen zijn niet door het toeval tot stand gekomen, maar zijn het resultaat van specifieke taalbewegingen. De extra-linguïstische dialectologie tracht daarom uit de vorm van de gebieden de richting van de ontlening af te leiden. Zo is bijv. een trechtersvorm meestal het resultaat van een vernieuwing, waarbij „das keilförmige Vordringen einer Spracherscheinung mitbedingt wird durch einen vor der Spitze des Keils liegenden städtischen Anziehungspunkt, in dem die von dem Keil vorgetriebenen Formen durch punktuelles Vorrücken bereits üblich geworden sind” (2). Zulke trechters komen dus tot stand door een samenwerking van stuwkracht aan de frontlijn en zuigkracht van een eiland achter de frontlijn.

Een bekend voorbeeld is de trechtersvormige verspreiding van de tweede klankverschuiving in een Oostduits gebied waarin Berlijn de rol van aanzuigingscentrum heeft gespeeld (3). Nochtans bestaan er ook relicttrechters, d.w.z. trechtersvormige gebieden die tot stand gekomen zijn doordat een landelijk gebied een vernieuwing van

(1) V. SCHIRMUNSKI, *Probleme der vergleichenden Grammatik der deutschen Mundarten* (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, Halle 79 (1957), Sonderband, 352) zegt zelfs, dat „die mundartlichen Verhältnisse des Mittelalters... durch die handschriftliche Überlieferung eher verdeckt als in unzweideutiger Weise bezeichnet werden”.

(2) BACH, t. a. p. 140.

(3) Vgl. H. BECKER, *Über Trichterwirkung, eine besondere Art der Sprachströmung*. ZMF 18 (1942), 59-67.

elders overnam, terwijl een stad midden in dat gebied weigerachtig stond tegenover de nieuwigheid. Op kaart 18 vertoont het Limburgse ontrondingsgebied een trechtervormige uitwas in het W., rond de stad Hasselt. Dit is blijkbaar een relicttrechter, tot stand gekomen doordat Hasselt aan de ontronding heeft vastgehouden (1). Dezelfde tegenovergestelde verklaringsmogelijkheden gelden ook voor de andere geometrische patronen. Op kaart 18 vormen de drie Brabantse ontrondingsgebieden samen een kroon, hoogstwaarschijnlijk een geheel van relictgebieden, dat deze vorm heeft aangenomen doordat de ontronding vanuit Brussel werd teruggedrongen (2). Op kaart 19 is de kroonvorm van het gebied met gerond vocalisme in *bössem* tegenover *bessem* „bezem” rond het Westbrabantse ontrondingsgebied echter klaarblijkelijk door een „hypercorrecte” innovatie ontstaan (3). Ook cirkel- en lintvormige gebieden zijn in sommige gevallen blijkbaar door vernieuwing, maar in andere door het vasthouden aan een oude taalvorm tot stand gekomen (4). Wij moeten dus besluiten dat de vorm van de dialectgebieden op zichzelf geen bewijskracht bezit voor de richting van de ontleening. Dit argument kan slechts de functie van een steun voor de andere argumenten vervullen.

4.1.6. *Terraslandschappen.*

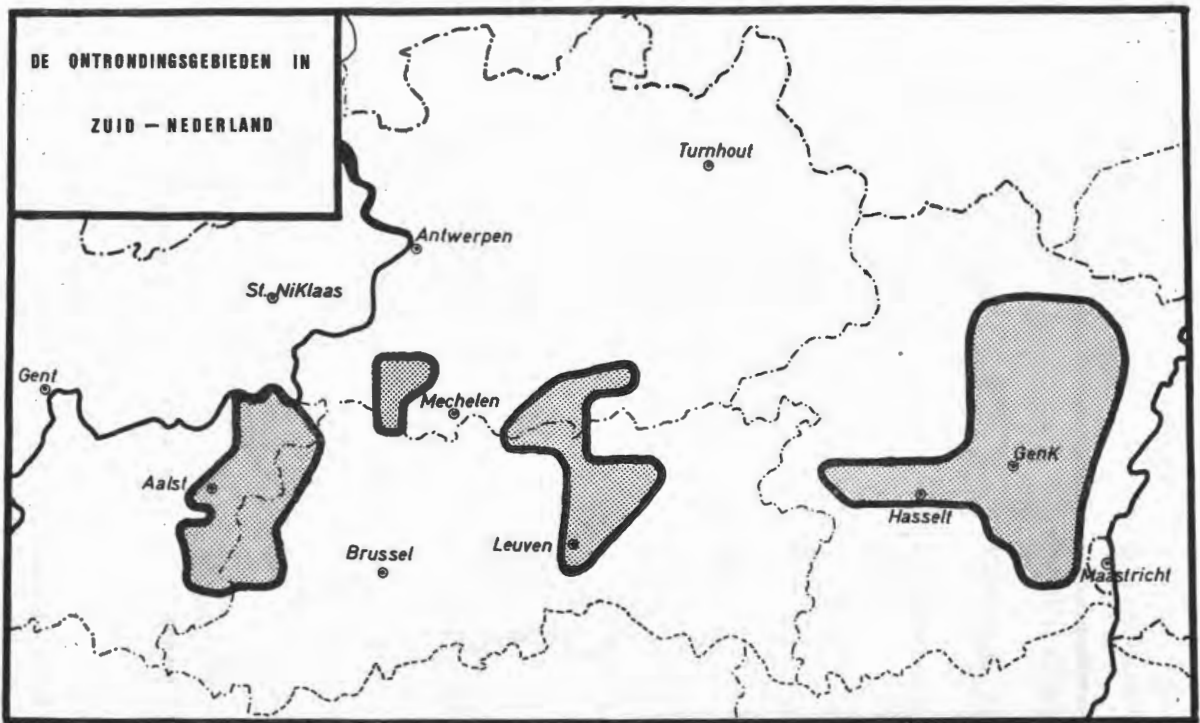
Een bewijsvoering die alleen in de klankgeografie toegepast kan worden is het aflezen van de richting van een taalbeweging uit de terrasvormige („staffelartige”) begren-

(1) Dit geval is uitvoeriger besproken in J. GOOSSENS, *Kroonvormige dialectgebieden*. HZNM 17 (1963), 253-268. Zie blz. 254-256.

(2) Vgl. mijn *Kroonvormige dialectgebieden*, 257.

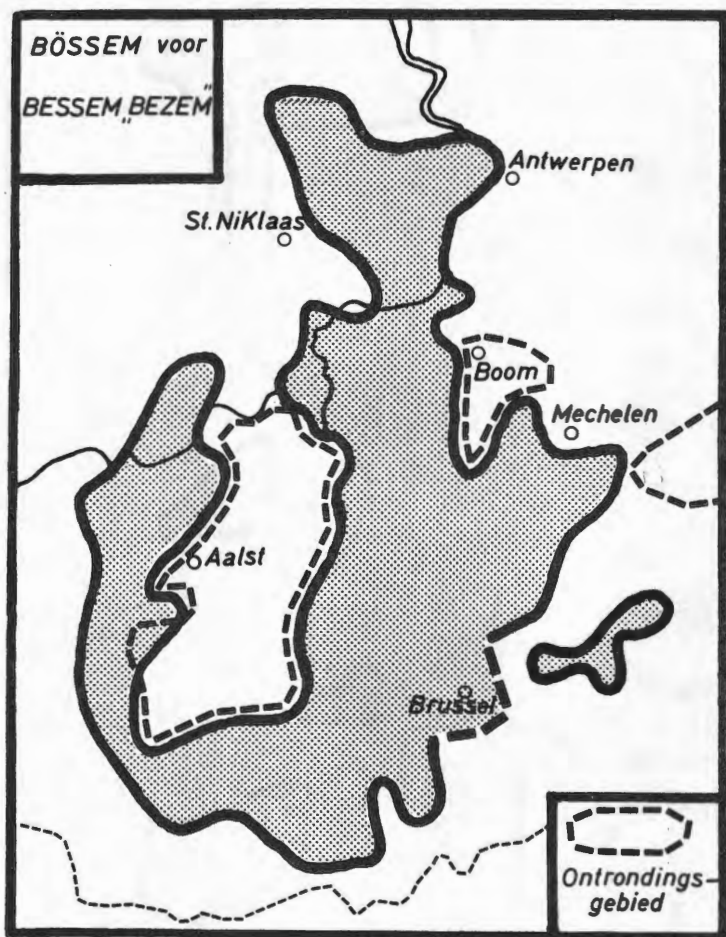
(3) Naar kaart 7 in mijn *Die niederländische Strukturgeographie und die „Reeks Nederlandse Dialectatlassen”*.

(4) Vgl. mijn opstellen *Relictgebieden* (LB 48 (1959), 48-73) en *Kroonvormige dialectgebieden*.

Kaart 18

zing van een klankwet. Tussen het verspreidingsgebied van een vernieuwing en dat van een ouder klankstadium

Kaart 19

kan er een overgangszone liggen, waar de grenzen bij de afzonderlijke woorden met een oorspronkelijk gemeen-

schappelijk foneem niet samenvallen. Daaruit wordt afgeleid, dat de plaatsen in het overgangsgebied de woorden in de nieuwe klankvorm elk afzonderlijk ontleend hebben.

Het bekendste voorbeeld is dat van de Rijnlandse waaier (Rheinischer Fächer), de terrasvorm van de verspreiding van de tweede klankverschuiving tussen Spiers en Brabant, waarin het aantal gevallen met klankverschuiving van het Z. naar het N. geleidelijk afneemt. Deze terrasvorm wordt door Frings beschouwd als een bewijs voor de stelling dat de klankverschuiving in het Rijnland vanuit het Z. is ingevoerd, en wel met afnemende intensiteit naarmate men zich verder van het oorsprongsgebied verwijderd (1).

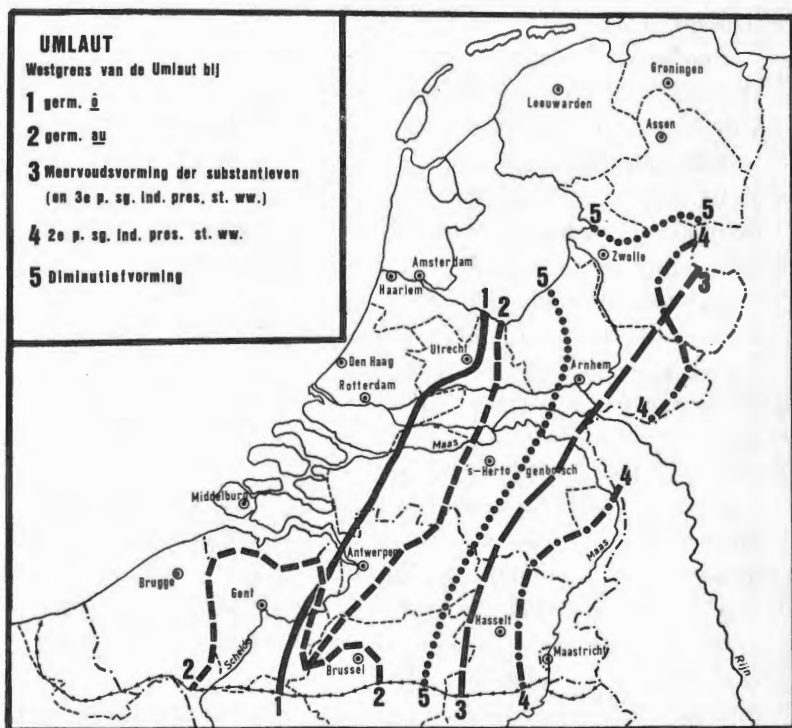
Ook in ons taalgebied bestaan er bekende voorbeelden : de terrasvormige verspreiding van de umlaut, waarvan het aantal gevallen van het O. naar het W. toe geleidelijk afneemt (kaart 20) (2). Ook hier kan men van afnemende intensiteit van een uitstraling spreken, naarmate men zich verder van het epicentrum van de umlaut verwijderd. Een ander voorbeeld vinden we bij Van Loey (3) : tussen het Vlaamse gebied met een uniforme ontwikkeling van west-germ. *ai* tot scherplange *ê* en het Brabants-Hollandse met een splitsing in scherplange *ê* en *ei* vallen de grenzen bij de afzonderlijke woorden niet samen ; zij vormen integendeel weer een terrasvormig overgangsgebied. Het epicentrum van de uniformisering is West-Vlaanderen.

(1) Vgl. Th. FRINGS, *Rheinische Sprachgeschichte*. In : *Geschichte des Rheinlandes von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart*. 1922. Ook separaat verschenen (Essen 1924) en herdrukt in Th. FRINGS, *Sprache und Geschichte I*. Halle/Saale 1956.

(2) Vgl. o. a. J. GOOSSENS, *Niederländische Mundarten — vom Deutschen aus gesehen*. *Niederdeutsches Wort* 10 (1970), 61-80, met kaart op blz. 67.

(3) A. VAN LOEY, *Over Westmnl. Ê/EI*. VMVA 1967, 31-85, met kaart tegenover blz. 52.

Ook dit criterium moet met omzichtigheid gehanteerd worden, omdat het denkbaar is, dat door een jongere

Kaart 20

tegendruk uit het gebied met de „oudere” klankvorm in het terraslandschap een toestand van klankwettigheid werd doorbroken. Schützeichel verklaart zo het feit dat in het Ripuarisch de klankverschuivingslijnen bij een reeks afzonderlijke woorden niet samenvallen. Dat zou aan een jongere tegendruk vanuit de Nederlanden toe te schrijven zijn (1). Gelijksortige beschouwingen kunnen bij de ver-

(1) R. SCHÜTZEICHEL, *Köln und das Niederland*. Groningen 1963.

spreiding van de umlaut in ons taalgebied gehouden worden : het ongedaan maken van de umlaut door analogische nivellering, waarvan de haard in het W. ligt, heeft eveneens tot de terrasvorming bijgedragen. Wat de geografische verdeling van *ê* en *ei* betreft, die kan ook gedeeltelijk door Brabantse expansie van *ei*-woorden tot stand zijn gekomen.

* * *

De extra-linguïstische methode heeft in de eerste helft van deze eeuw de taalgeografie beheerst, vooral in de Germaanse landen. Ook nu nog verschijnen regelmatig studies die op extra-linguïstische principes gebouwd zijn. Zij werd dan ook beoefend door enkele grootmeesters van de Germaanse taalwetenschap, waaronder vooral te vermelden zijn Ferdinand Wrede en Theodor Frings. Men kan niet zeggen, dat deze methode thans verouderd is. Zij heeft integendeel tot vaste resultaten gevoerd en zal dat ongetwijfeld in de toekomst ook nog doen. Dat komt doordat zij op de onaantastbare basis bouwt, dat er actieve en receptieve taallandschappen bestaan, waarvan het „gevende” of „ontvangende” karakter blijkbaar door buiten de taal liggende, grotendeels sociologische factoren wordt bepaald. Nochtans kan men met deze methode alleen niet alle taalgeografische problemen oplossen. Dat ligt ten eerste aan de atomistische benaderingswijze van de dialectgegevens bij de meeste vertegenwoordigers van de extra-linguïstische school. Een taal of een dialect is echter geen conglomeraat van geïsoleerde elementen, maar een systeem, dat als een structuur benaderd moet worden. Daarom is een atomistische voorstelling van de taalgeografische overeenkomsten en verschillen onvolledig en tot op zekere hoogte onjuist. Als men de feiten niet vanuit het perspectief van de taal-

systemen beziet, bestaat ook het gevaar van een verkeerde interpretatie (1). Ten tweede mag men aannemen dat niet alle verspreidingen van taalvormen aan extra-linguïstische, historische of geografische factoren kunnen worden toegeschreven. Er zijn isoglossen, waarvan het verloop op die manier niet bevredigend verklaard kan worden. In deze gevallen is een andere interpretatie noodzakelijk. Ten derde is het duidelijk dat de extra-linguïstische methode een belangrijk vraagstuk verwaarloost. Zij tracht weliswaar de verspreiding van taalelementen te verklaren, maar niet hun ontstaan.

Deze overwegingen liggen ten grondslag aan de doorbraak van de structurele taalgeografie in de laatste jaren. Zij heeft getracht oplossingen te vinden voor de desiderata die uit een kritische beschouwing van de extra-linguïstische methode naar voren traden : zij is op zoek gegaan naar nieuwe mogelijkheden tot voorstelling van de taalgeografische problematiek en naar nieuwe verklaringsmogelijkheden voor de verspreiding van taalvormen. Tenslotte tracht zij het hare bij te dragen tot het oplossen van de vraag naar de oorzaken van de taalveranderingen.

4.2. De intern-linguïstische methode.

4.2.1. De linguïstische betekenis van de interne methode.

De intern-linguïstische methode verklaart het kaartbeeld door factoren die binnen de taalsystemen zelf gelegen zijn. Haar uitgangspunt is, dat een taalsysteem dat deficiënt is, tot een herstructurering van de elementen van het systeem overgaat, waardoor het evenwicht hersteld en het

(1) Hier moet nochtans toegegeven worden dat het atomisme geen aan de extra-linguïstische methode inherente fout is. Wij stellen alleen vast dat in extra-linguïstische publikaties meestal zo te werk wordt gegaan.

systeem opnieuw efficiënt wordt. De werkhypothese die hieraan ten grondslag ligt, is dat er in de taalontwikkeling een teleologie werkzaam is, d.w.z. een gerichtheid van de systemen om optimaal te functioneren. De tendenties die voor deze teleologie verantwoordelijk zijn (1), heeft men weliswaar nog niet causaal kunnen verklaren — dat is een taak voor de psycholinguïstiek —, maar zij stellen het bestaan van een interne causaliteit bij de taalontwikkeling voorop. In de historische fonologie rekent men hiertoe b.v. het streven naar symmetrie in het systeem, de tendens om open plaatsen in het systeem (cases vides, holes in the pattern) te vermijden, het principe van de maximale fonetische differentiatie tussen aangrenzende fonemen enz., in de historische studie van de woordenschat de neiging om tot op zekere hoogte homonymie, polysemie en synonymie te vermijden. Fonologische en lexicale tendenties kunnen hand in hand gaan of elkaar tegenwerken. Het samenvallen van twee fonemen heeft homonymieën tot gevolg en zou tegelijk onharmonische foneemsystemen kunnen doen ontstaan; het wordt dus door een dubbele rem tegengehouden. In bepaalde gevallen kan het echter tot een harmonisering van het foneemstelsel leiden, wat dan door een streven tot vermindering van homoniemen tegengewerkt kan worden.

Het is niet de taak van de dialectgeografie, theoretisch te onderzoeken in hoeverre de genoemde tendenties aan een linguïstische realiteit beantwoorden. Wel zou, wanneer wordt aangetoond dat een intern-linguïstische interpretatie van bepaalde taalkaarten zinvol is, achteraf praktisch

(1) Zulke tendenties zijn voor de fonologie geformuleerd door R. JAKOBSON, *Prinzipien der historischen Phonologie* (Travaux du Cercle Linguistique de Prague 4 (1931), 247-267) en A. MARTINET, *Économie des changements phonétiques* (Bern 1955), voor de woordenschat door S. ULLMANN, *The principles of semantics* (Glasgow-Oxford 1957²).

kunnen blijken dat de formulering van die tendenties gerechtvaardigd is. Daarmee is dan weliswaar het inzicht in het waarom van die tendenties niet verdiept, maar wel is het feitelijke bestaan ervan aangetoond.

Daar waar de extra-linguïstische dialectologie een belangrijke bijdrage levert tot de taalgeschiedenis van een taalgebied, ligt de betekenis van de intern-linguïstische methode hierin, dat zij een bijdrage levert tot de algemene taalwetenschap, waarvan zij een aantal postulaten ondersteunt.

4.2.2. *De intern-linguïstische bewijsvoering.*

De intern-linguïstische bewijsvoering steunt gedeeltelijk op het principe van de coïncidentie van isoglossen. In tegenstelling met de extra-linguïstische dialectologie, die het al of niet samenvallen van isoglossen met verkeersgrenzen onderzoekt, gaat zij na of bepaalde isoglossen al of niet met andere isoglossen samenvallen. Wanneer men tussen twee verschillende taalverschijnselen in een aantal aan elkaar grenzende dialecten een samenhang vermoedt, waarbij aangenomen wordt dat het ene verschijnsel tengevolge van het voorkomen van het andere is ontstaan, vergelijkt men de kaarten waarop die afzonderlijke verschijnselen zijn afgebakend, met elkaar. Blijkt uit die vergelijking dat de gebieden waarin die verschijnselen optreden, met een volkomen coïncidentie van de isoglossen elkaar overdekken, dan wordt hieruit tot een causale samenhang geconcludeerd. Evenals bij de extra-linguïstische bewijsvoering is de argumentatie des te dwingender, naarmate de grenzen over een grotere afstand met elkaar samenvallen (1).

De intern-linguïstische interpretatie van taalkaarten is bijna zo oud als de extra-linguïstische. Reeds Gilliéron

(1) Vgl. hiervoor ook A. WEIJNEN, *Taalgeografie en interne taalkunde*. Amsterdam 1951.

heeft ze in de woordgeografie toegepast. Bekend is vooral het opstel van Gilliéron en Roques over de benamingen van de haan in Gascogne (1). In Zuidwest-Frankrijk moesten lat. *gallus* „haan” en *cattus* „kat” door de werking van twee klankwetten homoniemen worden. Lat. *-ll-* ontwikkelde er zich in de auslaut tot *-t*; bovendien werd anlautende *c-* er geleniseerd tot *g-*. „Les descendants de *gallus* devaient, au mépris de la zoologie la plus élémentaire, aboutir, ce qu'on ne pouvait raisonnablement tolérer, à se transformer... en chats”. In het gebied waar klankwettig homonymie moest ontstaan (in de vorm **gat*), ontbreekt de klankwettige voortzetting van *gallus*; de haan heet er *bigey* (= *viguié*) „dorpsrechter”, *azã* (= *faisan*) of *put* (lat. *pullus*).

Het feit dat de grens van het gebied waar in plaats van de klankwettige voortzetting van *gallus* andere benamingen voor de haan optreden, samenvalt met de lijn die het gebied begrenst waar klankwettige homonymie van *gallus* en *cattus* moest ontstaan, wordt door Gilliéron en Roques als een bewijs voor het verdwijnen van *gallus* door homonymievrees beschouwd. Volkomen bevredigend is dat niet: het *pullus*-gebied, dat het zuidoostelijke deel inneemt van de streek waar *gallus* en *cattus* collideerden, strekt zich verder uit aan de overkant van de grens van de ontwikkeling van *-ll-* tot *-t*. Gilliéron en Roques nemen aan dat *pullus* (oorspronkelijk de benaming voor de jonge haan) aan weerskanten van de grens reeds de betekenis „haan” had aangenomen voor de samenval van *gallus* en *cattus*. Het is echter ook denkbaar, dat *gallus* ten westen van de klankgrens ten gevolge van homonymievrees door

(1) J. GILLIÉRON-M. ROQUES, *Études de géographie linguistique*. Paris 1912, 121-128. Het opstel *Le coq et le chat* is herdrukt in *Meisterwerke der romanischen Sprachwissenschaft*, Band 1, herausgegeben von L. Spitzer. München 1929, 183-190.

pullus vervangen werd en dat dit laatste woord zich later ook ten oosten van die lijn kon doorzetten, hoewel het lexicale systeem daar niet deficiënt geworden was. In ieder geval bevredigt de bewijsvoering voor het verdwijnen van *gallus* door homonymievrees niet volkomen, precies door de verspreiding van de *pullus*-vormen.

Een voorbeeld uit ons taalgebied is de argumentatie van Kieft (1), dat de grens van de verspreiding van *aal* „stercus” in Drente, op de Veluwe en in het Gooi samenvalt met die van de gescheiden ontwikkeling van west-germ. *d* en van de gerekte *a*, waardoor verhinderd werd dat dit woord homoniem werd met *aal* „paling”. Daar waar in deze gebieden de twee lange *a*-fonemen samenvielen, bestaat het woord *aal* „stercus” niet meer.

In de klankgeografie is het principe van de coincidentie van isoglossen eerst in jongere tijd toegepast, blijkbaar samenhangend met het opkomen van structuralistische denkwijzen in de dialectologie. Waar Gilliéron en Roques nog een bewijsvoering konden opbouwen door drie kaarten met verschijnselen die in het systeem nog betrekkelijk geïsoleerd behandeld konden worden, met elkaar te vergelijken, is het hier vaak nodig, grote stukken van foneemsystemen geografisch-vergelijkend te onderzoeken. Dat blijkt duidelijk uit Moultons bewijsvoering van de interne causaliteit van de „Oostzwitserse vocaalsplitsing” (2). Dit is een ontwikkeling bij de korte klinkers in sommige Oostzwitserse dialecten, waardoor in de velare reeks een vierde openingsgraad ontstond. Deze ontwikkeling is slechts daar aan te treffen waar ook de ongeronde palatale reeks vier openingsgraden heeft; heeft deze laatste er slechts drie,

(1) A. P. KIEFT, *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*. Groningen-Batavia 1938, 51-54.

(2) W. G. MOULTON, *Lautwandel durch innere Kausalität. Die ostschweizerische Vokalspaltung*. ZMF 28 (1961), 227-251.

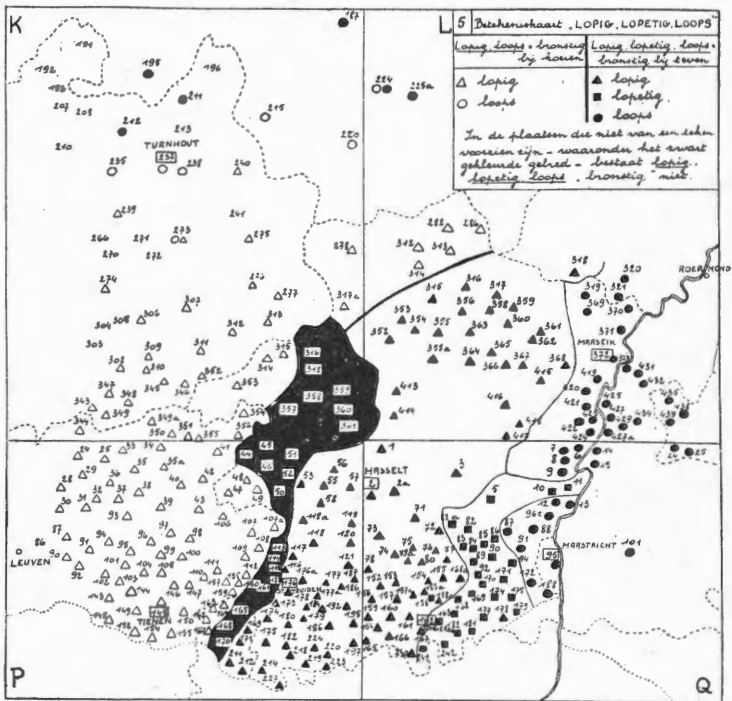
dan heeft ook de „vocaalsplitsing” niet gewerkt. Bovendien vindt men slechts daar vocaalsplitsing waar ook in de velare reeks van het langeklinkerssysteem vier openingsgraden voorkomen ; bevat deze laatste er slechts drie, dan vindt men weer eens geen vocaalsplitsing. Het artikel van Moulton is dus een poging om aan te tonen dat een ontwikkeling in de velare reeks van het korteklinkerssysteem aan een dubbele tendentie tot symmetrie in het hele vocalisme is toe te schrijven. Het bewijs voor die stelling wordt weer eens in de coincidentie van isoglossen gezocht (1).

Tot de intern-linguïstische bewijsvoering behoort ook de interpretatie van reactie-verschijnselen die kunnen optreden in contactzones tussen dialectgebieden, waar twee verschillende taalvormen (of twee inhouden van een taalvorm) met elkaar kunnen concurreren. De woordgeografie heeft vastgesteld dat in zulke grensstroken synonymieën en polysemieën kunnen optreden, waartegen gereageerd wordt. Op de grens tussen twee verschillende woordvormen met dezelfde inhoud, wordt bijv. soms tegen een hinderende synonymie gereageerd doordat de inhoud, die bij elke van de twee woordvormen dezelfde is, in twee deelinhouden wordt opgesplitst, die elkaar wederzijds aanvullen, en waarvan de eerste door een woordvorm en de tweede door de andere wordt uitgedrukt. Zo vindt men in Belgisch-Limburg op de grens tussen noordelijk *waat* en zuidelijk *snee* in de betekenis „sneide van een zeis” een aantal plaatsen waar beide termen naast elkaar worden gebruikt, maar met betekenisdifferentiëring. *Snee* betekent er de eigenlijke sneide, *waat* het haarpad, d.w.z. de smalle rand die bij het haren met de hamer op het zeisblad wordt geslagen (2).

(1) Een uitvoerige bespreking (met kritiek) staat in mijn *Strukturelle Sprachgeographie*. Heidelberg 1969, 62-68.

(2) Vgl. mijn opstel *Enkel- en veeltoepasselijkheid van betekenaars*

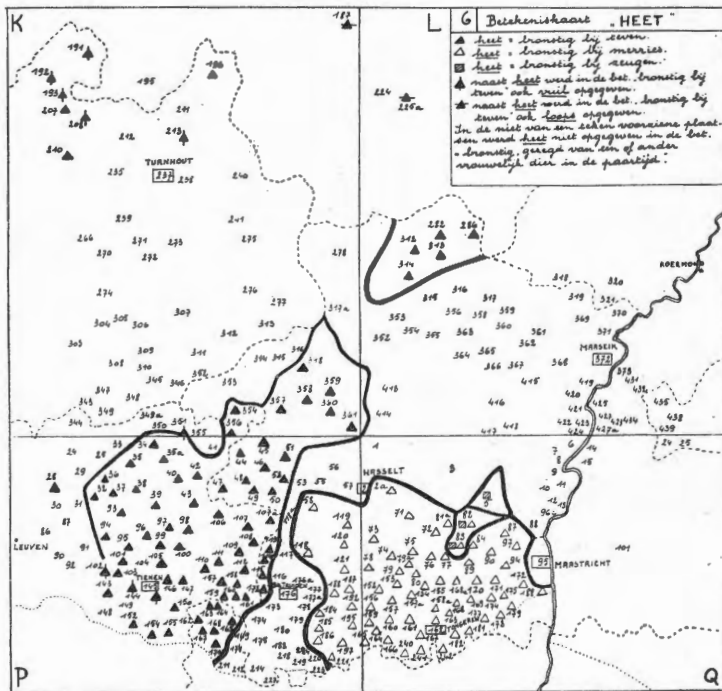
Omgekeerd kan op de grens tussen twee „betekenisgebieden” van dezelfde woordvorm tegen een hinderende polysemie gereageerd worden. Dat kan b.v. op de volgende wijze gebeuren : de bewoners van de grensstrook vermijden het woord, waarvan het gebruik aanleiding geeft tot misverstand, in zijn twee betekenissen en gebruiken in plaats daarvan ersatz-benamingen. In het Oostbrabants en het Limburgs worden voor „bronstig” in toepassing op bepaalde

Kaart 21

op de taalkaart in BMDC 28, 4-5. Daar en ook in mijn *Strukturelle Sprachgeographie* (Heidelberg 1969), 79-81 zijn nog andere voorbeelden uit het Nederlandse en het Duitse taalgebied besproken.

diersoorten adjectieven gebezigd, afgeleid van het werkwoord *lopen* : *lopig*, *lopetig*, *loops* (kaart 21). Het W. van dit gebied gebruikt *lopig/loops* in toepassing op koeien, het O. gebruikt *lopig/lopetig/loops* in toepassing op honden. Tussen de twee betekenisgebieden in bestaat er een smalle strook, waar *lopig* in geen van beide toepassingen gebruikt wordt. Het is niet aan te nemen dat het precies in die strook nooit bestaan heeft ; het moet er integendeel ver-

Kaart 22

dwenen zijn doordat de taalgebruikers uit deze streek in de aangrenzende plaatsen aan de oostkant werden uitge-

lachen wanneer zij het in toepassing op koeien gebruikten ; dezelfde onprettige reactie moeten zij beleefd hebben wanneer zij in de aangrenzende plaatsen aan de westkant een hond *lopig* noemden. De strook niemandsland is in het N. betrekkelijk breed, maar in het Z. zeer smal, zodat men zich kan afvragen of de therapeutische werking van de vervanging van *lopig* door *heet* in toepassing op honden hier wel sterk genoeg is (kaart 22). Dit *heet* is expansief in westelijke richting, maar daardoor kan het niemandsland niet verbreed worden ; dat kan alleen maar indien *heet* in oostelijke richting expansief wordt. Maar dat kan het niet, aangezien een paar dorpen verderop in oostelijke richting de westelijke isoglosse van een gebied met *heet* in toepassing op bronstige paarden loopt. De omgeving van St.-Truiden bevindt zich dus in een toestand van labiel evenwicht, met twee stroken niemandsland naast elkaar, een tussen twee *lopig*-fronten en een tussen twee *heet*-fronten (1).

4.2.3. *Intern-linguïstische methode en structuralisme.*

De intern-linguïstische methode vergelijkt taalkaarten van dezelfde gebieden met elkaar. Zij houdt dus uiteraard rekening met de linguïstische structuur van de in kaart gebrachte dialecten. In bepaalde gevallen tracht zij bovendien het kaartbeeld van die structuur uit te verklaren. Als dusdanig is zij een structuralistische werkwijze. In

(1) Dit dubbel geval van polysemievrees is uitvoeriger besproken in mijn artikel *Polysemievrees*. TNTL 79 (1962), 36-55 (de kaarten op blz. 51 en 53). Dit artikel bevat nog twee andere voorbeelden. Andere gevallen zijn te vinden bij E. EYLENBOSCH, *Woordgeografische studies...*, 157-158 (met kaart 21 a) en *Middeleeuwse woordgeografie* (HZNM 20 (1966), 157-173 (kaart III — in dit werk kaart 10 — en blz. 170-171) en bij R. WILLEMYNS, *De pit van een peer in de Zuidnederlandse dialecten* (TT 18 (1966), 115-134 (kaart 3 en blz. 132)).

sommige gevallen kunnen de structurelementen waarop bij de verklaring een beroep wordt gedaan, betrekkelijk geïsoleerd behandeld worden. Dat is het geval bij de *haan*-kaart door Gilliéron en Roques. In andere gevallen wordt de verklaring opgebouwd met behulp van een betrekkelijk groot deel van het taalsysteem. Zo moest Moulton het grootste deel van de vocaalsystemen van de Oostzwitserse dialecten onderzoeken om zijn stelling van de splitsing door interne causaliteit plausibel te maken. Zulke bewijsvoeringen berusten dus op systeemvergelijking, zij werken in principe met het concept diasysteem.

Hier volgt het diasysteem van de ongeronde korte voorlinkers in de Brabantse dialecten van Antwerpen (1) en Aarschot (2). Ter afronding van de reeks in beide dialecten is er ook het open foneem /a/ in opgenomen.

$$\text{An., Aa.,} \left\| \begin{array}{l} \text{i} \\ \text{i} \end{array} \approx \frac{\text{e}}{\text{e} \sim \varepsilon} \approx \frac{\text{a}}{\text{a}} \right\|$$

Het Aarschotse foneem bevat dus een element meer : het foneem /ε/. De woorden die in Antwerpen /e/ hebben, worden in het dialect van Aarschot met /e/- of /ε/-vocalisme aangetroffen. Omgekeerd hebben de woorden met /e/ of /ε/ te Aarschot in Antwerpen /e/.

Verwante dialecten stammen in de regel niet van elkaar af, maar hebben wel een gemeenschappelijk voorstadium. Zij zijn m.a.w. in de zijlijn verwant. Deze soort verwantschap heeft tot gevolg dat de hierboven toegepaste wijze van voorstellen van het diasysteem meestal de ingewikkelde

(1) Vgl. H. SMOUT, *Het Antwerpsch dialect* (Gent 1905) en D. FAGOT, *Schets van de evolutie van de Antwerpsche klank- en vormleer in de laatste halve eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Centrale Examencommissie 1954).

(2) Vgl. J. L. PAUWELS, *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren 1958. Onnodig te zeggen dat onze schematisering de feiten sterk vereenvoudigt.

verhouding van de afzonderlijke dialecten tot elkaar niet kan omvatten. Men is daarom gedwongen, die relatie met behulp van een referentie-systeem op te bouwen.

Zoals hierboven werd vastgesteld, heeft het dialect van Antwerpen drie ongeronde korte voorklinkers, dat van Aarschot vier. Dat van Zoutleeuw heeft er eveneens vier, maar de verdeling van die fonemen over de woordenschat is anders dan te Aarschot. Het referentie-systeem dat de verhouding van de ongeronde korte klinkers in de drie bewuste dialecten kan aangeven, bevat vijf openingsgraden : /i¹ e² ε³ ä⁴ a⁵/. Daarbij correspondeert 1 met westgerm. *i* in gesloten lettergreep (b.v. in *dik*), 2 met de primaire umlaut van westgerm. *a* in gesloten lettergreep (b.v. in *bed*), 3 met westgerm. *e* in gesloten lettergreep (b.v. in *slecht*), 4 met de secundaire umlaut van westgerm. *a* in gesloten lettergreep in de woordvorming (b.v. *lestig* „lastig”, *bekske* „bakje”), 5 correspondeert met westgerm. *a* in gesloten lettergreep zonder volgende umlautfactor (b.v. in *bak*). Het diasysteem dat de relaties tussen de Antwerpse, Aarschotse en Zoutleeuwse ongeronde korte palatale klinkerreeksen weergeeft, ziet er uit als volgt :

$$\text{An., Aa., Zo.} \quad \left\| \begin{array}{l} i_1 \approx \frac{e_{2,3}}{a_{4,5}} \\ e_2 \frac{\varepsilon_3}{\varepsilon_{3,4} \sim a_5} \end{array} \right\|$$

Het diasysteem drukt uit dat graad 1 van het referentie-systeem in de drie bewuste dialecten als /i/ wordt aangetroffen, graad 2 in alle drie als /e/, graad 3 te Antwerpen als /ε/, maar te Aarschot en Zoutleeuw als /ε/, graad 4 te Antwerpen en Aarschot als /ä/, maar te Zoutleeuw als /ε/, graad 5 in de drie dialecten als /a/.

Het referentie-systeem is hierbij een grootheid ter ver-

gelijking, het is niet noodzakelijk als een voorstadium op te vatten. Er wordt dus niet gezegd dat elk van de drie besproken Brabantse dialecten historisch uit dat systeem gegroeid is. Het diasysteem zegt b.v. niet dat de secundaire umlaut in de dialecten van Antwerpen en Aarschot werkelijk is opgetreden — het zegt ook niet het tegenovergestelde! —, maar wel dat de woorden die te Zoutleeuw door secundaire umlaut /ε/-vocalisme vertonen, te Antwerpen en Aarschot een /a/ bevatten.

Het onderwerp van de structurele taalgeografie en dus ook van de intern-linguïstische methode is het onderzoek van diasystemen, waarvan de bestanddelen onderling verwante dialecten zijn, die naast elkaar in een bepaalde geografische ruimte voorkomen. Zulke onderzoeken worden in de regel doorgevoerd met behulp van een referentie-systeem, dat de functie van classificatie-principe voor het taalmateriaal vervult, maar in de praktijk vaak wordt opgevat als een gemeenschappelijk voorstadium van de systemen die in het diasysteem zijn opgenomen.

Het spreekt vanzelf dat het begrip diasysteem niet inherent is aan een taxonomisch-structurele beschrijving. Het kan b.v. ook in een generatief-transformationele voorstelling worden gehanteerd (1). Indien wij voor het Antwerps-Aarschots-Zoutleeuwse diasysteem van de ongeronde korte voorklinkers van hetzelfde protosysteem uitgaan als hierboven, kunnen wij de verhouding door middel van de volgende vijf regels formaliseren :

R I. 1 → /i/.

R II. 2 → /e/.

(1) Vgl. hiervoor o. a. in het derde deel van het artikel van R. JONGEN, *Vergleichende Untersuchung des Lautmaterials verwandter Mundarten* (LB 60 (1971), 77-97) het vijfde hoofdstuk: Die Technik des diasystematisch-generativen Modells.

R IIIa). 3 → /ε/.

b). (/ε/ → /e/), An.

R IVa). 4 → /a/.

b). (/a/ → /ε/), Zo.

R V. 5 → /a/.

D.w.z. :	An. I, II, IIIa, IIIb, IVa,	V
	Aa. I, II, IIIa,	IVa, V
	Zo. I, II, IIIa,	IVa, IVb, V

Het kleinste aantal dialecten waarmee een diasysteem kan worden opgebouwd is twee, het maximum is de som van de dialecten die in een taalfamilie voorkomen, b.v. van de Germaanse, de Romaanse, de Slavische dialecten. Tussen deze twee polen wordt het aantal door de doelstelling van ieder concreet taalgeografisch onderzoek bepaald. In de praktijk werkt men niet met volledige diasystemen, maar verenigt men corresponderende stukken uit de systemen tot deel-diasystemen. Deel-diasystemen zijn b.v. een klinkerreeks, een woordveld, de meervoudsvorming van de substantieven in een aantal dialecten.

HOOFDSTUK III

BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE DIALECTOLOGIE

1. De voor-taalgeografische tijd en zijn nawerking

De geïsoleerde uitingen van belangstelling voor de dialecten in Nederland en Vlaanderen in het Ancien Régime hoeven hier niet besproken te worden (1).

In de 19e eeuw hebben de geschoolde filologen in Nederland zich nog lang afzijdig gehouden van de dialectstudie, terwijl in Arm Vlaanderen de geschoolde krachten ontbraken. Nochtans had de romantiek aan weerskanten van de grens belangstelling voor de volkstaal opgewekt, maar tot het einde van de eeuw werd de dialectstudie hoofdzakelijk door ijverige dilettanten beoefend.

De niet-taalgeografische publikaties uit de begintijd van de Nederlandse dialectologie evenals uit de tijd na de doorbraak van de taalgeografische methode, kunnen in drie groepen verdeeld worden : dialectwoordenboeken, dialectteksten en dialectbeschrijvingen.

(1) Een beknopt overzicht is te vinden op de eerste bladzijden van WEIJNENS *Nederlandse dialectkunde*. Vgl. voor de oudere Nederlandse woordenboeken H. F. BOUCHERY in *De Gulden Passer* 22 (1944), 63-81 en G. DE SMET in *Niederdeutsche Mitteilungen* 22 (1966), 65-90.

1.1. *Dialectwoordenboeken* (1).

De oudste verzamelingen van dialectwoorden in Nederland kwamen op het einde van het Ancien Régime tot stand, in Vlaanderen eerst na de Belgische revolutie. De hele 19e eeuw door, en ook nog in de 20e eeuw, verschenen er in regionale tijdschriften, volksalmanakken, en ook in taalkundige tijdschriften als „(Nieuw) Archief voor Nederlandsche Taalkunde” en „Onze Volkstaal”, lijsten van dialectwoorden. De volgende lijst bevat de verzamelingen die in boekvorm verschenen zijn.

1.1.1. *Idiotica*.

1. J. H. Hoeufft, *Proeve van Bredaasch taal-eigen*. Breda 1836.
2. L. W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch idioticon*. Leuven 1865-*Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch idioticon*. Leuven 1883.
3. L. L. de Bo, *Westvlaamsch idioticon*. Brugge 1873. Tweede druk, bewerkt door J. Samyn, Gent 1892. Hiervan verscheen een fotomechanische herdruk, Handzame 1970.
4. *Loquela* (Verzamelingen dialectwoorden van G. Gezelle in het tijdschrift *Loquela* (1881-1895), tot woordenboek omgewerkt door J. Craeynest). Amsterdam 1907². Derde druk, Tielt z. j. (1943-46) en Amsterdam 1946.
5. J. Jongeneel, *Een Zuid-Limburgsch taaleigen. Proeve van vormenleer en woordenboek der dorpspraak van Heerle*. Heerlen 1884.
6. J. F. Tuerlinecx, *Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon*. Gent 1886.
7. H. Molema, *Woordenboek der Groningsche volkstaal*. Winsum 1887.
8. A. Rutten, *Bijdrage tot een Haspengouwsch idioticon*. Antwerpen 1890.

(1) Een uitvoeriger behandeling is te vinden bij K. HEEROMA, *Mundartwörterbücher im Königreich der Niederlande* en J. GOOSSENS, *Niederländische Mundartwörterbücher in Belgien*. In : *Wortgeographie und Gesellschaft*, uitg. door W. Mitzka. Berlijn 1968, 115-130 en 131-145.

9. J. H. Gallée, *Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect*. Deventer z. j. (1895).
10. W. Draaijer, *Woordenboekje van het Deventersch dialect*. Deventer z. j. (1896), Deventer 1936^a.
11. A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*. Deventer z.j. (1896).
12. G. J. Boekenooen, *De Zaaansche volkstaal*. Leiden 1897. Met aanvullingen door G. J. Boekenooen en K. Woudt...opnieuw uitgegeven. Zaandijk 1971 (2 delen, het idioticon in deel 2).
13. P. J. Cornelissen en J. B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*. Gent 1899-1903. *Aanhangsel*, Gent 1906. *Bijvoegsel*, door P. J. Cornelissen, deel I, Turnhout 1936 ; II, Turnhout 1938 ; III, Turnhout 1938.
14. A. Joos, *Waaach idioticon*. Gent-St.-Niklaas 1900.
15. D. Claes, *Lijst van bij Kiliaan geboekte en in Zuid-Nederland voortlevende woorden, die in de hedendaagsche woordenboeken niet opgenomen of onvolledig verklaard zijn*. Gent 1902 (dialect van Neerlinter).
16. D. Claes, *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon*. Gent 1904.
17. J. Bergsma, *Woordenboek bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen*. Groningen 1906- (onvoltooid).
18. Is. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaandersch idioticon*. Gent 1908-1922 (3 delen).
19. C. Breuls, *Vademecum handelend over Maastrichtsche dialect*. Maastricht 1914.
20. Th. Dorren, *Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat*. Publications de la Société historique et archéologique du Limbourg 52-53 (1917-1918)¹, Valkenburg 1928².
21. L. van der Heijden, *Zittesjen A.B.C.* Sittard 1927.
22. K. ter Laan, *Nieuw Groninger woordenboek*. Groningen-Den Haag 1929¹, Groningen-Djakarta 1952².
23. G. Karsten, *Het dialect van Drechterland*. Purmerend 1931-1934 (2 delen).
24. L. Goemans, *Leuwensche taaleigen — Woordenboek*. Deel 1, Brussel 1936 ; deel 2, Tongeren 1954.
25. L. Bosch, *Beknopt Heerder woordenboek*. Heerde 1940¹, 1945².

26. P. J. Meertens - L. Kaiser, *Het eiland Urk*. Alphen aan de Rijn 1942.
27. G. H. Wanink, *Twents-Achterhoeks woordenboek*. Zutphen 1948.
28. G. S. Overdiep, *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*. Voor den druk bezorgd door G. A. van Es. Antwerpen 1949.
29. Jo Daan, *Wieringer land en leven in de taal*. Amsterdam 1950.
30. L. Lievevrouw-Coopman, *Gents woordenboek*. Gent 1950-1952 (2 delen).
31. S. Keyser, *Het Tessels*. Leiden 1951.
32. L. Quiévreux, *Dictionnaire du dialecte bruzellois*. Brussel 1951¹, 1969².
33. H. C. Landheer, *Het dialect van Overflakkee. Met een vocabularium*. Assen 1951 (TBNZ 1).
34. *Het Dumbar handschrift. Idioticon van het Overijsels in het einde der 18e eeuw*, samengesteld door G. Dumbar, H. Scholten en J. A. de Vos van Steenwijk, uitg. door H. L. Bezoen. Deventer 1952.
35. J. van Ginneken, *Drie Waterlandse dialecten*. Deel II. *De structuur van de woordenschat*, bezorgd door M. van den Hombergh-Bot. Alphen aan de Rijn 1954.
36. H. J. E. Endepols, *Woordenboek of diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht 1955.
37. A. P. de Bont, *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Deel II, *Vocabularium*. Assen 1958 (TBNZ 9).
38. J. H. A. Elemans, *Woord en wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht-Antwerpen 1958.
39. K. D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek van het Rijssens dialect*. Rijssen 1959.
40. A. P. H. Lafeber, *Het dialect van Gouda*. Gouda 1967.
41. *Brabants uit de 18^e eeuw. De Meierijse woordenlijsten van J. L. Verster*. Uitg. door K. Heeroma. Amsterdam 1968 (BMDC 34).
42. H. Entjes, *Woordenboek van het Vriezenveens*. Deel 1. Groningen 1969.

De oudste van deze woordenboeken zijn meestal idiotica in engere zin, d.w.z. verzamelingen van dialectwoorden die in de cultuurtaal niet voorkomen, of ten minste in de cultuurtaal een andere betekenis hebben dan in het behandelde dialect. Voor zover ze een groter gebied behandelen, ontbreken ook vaak nauwkeurige localiseringen van de termen.

Meestal werd in de oudere idiotica ook geen poging gedaan om de uitspraak van de woorden weer te geven. De eerste verdienstelijke poging om dat wel te doen is die van Tuerlinckx (n^r 6). De meeste samenstellers van idiotica waren geen geschoolde filologen, maar toch konden sommigen niet aan de verleiding weerstaan om etymologieën te geven (zo b.v. Schuermans, n^r 2). Deze zijn dan ook meestal van twijfelachtig gehalte. De oudere Noordnederlandse idiotica zijn meestal kleiner van omvang dan de Vlaamse, maar zij behandelen gewoonlijk het dialect van één enkele plaats, wat betekent dat zij op het ogenblik over het algemeen minder verouderd zijn dan de Vlaamse. Geen echt idioticon meer is het woordenboek van Teirlinck (n^r 18), die ook systematisch woorden opgeeft die tot de cultuurtaal behoren.

De meeste idiotica zijn alfabetisch ingericht. Meestal wordt bij de alfabetisering van een vernederlandste vorm van de dialectwoorden uitgegaan, wat bij onvoldoende taalhistorisch geschoolde bewerkers wel eens tot verkeerde spellingen en dus classificaties leidt. Uitzonderlijk wordt in de fonetische spelling van de dialectwoorden een alfabetisering doorgevoerd (n^r 37).

Een nieuw type van inventarisering van dialectwoordschat ontstond toen tengevolge van de drooglegging van de Zuiderzee-polders de taal van enkele eilanden, die met uitsterven bedreigd was, onderzocht werd met de steun van de „Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de

drooggelegde Zuiderzee-Polders". Door Meertens-Kaiser, Daan en Van Ginneken, (n^{rs} 26, 29, 35) is getracht in beschrijvingen van het volksleven op de Zuiderzee-eilanden Urk, Wieringen, van Marken, Volendam, Monnikendam, de opgetekende woordenschat te verwerken. Het concept is dus dat van een systematisch ingericht woordenboek geweest, met indeling van de woordenschat naar zaakgroepen. De betekenis van het woord blijkt in de bewuste beschrijvingen uit de context. Door woordregisters wordt het naslaan vergemakkelijkt. (In n^r 26 is het uitgewerkt als een woordenboek, in n^r 29 hebben we met een echt register te doen, in n^r 35 ontbreekt een register). Woordenschat-beschrijvingen in lopende teksten met een indeling naar zaakgroepen en een register achteraan zijn sedertdien in Nederland in trek gekomen. Vgl. n^r 38, 40.

1.1.2. *Dialectische vakwoordenboeken.*

In de idiotica komen ook vaak vaktermen uit de taal van sommige beroepen voor. Ze kunnen echter niet als vakwoordenboeken beschouwd worden, omdat ze geen systematische verzamelingen van vaktermen zijn. De Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde publiceerde in 1890 een oproep om woordenlijsten van vaktalen in te zenden. De bedoeling was een algemeen kunst- en vakwoordenboek samen te stellen, met het oog op de taaltoestanden in Vlaanderen. De Academie vreesde niet ten onrechte dat bij de nieuwe beroepen in Vlaanderen geen Nederlandse terminologie tot stand zou komen (1) en dat bij de traditionele beroepen ten gevolge van de franstalige opleiding veel inheems woordgoed verloren zou gaan. Het

(1) Niet ten onrechte, zoals blijkt uit het feit dat de vakterminologie van haast alle Vlaamse fietsherstellers en garagehouders van Franse oorsprong is.

was aanvankelijk niet haar bedoeling lijsten van dialectwoorden te verzamelen en te publiceren, maar op den duur is het dan toch die richting uitgegaan, mede dank zij het groeiende inzicht van de Academie dat een beschaafde vakterminologie niet meer gevormd moest worden, aangezien die in Noord-Nederland reeds bestond. De meeste werken uit de volgende lijst (niet de nummers 12, 13, 15) zijn door de Academie uitgegeven. De eerste zes vormen een reeks „Vak- en Kunstwoorden”, en zijn nog bedoeld als bijdragen tot het „Algemeen Kunst- en Vakwoordenboek”. Zij bevatten echter ook heel wat dialectmateriaal, maar dit is lang niet altijd bevredigend gelocaliseerd. In dezelfde geest zijn ook n^{rs} 8 en 10 opgevat, gedeeltelijk ook n^r 9. De werken n^{rs} 7, 11 en 14 zijn zuivere dialectische vakwoordenboeken van één plaats of een klein gebied. N^r 9 behandelt de woordenschat van de hopteelt in de streek rond Poperinge en in een gebied tussen Brussel en Aalst. De Nijmeegse dissertaties n^{rs} 12, 13 en 15 zijn strikt genomen geen woordenboeken, maar bevatten uitvoerige vakwoordenlijsten.

1. Th. Coopman, *Steenbakkerij*. Gent 1894 (Vak- en Kunstwoorden, 1).
2. J. Vuylsteke, *Ambacht van den smid*. Gent 1895 (Vak- en Kunstwoorden, 2).
3. A. van Houcke en J. Sleypen, *Ambacht van den metselaar*. Gent 1897 (Vak- en Kunstwoorden, 4).
4. J. en V. van Keirsbilck, *Ambacht van den timmerman*. Gent 1898 (Vak- en Kunstwoorden, 3).
5. J. en V. van Keirsbilck, *Ambacht van den metselaar*. Gent 1899 (Vak- en Kunstwoorden, 5).
6. A. van Houcke, *Ambacht van den loodgieter en zinkbewerker*. Gent 1901 (Vak- en Kunstwoorden, 6).
7. F. Bly, *Onze zeil-vischloepen. Beschrijving van de zeil-vischloep, zoals die te Oostende, te Blankenberge en op De Panne in gebruik is*. Gent 1901. Tweede verbeterde en vermeerderde

- uitgave, Gent 1910. Derde vermeerderde uitgave, Antwerpen 1920.
8. A. Quicke, *Verklarend Nederlandsch woordenboek van het brouwersvak*. Gent 1926.
 9. J. Lindemans, A. de Jaegher en P. Lindemans, *Vakwoordenlijst der hopteelt*. Wetteren 1928.
 10. F. Bly, *Verklarende woordenlijst van de zee-visscherij*, omgewerkt door G. Bly. Leuven 1931.
 11. J. Goossenaerts, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het noordwesten van de Kempen*. Gent 1956-1958.
 12. A. P. J. Brouwers, *De vlasserij in het Nederlands van de eerste helft der twintigste eeuw*. Nijmegen 1957.
 13. J. van Bakel, *De vaktaal van de Nederlandse klompenmakers*. Assen 1958 (TBNZ 11).
 14. L. Maerevoet, *Bijdrage tot de studie van de woordenschat van de Scheldevisseren te Mariekerke*. Gent 1961.
 15. Th. H. van Doorn, *Terminologie van riviervissers in Nederland*. Assen 1971 (ST 10) (1).

1.1.3. *Dialectische kruidwoordenboeken.*

1. *Deken De Bo's Kruidwoordenboek*, uitg. door J. Samyn. Gent 1888. Fotomechanische herdruk, Handzame 1971.
2. E. Paque, *De Vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland*. Namen 1896. *Bijvoegsel*, Brussel 1912.
3. H. Heukels, *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*. Amsterdam 1907.
4. H. L. Gerth van Wijk, *A dictionary of plant-names*. Den Haag 1911.

1.1.4. *Moderne taalgeografisch opgevatte woordenboeken.*

De wens naar een modern Vlaams dialectwoordenboek, dat het gebrekkige en onvolledige idioticon van Schuermans zou vervangen, werd sedert de jaren 1870 telkens

(1) Vgl. ook nog F. M. GELENS en Th. H. VAN DOORN, *Vaktalen inkers en riviervissers*. Amsterdam 1967 (BMDC 33).

opnieuw herhaald. Grootaers heeft de bedoeling gehad dit werk te schrijven. Hij heeft echter wegens gebrek aan hulp dat plan niet kunnen verwezenlijken, maar zeer veel materiaal verzameld.

In de 49 vragenlijsten van het Leuvense Instituut voor Dialectologie heeft hij tot ver over de 4000 begrippen opgevraagd. Het aantal ingevulde lijsten varieert tussen 138 en 948. Grootaers gaf bovendien twee gestencilde boekjes uit met resp. 453 en 540 woordvragen (resp. 184 en 108 ingevulde exemplaren). Ook zijn later plan om een groot Limburgs woordenboek uit te geven, heeft hij niet kunnen verwezenlijken. Zijn materiaal wordt samen met dat van nieuwe vragenlijsten, die in de provincies Noord-Brabant, Antwerpen, (Vlaams) Brabant, Nederlands- en Belgisch-Limburg verspreid worden, en nog andere verzamelingen te Nijmegen bewerkt in twee woordenboeken :

- A. Weijnen en J. van Bakel, *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. De eerste aflevering verscheen te Assen in 1967, de tweede in 1969.
- A. Weijnen en P. Goossens, *Woordenboek van de Limburgse dialecten* (in bewerking).

Dit zijn systematische woordenboeken. Het eerste deel zal telkens de landbouwwoordenschat bevatten. De plaatsen waarvoor een woord gemeld werd, zijn steeds nauwkeurig aangegeven. Deze woordenboeken bevatten talrijke woordkaarten. Ze zijn op verscheidene delen berekend.

Een reeds voltooid woordenboek dat aan de moderne dialectologische eisen voldoet is het *Woordenboek der Zeeuwse dialecten*, bijeengebracht door de Zeeuwse vereniging voor dialectonderzoek en opgesteld door Ha. C. M. Ghijsen. Het steunt op vragenlijsten ingezameld sedert 1928, en verscheen van 1959 tot 1964. Het is alfabetisch ingericht en rijk geïllustreerd. Het bevat weliswaar geen woordkaarten, maar de verspreiding van de termen is telkens nauwkeurig aangegeven.

1.2. *Dialectteksten.*

Ook thans nog verschijnen er in regionale tijdschriften soms dialectteksten. Meestal zijn dat pretentieloze beschrijvingen of verhalen die als enig doel hebben de lezers wat ontspanning te bezorgen. Voor veel dialectliefhebbers is immers het ontcijferen van zulke teksten een aangenaam tijdverdrijf. De gewoonte dialectteksten te publiceren gaat terug op de dertiger jaren van de vorige eeuw (1). In het begin kreeg zij haar impulsen grotendeels vanuit Duitsland, waar Firmenich op zoek was naar Nederlandse dialectteksten voor zijn verzameling *Germaniens Völkerstimmen*. In het derde deel van dat werk (1854) kon dank zij de medewerking van de Nederlander J. H. Halbertsma en de Maatschappij van Vlaemsche Letteroefening „De tael is gantsch het volk”, een groot aantal Nederlandse teksten worden opgenomen.

De wetenschappelijke waarde van zulke verzamelingen wordt groter, als verschillende dialectische vertalingen van dezelfde grondtekst worden opgenomen, want in dat geval is het materiaal vergelijkbaar. In 1874 verscheen het *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* van J. Winkler, die steeds de parabel van de verloren zoon voor zijn vertalingen gebruikte. Een halve eeuw later kon Kloeke nog schrijven dat dat werk „nog altijd het beste hulpmiddel (is), wanneer men wil trachten de Nederlandse dialecten af te bakenen en te karakteriseren” (2).

Van de latere verzamelingen vermelden we slechts de

(1) Een bibliografie van de teksten tot ongeveer 1880 is te vinden bij L. D. PETIT, *Proeve eener bibliographie der Nederlandsche dialecten* (Onze Volkstaal 1 (1882), 48-87 en 129-149), een overzicht tot 1950, maar dan uitsluitend voor Noord-Nederland, bij P. J. MEERTENS en B. WANDER, *Bibliografie der dialecten van Nederland 1800-1950*. Amsterdam 1958.

(2) In L. GROOTAERS en G. G. KLOEKE, *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek*. 's-Gravenhage 1926, 6.

belangrijkste. In 1882 verscheen een bloemlezing van J. A. en L. Leopold in drie delen *Van de Schelde tot de Weichsel*, die ook voor de Noordduitse en Friese dialectologie belangrijk is (1). Van het eerste deel, dat de Nederlandse dialecten behandelt, verscheen in 1906 een ingekorte tweede druk.

Bijzonder talrijk zijn de dialectteksten in Nederlands-Limburg, met de hoofdstad Maastricht op kop. Voor de hele provincie moet het tijdschrift „Veldeke” worden vermeld, dat bijna uitsluitend gedichten en prozateksten in dialect bevat (2), voor de stad een bloemlezing van Endepols waarvan twee uitgaven verschenen (3).

1.3. *Dialectgrammatica's.*

Het schrijven van een klankleer, vormleer of syntaxis van een dialect veronderstelt een zekere scholing. Het is dan ook te begrijpen dat de stroom van dialectgrammatica's later begon te vloeien dan die van de idiotica en van de tekstverzamelingen, nl. in de jaren 1880. Maar reeds in de eerste helft van de 19^e eeuw verschenen er een paar voorlopers. De oudste dialectspraakkunst, de *Commentatio de dialecto Groningana* van J. Sonius Swaagman, in het Latijn geschreven, verscheen in 1827 (4). Veel belangrijker is echter een studie van J. H. Behrns, over *Twentsche vocalen en klankwijzigingen*, van 1840 (5). De schrijver heeft Bopp, Grimm, Pott en Schmeller bestudeerd en past de methode van de vergelijkende spraakkunst bij

(1) *Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitse dialecten in dicht en ondicht*, uitgekozen en opgehelderd door Joh. A. en L. Leopold. Groningen 1882 (3 delen).

(2) „Veldeke”. Orgaan van V.E.L.D.E.K.E., Vereniging tot instandhouding en bevordering der Limburgse dialecten. 1926-.

(3) *Mestreechter spraok, doe zeute taol! En klein kääs oet ene groete veurraad*, door H. J. E. ENDEPOLS. Maastricht 1933¹, 1943².

(4) Een korte karakteristiek is te vinden in L. Grootaers-G. G. Kloeke, t. a. p. 3.

(5) In „Taalkundig Magazijn” 3 (1840), 331-390.

het onderzoek van zijn dialect toe. Zijn werk verscheen nog voor de doorbraak van de wetenschappelijke filologie in Nederland (1). In Vlaanderen verscheen het eerste werk dat de naam van een beknopte dialectspraakkunst verdient eerst in 1885 : de *Spraakleer van het West-vlaamsch dialect* van J. Vercoullie (2).

Afgezien van de talrijke artikelen in tijdschriften waarin delen uit de grammatica van vele dialecten worden behandeld, verschenen er sedert de tachtiger jaren een zestigtal monografieën in boekvorm, waarvan hier de lijst volgt (3).

1. J. Jongeneel, *Een Zuid-Limburgsch taaleigen. Proeve van vormenleer en woordenboek der dorpspraak van Heerle*. Heerle 1884.
2. L. Simons, *Het Roermondsch dialect, getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch*. Gent 1889
3. D. Carnel, *Le dialecte flamand de France. Étude phonétique et morphologique de ce dialecte, tel qu'il est parlé spécialement à Bailleul et ses environs (Nord)*. Paris 1891.
4. W. de Vries, *Het vocalisme van den tongval van Noordhorn. Een bijdrage tot de kennis der hedendaagsche Saksische dialecten*. Groningen 1895.
5. Ph. Colinet, *Het dialect van Aalst. Eene fonetisch-historische studie*. LB 1 (1896), 1-59, 99-206, 223-308.
6. A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*. Deventer z.j. (1896).
7. G. J. Boekenooen, *De Zaaansche volkstaal*. Leiden 1897. Met aanvullingen door G. J. Boekenooen en K. Woudt...opnieuw uitgegeven. Zaandijk 1971. In deze herdruk staat de grammatische beschrijving afzonderlijk in deel 1.
8. L. Goemans, *Het dialect van Leuwen. Eene fonetisch-historische studie*. LB 2 (1897-1898), 1-76, 103-186, 219-324.
9. H. Bruyel, *Het dialect van Elten-Bergh*. Utrecht 1901.
10. A. Verschuur, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch*. Amsterdam 1902.

(1) Vgl. Grootaers-Kloeke, t. a. p. 5.

(2) in „Onze Volkstaal” 2 (1885), 3-47.

(3) Ook de grote dialectgrammatica's die in LB verschenen, zijn in deze lijst opgenomen.

11. M. A. van Weel, *Het dialect van West-Voorne*. Leiden 1904.
12. W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.
13. A. van de Water, *De volkstaal in het oosten van de Bommelerwaard*. Utrecht 1904.
14. J. H. H. Houben, *Het dialect der stad Maastricht*. Maastricht 1905.
15. H. Smout, *Het Antwerpsch dialect, Met eene schets van de geschiedenis van dit dialect in de 17^e en 18^e eeuw*. Gent 1905.
16. J. Boucherij, *De tongval der stad Gent*. Gent 1907.
17. J. Gunnink, *Het dialect van Kampen en omstreken*. Kampen 1908.
18. L. Grootaers, *Het dialect van Tongeren. Eene fonetisch-historische studie*. LB 8 (1908-1909), 101-257, 267-353 en 9 (1910-1911), 1-35, 121-181.
19. J. Dupont, *Het dialect van Bree. Eene fonetisch-historische studie*. LB 9 (1910-1911), 193-212; 12 (1914-1920), 135-186; 14 (1922), 33-168.
20. F. G. Schuringa, *Het dialect van de Veenkoloniën in verband met de overige tongvallen in de provincie Groningen*. Groningen 1923.
21. Is. Teirlinck, *Klank- en vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch dialect*. Gent 1924.
22. L. Grootaers en J. Grauls, *Klankleer van het Hasseltsch dialect*. Leuven 1930.
23. G. Karsten, *Het dialect van Drechterland*. Purmerend 1931-1934 (2 delen; de grammatica in het eerste deel).
24. G. Mazereel, *Klank- en vormleer van het Brusselsch dialect met zijn plaatselijke verscheidenheden*. Leuven 1931.
25. W. Welter, *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*. Den Haag 1933 (NZNDB 4).
26. Th. Baader — B. Ribbert, *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente*. Nijmegen 1933-1939 (3 delen).
27. W. G. J. A. Jacob, *Het dialect van Grave*. 's-Hertogenbosch 1937.
28. H. L. Bezoen, *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede*. Leiden 1938.

29. W. Welter, *Die Mundarten des Aachener Landes als Mittler zwischen Rhein und Maas*. Bonn 1938.
30. J. C. P. Kats, *Het phonologisch en morphologisch systeem van het Roermondsch dialect*. Roermond-Maaseik 1939. Ook verschenen onder de titel *Het Roermondsche dialect*.
31. G. S. Overdiep, *De volkstaal van Katwijk aan Zee*. Met medewerking van C. Varkevisser. Antwerpen 1940.
32. L. Kaiser, *Phonotypologische beschrijving van de bevolking der Wieringermeer*. Alphen aan de Rijn 1940-1949 (2 delen).
33. R. Duponselle, *IJzerfront en dialect. Een studie over de invloeden van oorlogs- en naoorlogs-omstandigheden (1914 vv.) op de dialecten van het gewezen IJzerfront, inzonderheid van de gemeente St.-Joris-aan-den-IJzer*. Tongeren 1942.
34. P. J. Meertens en L. Kaiser, *Het eiland Urk*. Alphen aan de Rijn 1942.
35. A. Weijnen, *Studies over het Achthuisens dialect*. Amsterdam 1946 (BMDC 7).
36. F. Vanacker, *Syntaxis van het Aalsters dialect*. Tongeren 1948 (WCTD 4).
37. G. H. Wanink, *Twentsch-Achterhoeksch woordenboek, benevens grammatica*. Zutphen 1948.
38. J. Broekhuysen, *Studies over het dialect van Zelhém in de graafschap Zutphen*. Groningen 1950.
39. J. C. Daan, *Wieringer land en leven in de taal*. Amsterdam 1950.
40. H. C. Landheer, *Het dialect van Overflakkee*. Assen 1951 (TBNZ 1). De *Klank- en vormleer van het dialect van Overflakkee* is ook afzonderlijk verschenen.
41. F. J. P. Peeters, *Het klankkarakter van het Venloos*. Nijmegen 1951.
42. W. Dols, *Sittardse diftongering*. Posthume uitgave verzorgd door J. C. van de Bergh. Sittard 1953.
43. K. ter Laan, *Proeve van een Groninger spraakkunst*. Win-schoten 1953.
44. A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953.
45. A. de Vin, *Het dialect van Schouwen-Duiveland. Grammatica en historie*. Assen 1953 (TBNZ 2A).

46. Th. W. A. Ausems, *Klank- en vormleer van het dialect van Culemborg*. Assen 1953 (TBNZ 4).
47. J. van Ginneken, *Drie Waterlandse dialecten*. Deel 1 (*Grammatica, phonologie, klankleer*, bezorgd door A. Weijnen) en deel 2 (*De structuur van de woordenschat*, bezorgd door M. van den Hombergh-Bot). Alphen aan de Rijn 1954.
48. J. H. A. Elemans, *Woord en wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht-Antwerpen 1958 (1).
49. J. L. Pauwels, *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren 1958 (2 delen).
50. B. van den Berg, *Het dialect van Zandvoort en zijn plaats in de Hollandse dialecten*. Amsterdam 1959 (BMDC 21).
51. A. P. de Bont, *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Deel I, *Klank- en vormleer en enige syntactische bijzonderheden*. Assen 1962 (TBNZ 9).
52. E. T. G. Nuytens, *De tweetalige mens. Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne*. Assen 1962 (ST 1).
53. L. Kaiser, *Edam : Verschijning, verrichtingen en spraak van honderd inwoners*. Amsterdam 1963.
54. D. van der Haar, *Gaellemuun en het Gaellemunegers. Een studie over Genemuïden en het Genemuïder dialect*. Nijmegen 1967.
55. A. P. M. Lafeber, *Het dialect van Gouda*. Gouda 1967.
56. J. H. Houx, A. M. Jacobs, P. P. Lückcr, *Tegels dialek. Uitzetting over de klankleer, spraakkunst en woordenschat van het dialect van Tegelen*. Tegelen 1968.
57. O. Leys, *Het augmentatief- en het diminutiefsysteem in een Westvlaams dialect*. Leuven 1968 (Oostvleteren en Stavele).
58. M. Ch. van de Ven, *Taal in Noordoostpolder. Een sociolinguïstisch onderzoek*. Amsterdam 1969.
59. H. Entjes, *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Groningen 1970.
60. M. C. H. J. van de Ven, *Taal in Hulst. Proeve van een sociolinguïstisch onderzoek*. Tilburg 1971.

(1) Vgl. ook J. ELEMANS, *Sociologische gegevens uit Huisselings dialectmateriaal*. Amsterdam 1958 (BMDC 20).

Het talrijkst zijn de monografieën dus voor de oostelijke dialecten (Limburg, Oost-Noord-Brabant, de Achterhoek, Twente). Ook de provincie Zeeland en de randgebieden van de vroegere Zuiderzee zijn goed vertegenwoordigd. Slecht vertegenwoordigd zijn daarentegen het W. van het Vlaamse land en het centrale deel van Nederland (Zuid-Holland, Utrecht en het W. van Noord-Brabant). Het aantal Vlaamse monografieën is nochtans veel groter, wanneer men rekening houdt met de niet gepubliceerde dissertaties en licentiaatsverhandelingen die aan de Belgische universiteiten, vooral Leuven en Gent, geschreven zijn. Er zijn tot nog toe meer dan 130 verhandelingen over klankleer, vormleer of syntaxis van Zuidnederlandse dialecten tot stand gekomen (1). Verder dient hier opgemerkt te worden dat de meeste Vlaamse idiotica in hun inleiding grammaticale beschouwingen ten beste geven.

De gepubliceerde Zuidnederlandse (en Nederlands-Limburgse) monografieën hebben allemaal betrekking op stadsdialecten; in het N. daarentegen zijn monografieën van stadsdialecten zeldzaam. Dat hangt wel samen met de veel sterkere sociale positie van het dialect in het Z., waar het ook in de steden nog krachtig voortleeft.

De monografieën die rond de eeuwwisseling ontstonden, bevatten hoofdzakelijk overzichten van de klankleer, in mindere mate van de vormleer. De meerderheid ervan is in twee scholen tot stand gekomen: de Amsterdamse van J. te Winkel en de Leuvense van Ph. Colinet. Er zijn enkele belangrijke verschillen tussen die twee groepen (2),

(1) De lijst van de Leuvense dissertaties en verhandelingen tot 1950 staat in het *Album L. Grootaers*. Leuven 1950, 44-47. Elk jaar verschijnt er in de „Revue belge de philologie et d'histoire — Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis” een overzicht van de dissertaties en verhandelingen die aan de faculteiten der Letteren en Wijsbegeerte van de Belgische universiteiten geschreven zijn.

(2) Vgl. J. van Ginneken in een recensie van de monografie van Grootaers (nr. 18). *Museum* 19 (1911-1912), 331-332.

De Vlaamse grammatica's beschrijven allemaal stadsdialecten, de Noordnederlandse allemaal dorpsdialecten. De Vlaamse zijn omvangrijker en grondiger, maar onsystematischer van opbouw. De Noordnederlandse zijn naar een Duits model geconcipieerd, waarin het Germaans als uitgangspunt fungeert. De zuidelijke zijn precies omgekeerd opgevat. Hier wordt van de moderne dialecten uitgegaan; dat heeft het voordeel dat de moderne dialectoloog het fonologische systeem en de varianten onmiddellijk terug kan vinden.

Ook in de meeste latere monografieën heeft de klankleer het leeuwenaandeel. Zeer vroeg, reeds in de dertiger jaren, verschenen er grammatica's op fonologische grondslag. De verdienste de fonologie in dienst van de Nederlandse dialectologie te hebben gesteld, komt twee Nijmeegse geleerden toe: Th. Baader (Promotor van Ribbert, n^r 26) en J. van Ginneken (Promotor van Kats, n^r 30). Deze laatste had reeds vroeger in zijn dialectologisch tijdschrift OT (vgl. in dit hoofdstuk 4.3.) enkele artikelen gepubliceerd, waarin hij de fonologie met de dialectstudie in verbinding bracht. De fonologische werkwijze heeft echter de oudere niet verdrongen. Ook later verschenen er nog monografieën naar neogrammatisch model, waarvan het werk van Pauwels over Aarschot (n^r 49) het omvangrijkste en grondigste is.

De Groningse syntaxis-specialist G. S. Overdiep en zijn leerling G. A. van Es publiceerden in de eerste twee jaargangen van OT enkele opstellen over syntaxis en dialectstudie (1). Het syntaxis-onderzoek van dialecten concentreerde zich daarop in Groningen (n^{rs} 31 en 44), later ook in Gent (n^r 36).

(1) G. S. OVERDIEP, *Syntaxis en dialectstudie I-II*, OT 1 (1932-1933), 23-27, 46-52. Id., *Dialectstudie en syntaxis*. OT 2 (1933-1934), 18-23, 44-45, 161-170. G. A. VAN ES, *Syntaxis en dialectstudie III, IV, V*. OT 1 (1932-1933), 87-94, 122-128, 169-175.

Het was te verwachten, dat na de drooglegging van de polders de tot dan toe geïsoleerde bevolking van de Zuiderzee-eilanden in het ingepolderd gebied vlug door inwijkelingen zou worden geassimileerd. Hier was dus een vruchtbaar werkgebied voor verschillende wetenschappelijke disciplines die zich interesseerden voor een onderzoek van de kenmerken van de bevolking vóór de inpoldering, en voor de manier waarop de assimilatie zich voltrok. In een reeks van de „Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders” verschenen ook enkele taalkundige studies, waarbij uiteraard het dialect betrokken werd (n^{rs} 32, 34, 39, 47, 58). Deze vijf verschillen echter sterk van elkaar. De eerste is een statistisch-fonetisch onderzoek. De tweede kwam tot stand door de samenwerking van een groep onder de leiding van een dialectoloog en een foneticus. Ze bevat vijf hoofdstukken, waarin verschillende aspecten van de kleine gemeenschap van het eiland Urk, waaronder het dialect, onder de loep worden genomen. Het werk van Jo Daan is afgezien van de hoofdstukken over klankleer, vormleer en de eigennamen, een poging om in beschrijvingen het totale volksleven met de dialectische woordenschat die er in de taal gestalte aan geeft, te vatten. Haar methode wordt ook later door Elemans (n^r 48) toegepast. Het eerste deel van het groot postuum verschenen werk van Van Ginneken omvat een morfologie, een syntaxis, een fonologie en een historische klankleer van drie dialecten. Het tweede is een poging tot structurering van de woordenschat naar woordvelden. Het werk van Van de Ven gaat de moderne sociolinguïstische richting uit.

In 1904 hadden Van Weel (n^r 11) en Van Schothorst (n^r 12) de eerste pogingen tot vergelijking van een dorpsdialect met naburige dialecten ondernomen. Deze studies bevatten echter nog geen taalkaarten. In de Leuvense

dissertaties en licentiaatsverhandelingen werd het sedert 1922 regel, voor kleine gebieden rond de plaats waarvoor een historische grammatica werd opgebouwd, taalkaarten te tekenen. Dat gebeurde blijkbaar naar het voorbeeld van de eerste delen van de Marburgse reeks „Deutsche Dialektgeographie”. Op dit ogenblik overdekken de gebieden die in deze studies onderzocht werden bijna heel Vlaanderen (1). Het tweede deel van het boek van Pauwels (n^r 49) is een model van een onderzoek van zulk een klein gebied, zoals het in de Leuvense school geschiedt.

In de studies over de taal van de ingepolderde Zuiderzee-gebieden (vgl. hierboven) moest uiteraard de invloed van de sociologische verhoudingen op het taalgebruik ter sprake komen. Sinds het einde van de jaren vijftig worden hoe langer hoe meer sociologische aspecten in de taal van vroeger dialectisch homogene gemeenschappen onderzocht (vooral in n^r 48 (met voetnoot), 52, 58, 60).

Sinds 1950 zijn er nog enkele werken met andere nieuwe gezichtspunten verschenen (vooral n^{rs} 41, 57). Het is op het ogenblik nog niet mogelijk te zeggen hoe groot hun nawerking zal zijn en in hoeverre hun werkmethode voor bepaalde stromingen representatief zal worden.

2. De begintijd van de taalgeografie

Na twee mislukte pogingen van de „Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde” (in 1852 en 57) om het vergelijkend onderzoek van de dialecten op dreef te brengen (2), werden er in de 19^e eeuw drie grote dialectgeografische enquêtes georganiseerd, die echter slechts weinig tot de

(1) De stand van het onderzoek in het jaar 1950 blijkt uit de kaart tegenover blz. 44 in het *Album Grootaers*. Leuven 1950.

(2) Vgl. J. TE WINKEL, *De Noordnederlandsche tongvallen* (Leiden 1899-1901), 2-5 en Kloeke in Grootaers-Kloeke, t. a. p. 7-8.

doorbraak van de taalgeografische methode bijgedragen hebben.

2.1. *Taalgeografische enquêtes in de 19^e eeuw.*

In 1872 stelde de pas opgerichte „Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde” een onderzoek in naar het genus van 580 substantieven in Vlaanderen. 61 antwoorden leverden materiaal voor 87 plaatsen op. Herhaaldelijk werd er op de vergaderingen van de Maatschappij over de bewerking van de gegevens van gedachten gewisseld, maar eerst meer dan 80 jaar later, na de doorbraak van de dialectgeografie, werd het in kaart gebracht en bewerkt door J. L. Pauwels, wiens *Bijdrage tot de kennis van het geslacht der substantieven in Zuid-Nederland* in 1938 verscheen (1).

Op initiatief van H. Kern, belastte het „Aardrijkskundig Genootschap” (!) in 1879 een comité met de verzending, inzameling en bewerking van een vragenlijst die Kern opgesteld had. De lijst bevatte 184 vragen over woorden en zinnen. De commissie ontving 284 antwoorden voor 212 plaatsen, uitsluitend in Nederland. Ze kon echter de bewerking niet tot een goed einde voeren, zodat het „Aardrijkskundig Genootschap” twaalf jaar later de opdracht toevertrouwde aan J. te Winkel. Deze vond het materiaal te onvolledig en foutief, en liet daarom in 1895 een nieuwe vragenlijst sturen, die nog omvangrijker was dan de eerste. Hij bevatte 113 reeksen van woorden met hetzelfde vocalisme, vier vragen over de vormleer en twee uitvoerige over de woordenschat. Er werden 209 lijsten voor 194 plaatsen ingevuld. Daarvan waren er 171 niet bereikt door de eerste vragenlijst. Het resultaat van de bewerking is een boek van J. te Winkel, *De Noordneder-*

(1) Met 27 kaarten en een verzamelkaart. Tongeren 1938.

landsche tongvallen. Atlas van taalkaarten met tekst, in drie afleveringen verschenen van 1899 tot 1901. Het bevat twee klankkaarten met commentaar Germ. \hat{e} en \hat{i} . Te Winkel wilde voor iedere Germaanse vocaal gecommuniceerde kaarten uitgeven, maar de rest is nooit verschenen. Hij schijnt niet ingezien te hebben dat men voor ieder woord afzonderlijk een aparte kaart moet tekenen en eerst naderhand voor elke klinker uit het vroegere taalstelsel dat aan de onderzochte dialecten ten grondslag ligt, een combinatiekaart kan tekenen. Dat is m.i. de reden waarom dit werk in Nederland niet zulke vruchten gedragen heeft als de studies van Wenker in Duitsland en Gilliéron in Frankrijk.

De Leuvense latinist P. Willems wilde een vergelijkende klank- en vormleer van de Frankische dialecten van België, de zuidelijke helft van Nederland en van de Rijnprovincie schrijven. Het materiaal verzamelde hij in 1885 en de volgende jaren door middel van een vragenboek, dat meer dan 2000 woorden en wendingen omvatte (1). Er kwamen 347 antwoorden binnen voor 337 plaatsen. Toen hij in 1898 stierf, had Willems meer dan 4000 blz. tekst geredigeerd en 578 blz. vergelijkende tabellen opgesteld. Tien jaar later schonk zijn zoon J. Willems het materiaal aan de Kon. Vlaamse Academie, onder voorwaarde dat deze het ter beschikking zou stellen van de geleerden die het werk wilden voortzetten. Vooral Van Ginneken heeft met dit materiaal kaarten getekend en gepubliceerd. Op deze kaarten is scherpe kritiek gekomen, waarin steeds opnieuw de onbetrouwbaarheid van het materiaal beklemtoond werd (2).

(1) Details over deze enquête zijn te vinden in het derde hoofdstuk van de studie van A. DE CEULENEER, *Pieter Willems, zijn leven en zijne werken*. Jaarboek der Kon. Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde 23 (1909), 213-337.

(2) Vooral Grootaers heeft in zijn jaarlijkse overzichten van de

De schuld van de fouten in de cartografische voorstelling schijnt mij nochtans eerder bij Van Ginneken dan in het materiaal van Willems te zoeken (1).

2.2. *Taalgeografische studies tussen 1890 en 1920.*

In 1892 verscheen het eerste samenvattende overzicht van de Nederlandse dialecten, met een indelingskaart : H. Jellinghaus, *Die Niederländischen Volksmundarten, nach den Aufzeichnungen der Niederländer*. Het bevat een bespreking van de aangenomen indeling en een beknopte vergelijkende klankleer, hoofdzakelijk steunend op de tot dan gepubliceerde dialectteksten. Een tweede indelingskaart publiceerde in 1898 J. te Winkel. Beide auteurs stonden nog op het standpunt dat de dialectgrenzen in de eerste plaats vroegere stamgrenzen weerspiegelen (2). De eerste sporen van de vernieuwing die zich intussen in Duitsland door het werk van Wenker en Wrede voltrok, zijn sedert 1902 te vinden in opstellen van de indoger-manist Schrijnen. Deze trok de Benrather en Ürdinger lijn, waarvan het verloop op de kaart van Wenker (3) aan de Duits-Nederlandse staatsgrens onderbroken is, verder door Nederland en België. Hij beschreef de Panningerlijn (die de westelijke anlautende consonantenverbindingen *sp-*, *st-*, *sl-*, *sm-*, *sn-*, *zw-*, van de oostelijke *schp-*, *scht-*, *schl-*, *schm-*, *schn-*, *schw-*, scheidt) en de Panniger zijlijn (die de westelijke uitspraak *s + x* voor Germaans anlau-

Nederlandse dialectstudie in HCTD op fouten in de kaarten van Van Ginneken gewezen.

(1) K. HEEROMA, *De Nijmeegse Nederlandistiek* (Assen 1960, 28) : „Van Ginnekens kracht lag zeker niet in historische exactheid. Evenmin trouwens in cartografische exactheid. De taalkaartjes die hij heeft gepubliceerd zijn even suggestief als onbetrouwbaar en even origineel als willekeurig van interpretatie”.

(2) Zie voor deze eerste indelingskaarten hoofdstuk IV, 1.1.

(3) G. WENKER, *Das rheinische Platt*. Düsseldorf 1877. Ook in „Deutsche Dialektgeographie” 8, Marburg 1915.

tend *sk-* van de oostelijke *š* scheidt) en trok tenslotte de isoglossen van Ramisch (1) door Nederland verder tot aan de Belgische grens. De studies van Schrijnen zijn de eerste concrete onderzoeken naar het verloop van isoglossen in het Nederlandse taalgebied (2). Hier zijn ook de eerste expansiologische beschouwingen bij de verspreiding van taalverschillen te vinden.

N. van Wijk publiceerde tussen 1907 en 1914 in TNTL enkele belangrijke opstellen over klankgeografische problemen, waarin hij het materiaal van de tot dan toe verschenen monografieën als uitgangspunt gebruikte. Het kwam tot een debat tussen hem en W. de Vries, maar daar de opponenten zich tevreden stelden met materiaal uit gedrukte bronnen, zijn uit deze discussie geen taalkaarten voortgekomen (3).

Een belangrijke gebeurtenis was het verschijnen van een groot handboek over de Nederlandse dialecten in 1913. De eerste twee delen van Van Ginneken's *Handboek der Nederlandsche Taal* (de rest is nooit verschenen) behandelen de sociologische structuur van het Nederlands in drie grote hoofdstukken (de locale taalkringen, de familiale taalkringen, de sociale taalkringen). In het eerste wordt ook het koloniale Nederlands besproken, maar ook als men dit buiten beschouwing laat blijven er nog meer dan 200 blz. over die aan de dialecten van Nederland en Vlaanderen

(1) J. RAMISCH, *Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie*. Marburg 1908 (Deutsche Dialektgeographie 1).

(2) J. SCHRIJNEN, *Benrather-, Uerdinger en Panningerlinie*. TNTL 21 (1902), 249-252. Id., *De Benrather linie*. LB 8 (1907-1908), 259-262. Id., *Taalgrenzen in Zuid-Nederland. Het mich-kwartier*. TNTL 26 (1907), 81-85. Id., *De isoglossen van Ramisch in Nederland*. Bussum 1920.

(3) Een opsomming van deze opstellen is te vinden bij Grootaers-Kloeke, t. a. p. 18-19. Die bladzijden bevatten overigens een goede bibliografie voor de hele periode die in deze paragraaf behandeld wordt.

gewijd zijn. De opbouw van het werk richt zich naar zijn eerste overzichtskaart van de Nederlandse dialecten, die in zes groepen met onderafdelingen verdeeld worden. De kaart is interessant als compromis tussen de oude indelingsmethode van Jellinghaus en Te Winkel en de isoglossenmethode die Schrijnen ingevoerd had (1). Om het verschil tussen de onderafdelingen van dialectgroepen duidelijk te maken, geeft Van Ginneken herhaaldelijk vergelijkende tabellen. Het grootste deel van het boek is nochtans met dialectteksten gevuld. Uit dit werk blijkt een verbazende eruditie, naar de omvang van de vernieuwing die zich in de dialectologie voltrok precies op het ogenblik dat het werk geschreven werd, schijnt de schrijver niet klaar te hebben ingezien. In 1928 verscheen een tweede uitgave van *De locale taalkringen*, waarbij in de behandeling van de dialecten in Nederland en Vlaanderen nauwelijks iets veranderd werd.

In 1914 organiseerden Schrijnen, Van Ginneken en J. J. Verbeeten een uitvoerige enquête in Noord-Brabant en Nederlands-Limburg. 170 exemplaren van de vragenlijst werden ingevuld. Met dit materiaal werd het boek van Schrijnen *De isoglossen van Ramisch in Nederland* opgebouwd, maar ook de eerste Nederlandse woordkaart, met de benamingen voor de vlinder (2).

Een belangrijke bijdrage tot de doorbraak van de taalgeografie bij ons leverde ook de Duitse geleerde Th. Frings met een uitvoerig artikel over het Limburgs, waarin hij zijn onderzoek van de Ripuarische dialecten en die van de

(1) Voor elke dialectgroep is een aparte kleur gebruikt. De kleinere onderdelen zijn door verschillende arcering gekenmerkt. Maar in het Z. O. zijn de isoglossen van Schrijnen in rode kleur dwars door de deelgebieden getrokken. Zij vallen bijna nergens met de grenzen van die gebieden samen.

(2) J. SCHRIJNEN, *Vlindernamen. Proeve van taalgeografie*. De Beiaard 2 (1917), 26-37.

Nederrijn in westelijke richting voortzette (1). Deze studie is gedeeltelijk opgebouwd met materiaal dat hij van Van Ginneken gekregen had en gedeeltelijk met gegevens die Frings tijdens de eerste wereldoorlog samen met een Vlaamse krijgsgevangene, J. Vandenheuvel, in krijgsgevangenenkampen verzameld had. De teksten van die opnemingen omvatten niet alleen Limburgse, maar ook andere Zuidnederlandse dialecten. Zij werden afzonderlijk gepubliceerd in 1921 (2). In Vlaams-België zelf valt er voor het hier besproken tijdvak slechts één dialectgeografische studie te vermelden: de Leuvense dissertatie van J. Leenen, waarvan in 1915 in een regionaal tijdschrift een samenvatting verscheen. Het is een overzicht van de voornaamste klankgeografische tegenstellingen in Belgisch-Limburg, waarin de grens tussen het West- en het Oostlimburgs wordt beschreven (3).

3. De doorbraak van de dialectgeografie in de twintiger jaren

Hoe de taalgeografische methode kort na de eerste wereldoorlog in Nederland en Vlaanderen doorbrak, kan het best duidelijk gemaakt worden aan de hand van een schets van de wetenschappelijke bedrijvigheid van vier geleerden, twee Nederlanders en twee Vlamingen.

3.1. J. Van Ginneken (1877-1945).

Deze reeds herhaaldelijk vermelde Nijmeegse geleerde

(1) Th. FRINGS-J. VAN GINNEKEN, *Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg*. Zeitschrift für deutsche Mundarten 1919, 97-208.

(2) Th. FRINGS-J. VANDENHEUVEL, *Die südniederländischen Mundarten. 1. Texte*. Marburg 1921 (Deutsche Dialektgeographie 16). De kaarten en de commentaar zijn nooit verschenen. De kaarten zijn op 4.12.1943 tijdens een bombardement op Leipzig vernietigd: vgl. Frings in „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” 68 (1945-1946), 2.

(3) J. LEENEN, *Dialecten in Belgisch-Limburg*, Limburgsche Bijdragen 13 (1915), 147-164.

heeft niet zo zeer de dialectologie op nieuwe wegen geleid, maar ze wel aanlokkelijk gemaakt voor de filologische vakmensen en ze gepopulariseerd. Bovendien heeft hij door zijn sterke persoonlijkheid verscheidene leerlingen aange trokken, die met een taalgeografische studie bij hem promoveerden. Hij heeft ook impulsen gegeven aan de historische dialectstudie (1). Tenslotte zijn de meeste handboeken over Nederlandse dialectologie kinderen van de Nijmeegse school. Weliswaar heeft Van Ginneken een nieuwe theorie ter verklaring van de verspreiding van taalverschillen in het debat geworpen, nl. die van de biologische erfactoren, maar hij heeft daarmee geen school gemaakt (2).

3.2. G. Kloeke (1887-1963).

De jonge Kloeke studeerde Duitse filologie in Amsterdam, Groningen, ook in Hamburg. Hij promoveerde in Leipzig met een studie over een Nederduits dialect (3). In Duitsland leerde hij de dialectgeografische methode van de Marburgse school kennen. In 1914 keerde hij terug naar Nederland, werd leraar in Winschoten en in 1917 privaatic docent voor Nederduitse filologie in Amsterdam. Tijdens deze jaren verzamelde hij in het N. O. van Nederland veel dialectmateriaal.

In 1919 verscheen zijn eerste belangrijk taalgeografisch opstel, *De apokopeeringslijn in Groningen en Drente* (4), in

(1) J. JACOBS, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden* (Groningen — Den Haag 1922), met een voorwoord van J. van Ginneken, was bedoeld als eerste deel van een reeks „De Nederlandsche dialecten in de loop der eeuwen”. De reeks is echter na dit eerste deel niet voortgezet.

(2) Aspecten van de veelzijdige persoonlijkheid van Van Ginneken zijn beschreven in A. WEIJNEN, *Jac. van Ginneken* (Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1946-1947, 50-61) en in de hierboven vermelde brochure van Heeroma, *De Nijmeegse Nederlandistiek*.

(3) G. KLOEKE, *Der Vokalismus der Mundart von Finkenwärder bei Hamburg*. Hamburg 1913.

(4) DB 19 (1919), 1-40.

1920 het nog belangrijker *De aanspreekvormen in de dialecten onzer noordelijke provinciën* (1). Toen hij in 1925 terugkeerde naar Hamburg, waar hij in 1927 tot docent werd benoemd, tekende de vernieuwing in de Nederlandse dialectstudie zich reeds duidelijk af.

Kloeke was intussen bevriend geworden met Grootaers. Samen met hem publiceerde hij in 1926 een *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek*. Dit is een historisch overzicht van de Noordnederlandse en Vlaamse dialectstudie tot 1925, met een grondkaart van het Nederlandse taalgebied, een daarbij passende commentaar en een register van plaatsnamen (2). Dat boek was het eerste deel van een dialectgeografische reeks, NZNDB, die Kloeke samen met Grootaers uitgaf.

In 1927 verscheen zijn meesterwerk *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*. De kerngedachten van dat boek met zijn methodologisch uiterst belangrijke inleiding hebben reeds meer dan 40 jaar ononderbroken op de Nederlandse dialectstudie ingewerkt. In wezen is het een commentaar bij het vocalisme van het woord *muis* in de Nederlandse dialecten. Kloeke betoogt dat de isoglossenstructuur van de huidige Noordneder-

(1) TNTL 39 (1920), 238-273.

(2) Latere registers (met grondkaarten) zijn: *L. Grootaers' en G. G. Kloeke's Systematisch en alfabetisch register van plaatsnamen van Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen*, herzien en bijgewerkt door W. Pée en P. J. Meertens (HCTD 8 (1934), 149-259); T. HOEKEMA, *Alfabetisch/Systematisch plaatsnamenregister behorende bij K. Heeroma's TaalAtlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden* (Groningen 1955); *Systematisch en alfabetisch register van plaatsnamen voor Nederland, de Nederlands-sprekende delen van België en Noord-Frankrijk en het noordwesten der Duitse Bondsrepubliek*, uitgegeven door het Bureau van de Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volks-eigen te Amsterdam en het Nedersaksisch Instituut der Rijks-universiteit te Groningen (Amsterdam-Antwerpen 1962).

landse dialecten eerst in de nieuwe tijd tot stand is gekomen. Zij is het gevolg van klankontleningen. De diftongering van mnl. *ū* verspreidde zich van Amsterdam uit over de andere Hollandse steden. Amsterdam had ze overgenomen van de Zuidbrabantse inwijkelingen, die tijdens de godsdienstoorlogen in de 16^e eeuw in groten getale hun steden verlaten hadden. Deze inwijkelingen behoorden grotendeels tot de toonaangevende standen. Kloeke legt er steeds weer de nadruk op, dat het overnemen van taalgewoonten niet zo zeer bepaald wordt door de grootte van de gevende groep als wel door haar sociaal prestige. Hij fundeert zijn stelling met talrijke historische bewijsplaatsen.

In 1934 werd Kloeke ordinarius voor Nederlandse taalkunde in Leiden. Samen met Grootaers gaf hij de TNZN uit (vgl. in dit hoofdstuk 4.4.1. De eerste aflevering verscheen in 1939. Uit zijn latere taalgeografische studies zijn nog te vermelden : *Herkomst en groei van het Afrikaans* (1950) — hier probeert hij aan te tonen dat de grondslag van het Afrikaans het Zuidhollands is, en wel met dezelfde grondgedachten als in *De Hollandsche expansie —, Het taallandschap van onze noordoostelijke provinciën* (1955); *Een oud sjibboleth : de gewestelijke uitspraak van HEEFT* (1956) (1).

3.3. L. Grootaers (1885-1956).

De Limburger Grootaers studeerde Germaanse filologie te Leuven en promoveerde in 1907 met een uitvoerige monografie over het dialect van zijn geboortestad Tongeren. Kort daarna schreef hij met J. Grauls een klankleer

(1) Een goede karakteristiek van Kloeke als dialectoloog is te vinden bij K. HEEROMA, *Ter herdenking van Gesinus Kloeke*. TT 15 (1963), 182-193.

van het Hasseltse dialect, die echter eerst in 1930 gepubliceerd kon worden. In het fonetisch laboratorium van Colinet te Leuven had hij de moderne fonetische werkwijzen leren kennen. Hij heeft zich zijn hele verdere leven voor experimentele fonetiek geïnteresseerd en deze bij de dialectstudie toegepast (1). Nadat hij van 1907 tot 1919 leraar aan twee middelbare onderwijsinstellingen was geweest, werd hij in Leuven assistent in het fonetisch laboratorium van Noyons. In 1924 werd hij docent, in 1935 ordinarius. Sinds hij weer te Leuven was had hij de gelegenheid de publicaties van de nieuwe richting, die in Duitsland verschenen waren, grondig te leren kennen. Deze interesseerden hem des te meer, daar een groot deel ervan de Nederrijnse en Ripuarische dialecten behandelde, die met zijn Limburgs eng verwant waren (2).

Grootaers sloeg dan zelf aan het werk, werd redactiesecretaris van het tijdschrift LB, dat spoedig daarop sterk taalgeografisch georiënteerd werd, werkte vruchtbaar samen met Kloeke en stichtte het eerste Vlaamse dialectologische instituut, de „Zuidnederlandse Dialectcentrale” (3). Deze verspreidde onder zijn leiding 49 vragenlijsten. Voor de correspondenten gaf hij de „Mededelingen van de Zuidnederlandse Dialectcentrale” uit; hiervan verschenen tussen 1922 en 1954 vijftig afleveringen. Daarvan bevatten er vele woordgeografische opstellen met kaarten. Het onderzoek gebeurde meestal in het Nederlandse deel van België. In totaal verschenen er sinds 1924 38 „Woordgeografische studiën van de Zuidnederlandse Dialectcentrale”. De auteurs zijn Grootaers, Pauwels,

(1) Vgl. de nummers 3, 6, 31, 33, 40 en 77 in de chronologische bibliografie in *Album Grootaers*. Leuven 1950, 15 v.v.

(2) Vgl. L. GROOTAERS, *De dialectgeographie op Duitsch en op Nederlandsch taalgebied*. LB Bijblad 13 (1921), 97-112.

(3) Zie V. VERSTEGEN, *Prof. Grootaers en de Zuidnederlandse Dialectcentrale*. Album Grootaers, 31-52.

Verstegen e.a. (1). Sinds de twintiger jaren was Grootaers ook promotor van een kleine honderd dialectologische dissertaties en licentiaatsverhandelingen, waarin hij zijn studenten vaak de nieuwe methoden liet toepassen (2). Grootaers had ook een groot Zuidnederlands woordenboek willen schrijven, maar dit plan heeft hij niet kunnen verwezenlijken (zie in dit hoofdstuk 1.1.4.) (3).

3.4. E. Blancquaert (1894-1964).

De laatste pionier van de Nederlandse taalgeografie studeerde te Gent en te Brussel. Evenals Grootaers interesseerde hij zich bijzonder voor fonetiek. In 1921-22 studeerde hij te Parijs bij Gilliéron en Dauzat. Terwijl Kloeke en Grootaers de impulsen voor hun dialectologische vernieuwing vanuit Duitsland kregen, blijkt uit het levenswerk van Blancquaert duidelijk de invloed van de stichter van de Franse taalgeografie. Tijdens zijn leraarstijd aan een middelbare school van 1922 tot 1925 maakte hij opnemingen voor een regionale taalatlas, *Dialect-Atlas van*

(1) Deze opstellen verschenen in een aantal tijdschriften en feestalbums en in het boek van J. L. PAUWELS, *Enkele bloemnamen in de Zuidnederlandsche dialecten*. 's-Gravenhage 1933. Slechts een deel is in de „Mededelingen” overgedrukt. De lijst van Verstegen in *Album Grootaers*, 48-49 moet als volgt aangevuld worden: 32 a : P. D'HAENE, *De namen van de ui in de Zuidnederlandse dialecten*. TT 2 (1950), 10-17 (heeft daar ten onrechte het nummer XXXIII). — 33. J. L. PAUWELS, *De vlierboom in de Zuidnederlandse dialecten*. HCTD 25 (1951), 323-338. — Verder zonder nummering : F. J. MOET, *De namen van het vergiet in de Zuidnederlandse dialecten*. LB 42 (1952), 24-33. — Jo DAAN en G. WINNEN, *Schort in de Nederlandse dialecten*. TT 6 (1954), 37-48 en Mededelingen van de Zuidnederlandse Dialectcentrale 50 (1954), 87-98. — F. CEELLEN, *Klimop (Hedera helix)*. TT 10 (1958), 16-31. — J. P. PONTEN, *Het fokhout*. LB 55 (1966), 29-36.

(2) Een lijst tot 1950 bij Verstegen in *Album Grootaers*, 44-47.

(3) Over Grootaers verschenen verscheidene biografische berichten, waaronder twee van J. L. Pauwels, in *Album Grootaers* 7-30 (met bibliografie) en in het Jaarboek v. d. Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde 1958, 181-208.

Klein-Brabant. Deze verscheen in 1925; hij bestaat uit een tekstdeel en een atlas. In het tekstdeel zijn de volledige opnemingen in het fonetisch schrift van de API afgedrukt. De vragenlijst bevat 141 vragen, voor het overgrote deel korte zinnen. In de eigenlijke atlas is een deel van het materiaal naar het model van de ALF cartografisch bewerkt: de woordvormen verschijnen voluit geschreven op de plaatsen; er zijn geen isoglossen getrokken. In hetzelfde jaar werd Blancquaert docent aan de universiteit te Gent, in 1930 werd hij er ordinarius. Nu had hij de gelegenheid een groots plan ten uitvoer te brengen: naar het voorbeeld van de Kleinbrabantse atlas een reeks regionale atlassen uit te geven, die samen het hele Nederlandse taalgebied zouden overdekken: vgl. in dit hoofdstuk 4.4.2. Toen hij in 1964 stierf, waren er 10 van de 16 geplande delen verschenen; het materiaal voor de 6 andere was bijna volledig verzameld. Voor het tweede deel heeft Blancquaert de opnemingen alleen gemaakt, drie andere bewerkte hij samen met andere dialectologen. De reeks verscheen aanvankelijk alleen onder zijn leiding, later ook onder die van Pée. In totaal zijn er ongeveer 2.500 plaatsen onderzocht.

Men heeft in het begin het belang van deze onderneming niet goed ingezien, te meer daar veel sceptici twijfelden of het mogelijk was ze ooit te voltooien. Eerst in de laatste tien jaar, sinds men met behulp van de reeds gepubliceerde delen een groot samenhangend gebied kan overzien, is het volkomen duidelijk geworden dat deze reeks voor het onderzoek van klankgeografische problemen in het Nederlandse taalgebied verreweg het belangrijkste werkinstrument geworden is (1).

(1) Een biografisch bericht over Blancquaert, van W. Pée, en een bibliografie zijn te vinden in *Album E. Blancquaert*. Tongeren 1958, 7-29. Verdere details over de RNDA bij E. BLANQUAERT,

4. De institutionalisering van de dialectgeografie

De taalgeografie werd spoedig na 1925 een algemeen erkende linguïstische discipline. Dat blijkt uit de stichting van een Nederlandse en een Belgische dialectologische commissie en uit het tot stand komen van dialectologische boekenreeksen, tijdschriften voor dialectologie en taalatlanten.

4.1. Commissies.

Op 7.4.1926 werd door een koninklijk besluit een Belgische Commissie voor Toponymie en Dialectologie gesticht. Dat besluit was onder het impuls van de toenmalige Belgische minister van Openbaar Onderwijs C. Huysmans tot stand gekomen. Deze had zelf in vroegere jaren samen met J. Cuvelier een boek over de plaatsnamen van de gemeente Bilzen geschreven (1). De Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie bestaat uit een Vlaamse en een Waalse afdeling. Zij komt driemaal per jaar samen en geeft een jaarboek met dialectologische en naamkundige studies uit : de „Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie — Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie” (HCTD), evenals twee boekenreeksen, een Vlaamse en een Waalse, waarin omvangrijker studies verschijnen : „Werken uitgegeven door de Kon. Commissie voor Topo-

Na meer dan 25 jaar dialect-onderzoek op het terrein (Tongeren 1948) en S. POP, La dialectologie (Louvain-Gembloux z. j., 804-827). De lijst van de tot dusver verschenen delen van de RNDA staat in dit hoofdstuk in 4.4.2. Een onderzoek van de betekenis van de reeks voor de Nederlandse klankgeografie is J. GOOSSENS, Die niederländische Strukturgeographie und die RNDA. Amsterdam 1965.

(1) J. CUVELIER en C. HUYSMANS, *Toponymische studie over de oude en nieuwere plaatsnamen der gemeente Bilzen. Gent 1897.*

nymie en Dialectologie" (WCTD) en „Mémoires de la Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie". In ieder van beide reeksen verschenen tot nog toe 13 delen.

Op 11.10.1926 stichtte de literaire afdeling van de Kon. Nederlandsche Akademie van Wetenschappen een commissie, die tot taak had te onderzoeken in hoever de dialectstudie in Nederland kon worden gecentraliseerd. De commissie kwam tot het besluit dat een dialectologisch instituut moest worden opgericht. Sedert 1930 stelt de regering elk jaar een subsidie voor dit „Dialectenbureau" (nu : Instituut voor Dialectologie) ter beschikking. De medewerkersstaf van dat instituut is in de loop van de jaren steeds groter geworden. Het Amsterdamse instituut beschikt over een vast net van correspondenten en verstuurt ieder jaar één (soms twee) vragenlijsten. De meeste lijsten zijn ingevuld door meer dan 1.200 medewerkers (1). De commissie geeft een reeks uit, de „Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Kon. Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam" (BMDC). Tot 1971 verschenen er 40 deeltjes. De uitgave van de TNZN, die aanvankelijk een onderneming van Kloeke was, werd sedert de zesde aflevering (1956) door de Dialectencommissie overgenomen (2).

4.2. *Dialectologische boekenreeksen.*

Een voorloper was de „Dialect-bibliotheek" van J. H. Gallée, waarin sinds 1895 drie deeltjes verschenen.

1. „Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek", onder de leiding van Dr. L. Grootaers en Dr. G. G. Kloeke (NZNDB). Van 1926 tot 1937 verschenen zeven delen. De

(1) Vgl. *Vragenlijsten met register*. Amsterdam 1960 (BMDC 22).

(2) Een geschiedenis van het instituut tot 1955 bij P. J. MEERTENS, *Vijftwintig jaar dialectbureau*. Mededelingen der Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen 7 (1955).

TNZN verschijnt sedert 1939 als deel I van een „Nieuwe Noord- en Zuid-Nederlands(ch)e Dialectbibliotheek”, onder leiding van Dr. L. Grootaers en Dr. G. G. Kloeke. Een tweede deel is nooit verschenen. Na de tweede wereldoorlog stichtten Kloeke en Grootaers een nieuwe reeks, die de oude reeks NZNDB voortzet:

2. „Taalkundige Bijdragen van Noord en Zuid”, onder redactie van Dr. G. G. Kloeke en Dr. L. Grootaers. Sedert deel 8 onder redactie van Dr. G. G. Kloeke en Dr. J. L. Pauwels (TBNZ). Van 1951 tot 1962 verschenen 13 delen.

3. „Studia Theodisca (waarin opgenomen „Taalkundige Bijdragen van Noord en Zuid”)”, aanvankelijk onder redactie van Prof. Dr. J. L. Pauwels, Prof. Dr. G. A. R. de Smet, Prof. Dr. A. Weijnen, thans onder die van Dr. J. Goossens, Dr. E. Nuijstens, Dr. G. A. R. de Smet en Dr. A. A. Weijnen (ST). Deze reeks bevat ook werken die een andere dan een taalgeografische inhoud hebben. Sedert 1962 verschenen er twaalf delen.

4. „Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Kon. Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam” (BMDC). Bevat meestal kleinere studies over Nederlandse taalgeografie. Sedert 1934 verschenen 40 deeltjes.

5. „Werken uitgegeven door de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie” (WCTD). Sedert 1938 verschenen 13 delen, over dialectologische, taalhistorische en naamkundige onderwerpen.

4.3. *Dialectologische tijdschriften.*

De voorloper van de moderne dialectologische tijdschriften was „Onze Volkstaal”, onder de leiding van Taco H. de Beer. Van 1882 tot 1890 verschenen er drie jaargangen. Van 1902 tot 1930 verscheen er een regionaal

tijdschrift voor taal- en volkskunde in het N. O. van Nederland, de „Driemaandelijksche Bladen”. Redacteuren waren J. H. Gallée, G. J. Klokman en J. Bergsma.

De „Leuvense Bijdragen” (LB) waren in 1896 opgericht als tijdschrift voor Germaanse filologie met bijzondere aandacht voor de dialectstudie (1). Sedert de twintiger jaren werd dit tijdschrift onder de leiding van L. Grootaers sterk taalgeografisch georiënteerd. Ook het „Tijdschrift voor Nederlands(ch)e Taal- en Letterkunde” (TNTL) (1881 v.v.) bevat veel dialectgeografische studies. In „De nieuwe taalgids” (NT) (1907 v.v.) is het aandeel van de dialectologie minder groot.

Het eerste dialectologische (en naamkundige) tijdschrift van de twintigste eeuw, waarin het hele Nederlandse taalgebied tot onderwerp van onderzoek wordt gemaakt, zijn de „Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie” (HCTD) (1927 v.v.). Sedert 1927 verschijnt hier een jaarlijks kritisch bibliografisch overzicht van de Nederlandse dialectologische publikaties, dat sedert 1956 is uitgroeid tot een bibliografie van de Nederlandse taalkunde :

- L. Grootaers, *De Nederlands(ch)e dialectstudie in 1926...1951*. 1 (1927)... 26 (1952).
- J. L. Pauwels, *De Nederlandse dialectstudie in 1952, 1953, 1954*. 27 (1953) — 29 (1955).
- J. L. Pauwels, *De Nederlandse taalkunde in 1955, 1956*. 30 (1956) — 31 (1957).
- F. Van Coetsem, *De Nederlandse taalkunde in 1957, 1958*. 32 (1958) — 33 (1959).
- K. Philips, *De Nederlandse taalkunde in 1959*. 40 (1966).
- R. De Paepe, *De Nederlandse taalkunde in 1960*. 40 (1966).

(1) De volledige titel luidde : *Leuvense Bijdragen op het gebied van de Germaansche Philologie en in 't bijzonder van de Nederlandsche Dialectkunde*. Sinds 1921 heet het tijdschrift : *Leuven(ch)e Bijdragen. Tijdschrift voor moderne Philologie*. Sinds 1968 is de onder-titel opnieuw gewijzigd : *Tijdschrift voor Germaanse Filologie*.

— J. Ide, *De Nederlandse taalkunde in 1961*. 43 (1969).

In 1932 werd door Van Ginneken en Overdiep „Onze Taaltuin” (OT) gesticht, een tijdschrift dat in het oorlogsjaar 1942 ophield te verschijnen. Het is interessant als spiegel van de opvattingen van Van Ginneken, wiens artikelen een belangrijk aandeel van de tien jaargangen in beslag nemen.

Na de laatste oorlog werd het tijdschrift „Taal en Tongval” (TT) (1949 v.v.) gesticht, dat als „Tijdschrift voor de studie van de Nederlandse Volks- en Streektalen” het centrale orgaan van de Nederlandse dialectstudie geworden is. Het is het officiële tijdschrift van de dialectologische instituten van Gent, Leuven en Amsterdam.

Eveneens sedert 1949 verschijnt er een nieuwe reeks van de „Driemaandelijks Bladen” (DB). De eerste redacteurs waren Naarding en Bezoen. Tegenwoordig is dit tijdschrift het orgaan van het Nedersaksisch instituut van de Universiteit van Groningen, onder de leiding van K. Heeroma.

4.4. *Taalatlassen* (1).

Over de „Woordgeografische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale”, die samen een kleine Vlaamse woordatlas met commentaar vormen, is in dit hoofdstuk gehandeld onder 3.3. Er bestaan in het Nederlandse taalgebied drie grote taalatlassen :

4.4.1. *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* (TNZN).

Leiden 1939 v.v.

Tot nog toe verschenen er 8 afleveringen = 100 kaarten. De eerste vier afleveringen bevatten telkens 15 kaarten, de volgende tien. Afleveringen 1-4 werden uitgegeven door G. G. Kloeke, afl. 5 door Kloeke en de Dialectencommissie

(1) Een lijst van de Nederlandse taalkaarten tot 1942 is te vinden bij K. SCHULTE-KEMMINGHAUSEN, *Verzeichnis der Mundartkarten des niederländischen Sprachraumes*. Deutsches Archiv für Landes- und Volkskunde 6 (1943).

der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, de volgende door de Dialectencommissie. Voor de cartografische voorstelling van het materiaal heeft de „Atlas der Deutschen Volkskunde” als model gediend. Verreweg de meeste kaarten zijn woordkaarten. De atlas bevat ook enkele kaarten over problemen uit de klank- of vormleer. Kloeke was een principieel tegenstander van gecommenterde taalatlanten. De interpretatie van de kaarten moest volgens hem aan de gebruiker overgelaten worden. Verspreid in tijdschriften verschenen besprekingen van afzonderlijke kaarten. Het ligt in de bedoeling van de Dialectencommissie, datgene wat er tot nog toe verzuimd werd in te halen door middel van een reeks commentaar-deeltjes. Deel I van de *Toelichting bij de Taalatlanten van Noord- en Zuid-Nederland*, door Jo Daan en P. J. Meertens, verscheen in 1963 (BMDC 27).

4.4.2. Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlanten. Antwerpen 1930 v.v.

Tot nog toe zijn er veertien van de zestien voorziene delen verschenen. De reeks werd aanvankelijk door E. Blancquaert, sedert n° 7 door Blancquaert en Pée uitgegeven; thans wordt ze door Pée voortgezet. De reeds verschenen regionale Nederlandse dialectatlanten zijn :

1. E. Blancquaert, *Dialectatlanten van Klein-Brabant*. 1925¹ (nog niet als deel van de reeks) en 1952² (met aanvullingen door Fr. Vanacker). De tweede uitgave is als deel I van de reeks verschenen.
2. E. Blancquaert en H. Vangassen, *Dialectatlanten van Zuid-Oost-Vlaanderen*. 1930.
3. E. Blancquaert, *Dialectatlanten van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*. 1935.
4. H. Vangassen, *Dialectatlanten van Vlaamsch-Brabant*. 1938.
5. E. Blancquaert en P. J. Meertens, *Dialectatlanten van de Zeeuwsche eilanden*. 1940-1941.

6. W. Pée (met medewerking van E. Blancquaert), *Dialect-atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*. 1946.
 7. W. Pée, *Dialektatlas van Antwerpen*. 1958.
 8. E. Blancquaert, J. C. Claessens, W. Goffin en A. Stevens, *Dialekt-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg*. 1962.
 9. A. Weijnen, *Dialect-atlas van Noord-Brabant*. 1952.
 10. A. Hol en J. Passage, *Dialect-atlas van Oost-Brabant, Noord-Limburg en de Rivierenstreek*. 1966.
 11. L. van Oyen (met medewerking van E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht*. 1968 (1).
 13. Jo Daan, *Dialektatlas van Noord-Holland*. 1969.
 15. K. Boelens en G. van der Woude (met medewerking van K. Fokkema en E. Blancquaert), *Dialect-atlas van Friesland*. 1955.
 16. A. Sassen, *Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drente*. 1967.
- 4.4.3. *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*, door K. Heeroma. Assen 1960 v.v.

Tot nog toe verschenen er 3 afleveringen = 30 kaarten. Het onderzoeksgebied omvat de oostelijke helft van Nederland en het daarbij aansluitende noordwestelijke deel van Duitsland (ten westen van een lijn Cuxhaven-Medebach en ten noorden van een lijn Mönchen-Gladbach-Medebach). Iedere aflevering bestaat uit een tekst- en een commentaardeel. Deze onderneming is een woordatlas. De cartografische voorstelling van het materiaal is dezelfde als die van de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland.

4.5. *Dialectologische handboeken.*

1. A. Jellinghaus, *Die niederländischen Volksmundarten*. Norden-Leipzig 1892.

(1) De titelbladzijde draagt het nummer 17 !

2. J. van Ginneken, *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel 1 : *De sociologische structuur der Nederlandsche taal. Eerste boek : De locale taalkringen*. Nijmegen 1913¹, 's-Hertogenbosch 1928². Zie in dit hoofdstuk onder 2.2.
3. J. van Ginneken en J. Endepols, *De regenboogkleuren van Nederlands taal*. Nijmegen 1917¹, 's-Hertogenbosch 1931². Verkorte en geïllustreerde uitgave van 2.
4. J. van Ginneken, *Nederlandsche dialectstudie*. Utrecht-Nijmegen 1923. Hierin zijn vier vroegere opstellen samengebracht.
5. L. Grootaers en G. G. Kloeke, *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek*. 's-Gravenhage 1926 (NZNDB 1). Zie in dit hoofdstuk onder 3.2.
6. A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. Groningen-Batavia 1941.
7. J. Van Ginneken, *De studie der Nederlandsche streektalen*. Amsterdam 1943.
8. G. S. Overdiep, *Volkstaal en dialectstudie*. Voor den druk bezorgd door G. A. van Es. Antwerpen 1947. Verzamelde opstellen van de bekende syntaxis-specialist, die interessant zijn om de opvattingen van de Groningse school over dialectstudie te leren kennen.
9. A. Weijnen, *Wezen en waarde van het dialect*. Zutphen 1948.
10. *Album L. Grootaers*. Leuven 1950. Een feestbundel, waarin een reeks specialisten de verhouding van de dialectologie tot andere filologische disciplines onderzoekt. Ook belangrijk voor de algemene dialectologie.
11. A. Weijnen, *Nederlandse dialectkunde*. Assen 1958¹, 1966² (TBNZ 10). Het standaardwerk over Nederlandse dialectologie.

5. Stromingen in de Nederlandse taalgeografie

5.1. *Taalgeografische studies.*

De hier volgende lijst bevat de Nederlandse taalgeografische studies die in boek- of brochure-vorm verschenen zijn, met uitzondering van de atlassen en de handboeken, die hierboven werden behandeld. De lijst bevat ook enkele

titels die in de lijst van de monografieën zijn te vinden. De bewuste boeken bestaan uit een monografisch en een dialectgeografisch deel. Het is niet mogelijk, hier ook maar een keuze uit de artikelen in tijdschriften of feestbundels te geven, hoewel voor de kennis van de ontwikkeling van de opvattingen over de interpretatie van het kaartbeeld sommige korte opstellen belangrijker zijn dan heel wat dikke boeken.

1. J. te Winkel, *De Noordnederlandsche tongvallen. Atlas van taalkaarten met tekst.* Leiden 1899-1901.
2. J. Schrijnen, *De isoglossen van Ramisch in Nederland.* Bussum 1920.
3. G. G. Kloeke, *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten.* 's-Gravenhage 1927 (NZNDB 2).
4. W. Welter, *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich.* Den Haag 1933 (NZNDB 4).
5. J. L. Pauwels, *Enkele bloemnamen in de Zuidnederlandsche dialecten.* 's-Gravenhage 1933 (NZNDB 5).
6. J. van Ginneken, *Ras en taal.* Amsterdam 1935.
7. K. Heeroma, *Hollandse dialectstudies.* Groningen 1935.
8. W. Pée, *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva.* Gent 1936-1938 (2 delen).
9. W. Roukens, *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und in den benachbarten Gebieten.* Nijmegen 1937 (2 delen). Ook verschenen onder de titel *Wort- und Sachgeographie Südostniederlands und der umliegenden Gebiete, mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen.*
10. A. R. Hol, *Een tegenstelling Noord-Zuid in de praeterita en participia van de sterke werkwoorden.* 's-Gravenhage 1937 (NZNDB 6).
11. A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant in aansluiting aan geografie, geschiedenis en volksleven.* Fijnaart 1937.
12. W. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands.* Amsterdam 1938. Anastatische herdruk

in W. Hellings, *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur*, 1-362. Arnhem 1968.

13. A. P. Kieft, *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*. Groningen 1938.
14. B. van den Berg, *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied*. Leiden 1938.
15. J. G. H. Tans, *Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlandsch Zuid-Limburg*. Maastricht 1938.
16. J. L. Pauwels, *Bijdrage tot de kennis van het geslacht der substantieven in Zuid-Nederland*. Tongeren 1938 (WCTD 2).
17. W. A. F. Janssen, *De verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland*. Maastricht 1941.
18. J. L. Pauwels, *Het Onze-Lieve-Heersbeestje in de dialecten en in de folklore*. Antwerpen 1941.
19. R. Duponselle, *IJzerfront en dialect. Een studie over de invloeden van oorlogs- en naoorlogs-omstandigheden (1914 vv.) op de dialecten van het gewezen IJzerfront, inzonderheid van de gemeente St.-Joris-aan-den-IJzer*. Tongeren 1942.
20. G. Gosses, G. Karsten, K. Heeroma, *Een Friesch substraat in Noord-Holland?* Amsterdam 1942 (BMDC 2).
21. Th. Frings, *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen*. Halle/Saale 1944.
22. H. Teuchert, *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts*. Neumünster 1944.
23. Th. Baader, G. Gosses, J. van Ginneken, *Accentwisseling in de diftongen*. Amsterdam 1944 (BMDC 5).
24. P. J. Meertens, A. Weijnen, H. C. M. Ghysen, *Zeeuwsche dialectproblemen*. Amsterdam 1944 (BMDC 6).
25. A. Weijnen, J. M. Renders, J. van Ginneken, *Oost-Noordbrabantse dialectproblemen*. Amsterdam 1944 (BMDC 8).
26. J. Leenen, S. van der Meer, W. Roukens, *Limburgse dialectgrenzen*. Amsterdam 1947 (BMDC 9).
27. J. Naarding, *Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente*. Assen 1948. Ook verschenen onder de titel *De Drenten en hun taal*.
28. E. Blancquaert, *Na meer dan 25 jaar dialect-onderzoek op het terrein*. Tongeren 1948.

29. G. G. Kloeke, *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden 1950.
30. J. Broekhuysen, *Studies over het dialect van Zelhem in de graafschap Zutphen*. Groningen 1950.
31. A. Weijnen, *Taalgeografie en interne taalkunde*. Amsterdam 1951 (BMDC 12).
32. K. Heeroma, *Oostnederlandse taalproblemen*. Amsterdam 1951.
33. G. G. Kloeke, *Verzamelde opstellen*. Assen 1952 (TBNZ 3).
34. A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant*. 's-Hertogenbosch 1952.
35. A. Pauwels, *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. Leuven 1953 (2 delen) (WCTD 7).
36. A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953.
37. A. Boileau, *Enquête dialectale sur la toponymie germanique du nord-est de la province de Liège*. Liège 1954.
38. G. G. Kloeke, *Het taallandschap van onze noordoostelijke provinciën*. Amsterdam 1955.
39. W. Foerste - K. Heeroma, *Westfaalse en Nederlandse expansie*. Amsterdam 1955 (BMDC 15).
40. L. Grootaers - K. Heeroma, *Het dialectonderzoek in verleden en toekomst*. Amsterdam 1956 (BMDC 16).
41. A. H. van Vessem, *Oogstgerei-benamingen*. Assen 1956 (TBNZ 7).
42. G. G. Kloeke, *Een oud sjibboleth : de gewestelijke uitspraak van 'heeft'*. Amsterdam 1956.
43. W. Péé, *Anderhalve eeuw taalgrensverschuiving en taaltoestand in Frans-Vlaanderen*. Amsterdam 1957 (BMDC 17).
44. A. Weijnen - Fr. van Coetsem, *De rijksgrens tussen België en Nederland als taalgrens*. Amsterdam 1957 (BMDC 18).
45. J. L. Pauwels, *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren 1958 (2 delen).
46. J. van Bakel, *De vaktaal van de Nederlandse klompenmakers*. Assen 1958 (TBNZ 11).
47. K. Heeroma - K. Fokkema, *Structuurgeografie*. Amsterdam 1961 (BMDC 23).

48. K. Heeroma - J. Naarding, *De ontfriesing van Groningen*. Zuidlaren 1961.
49. E. Eylenbosch, *Woordgeografische studies in verband met de taal van het landbouwbedrijf in West-Brabant en aangrenzend Oost-Vlaanderen*. Leuven 1962 (WCTD 10).
50. J. Goossens, *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*. Antwerpen 1963 (2 delen).
51. J. van Bakel, *Kleine atlas van de klomperij in Nederland en Vlaams-België*. Amsterdam 1963 (BMDC 26).
52. J. Goossens - J. van Bakel, *Taalgeografie en semantiek*. Amsterdam 1964 (BMDC 28).
53. T. van Veen, *Utrecht tussen Oost en West. Studies over het dialect van de provincie Utrecht*. Assen 1964.
54. *Frankisch, Merovingisch, Karolingisch*. Studies onder redactie van A. Weijnen. Assen 1965 (ST 3).
55. J. de Rooy, *Als - of - dat. Een semantisch-onomasiologische studie over enkele subordinerende conjuncties in het ABN, de Nederlandse dialecten en het Fries, vergelijkend-synchronisch beschouwd*. Assen 1965 (ST 4).
56. J. Goossens, *Die niederländische Strukturgeographie und die „Reeks Nederlandse Dialectatlassen“*. Amsterdam 1965 (BMDC 29).
57. J. L. Pauwels, *Verzamelde opstellen*. Assen 1965 (ST 5).
58. Jo Daan - K. Heeroma, *Zuidhollands*. Amsterdam 1965 (BMDC 31).
59. T. van Veen - B. van den Berg, *Utrechts*. Amsterdam 1966 (BMDC 31).
60. J. Goossens, *Wat zijn Nederlandse dialecten?* Groningen 1968.
61. J. Stroop, *Paardebloem à la carte. Over de Nederlandse benamingen voor taraxacum officinale web*. Amsterdam 1969 (BMDC 36).
62. K. Heeroma - H. Entjes, *15 jaar Nedersaksisch Instituut. Voordrachten... over de Westfaalse expansie*. Groningen 1969.
63. Jo Daan - D. P. Blok, *Van randstad tot landrand. Toelichting bij de kaart : Dialecten en Naamkunde*. Amsterdam 1969 (BMDC 37).
64. G. H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. Groningen 1970.

65. J. Goossens, G. H. Kocks, H. Entjes en K. Heeroma, *Structuurgeografie en dialectindeling*. Groningen 1970.
66. E. Eylembosch, *De wendakker*. Amsterdam 1970 (BMDC 38).
67. A. Weijnen, *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen 1971.
68. Th. H. van Doorn, *Terminologie van riviervissers in Nederland*. Assen 1971 (ST 10).

5.2. *Het bewerkte materiaal.*

De vragen naar de aard van het materiaal, dat tot nog toe werd onderzocht en naar de vorm, waarin het de lezers werd aangeboden, schijnen op het eerste gezicht veel minder belang te hebben dan die naar de aangewende interpretatie-methodes en hun resultaten. Nochtans zijn deze vragen belangrijk, want het antwoord daarop staat ons toe ten eerste de weg die de Nederlandse taalgeografie reeds heeft afgelegd te overzien, en ten tweede een beter inzicht te krijgen in de toekomstige opgaven van de dialectgeografie. Bovendien maakt het de samenhang tussen materiaal en interpretatie duidelijk.

Van de geografische structuur van de Nederlandse dialecten zijn tot nog toe het fonetisch-fonologische en het lexicale aspect het grondigst onderzocht. Geografische studies over woordvorming (n^r 8) of syntaxis (n^{rs} 35, 67) zijn zeldzaam. Iets beter is de toestand bij de vormleer (n^r 10, 16, 42, 55). Meestal werden geïsoleerde verschijnselen onderzocht, zoals de voortzettingen van een afzonderlijk Germaans foneem of de benamingen voor geïsoleerde begrippen. In zulke gevallen was het moeilijk de verklaring van de verspreiding der taalverschijnselen in de structuur van de dialecten zelf te vinden : bij atomistische onderzoeken moest deze immers grotendeels onbekend blijven en kon zij bijgevolg bij de interpretatie niet benuttigd worden. Bij niet structureel opgevatte materiaalverzamelingen moest de interpretatie van het kaartbeeld bijna

noodgedwongen met behulp van extra-linguïstische factoren worden doorgevoerd (1). Zodra men echter aan de structuur van de huidige dialecten (i.p.v. van die van het Germaans) meer aandacht besteedde en begon taalkaarten met elkaar te vergelijken, bleek dat de verklaring van sommige verschijnselen in de taal zelf kon worden gevonden. M.a.w. bij structuralistisch opgevatte materiaalverzamelingen beschikt men over een tweede mogelijkheid om het kaartbeeld te interpreteren, de intern-linguïstische (2). Het eerste belangrijke werk in dit opzicht was het boek van Kieft over de homonymie (n^r 13).

De Nederlandse taalgeografen schijnen steeds voor het alternatief gestaan te hebben, ofwel een klein gebied grondig te onderzoeken, ofwel zich bij de behandeling van een groot gebied tot weinige verschijnselen te beperken. Het is duidelijk dat in het eerste geval de vergelijking van taalkaarten zich opdrong en dat men op deze wijze vlugger tot intern-linguïstische verklaringen van de verschijnselen kwam. Het kan dan ook niet verwonderen dat de eerste sporen van intern-linguïstische interpretatie te vinden zijn in onderzoeken van kleine gebieden (n^{rs} 9, 11) en dat de structurele dialectgeografie zich meestal beperkt tot het bestuderen van betrekkelijk kleine delen van het Nederlandse taalgebied (n^{rs} 31, 47, 50, 52, 56). De materiaalverzameling in kleine gebieden gebeurt overigens meestal mondeling, wat voor klankstructurele onderzoeken bijna noodzakelijk is. In onderzoeken van grotere gebieden is er bijna steeds met schriftelijk materiaal gewerkt (3). Dat het mondeling materiaal van de grote

(1) Natuurlijk speelde hier ook de invloed van de Marburgse school een rol. Daar had men immers geleerd kaarten te interpreteren.

(2) Zie hoofdstuk II, 4.2.

(3) Kloeke (n^r 3) en Pée (n^r 8) gebruikten daarnaast ook mondeling materiaal.

enquête van Blancoquaert niet in één grote taalatlas, maar in een reeks regionale atlassen wordt gepubliceerd, is het natuurlijke gevolg van deze methode van materiaal verzamelen.

Onderzoekingen van kleine gebieden zijn hoofdzakelijk daar tot stand gekomen waar ook de dialectgrammatica's het talrijkst zijn. De grondigst onderzochte gebieden zijn het Limburgs (n^{rs} 2, 4, 9, 15, 17, 26, 37, 50, 52, 54, 56) en het N.O. (n^{rs} 10, 27, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 42, 47, 48, 62, 64, 65). De dialectgeografische structuur van de provincie Noordbrabant is, hoofdzakelijk dank zij het werk van Weijnen, eveneens vrij goed bekend (n^{rs} 2, 9, 11, 25, 34). Nuttig is het initiatief van de Dialectencommissie, om in de BMDC ten minste één boekje over ieder dialectgebied afzonderlijk op te nemen. Tot nog toe verschenen deeltjes over Noord-Holland (n^r 20), Zeeland (n^r 24), Oost-Noord-Brabant (n^r 25), Limburg (n^r 26), Zuid-Holland (n^r 58), Utrecht (n^r 59). Samenvattend kunnen we zeggen dat er vooral in het Z.W. nog onderzoekingen van kleine gebieden moeten worden doorgevoerd.

De Nederlandse cartografische voorstellingen van taalgeografische feiten kunnen tot twee grondtypes worden herleid : de gebieden met verschillende taalvormen worden wederzijds afgegrensd (isoglossenmethode), ofwel worden de opgaven voor iedere plaats afzonderlijk in kaart gebracht (kaarten met geschreven tekst, stempelmethode), zonder dat de gebieden worden afgegrensd. Vgl. hoofdstuk II, 3. Het is duidelijk dat de eerste methode weliswaar tot duidelijker en overzichtelijker kaartbeelden leidt, maar dat de tweede objectiever is. Bij de eerste is er geen controle over het materiaal mogelijk, tenzij er in een aanhangsel de opgaven voor iedere plaats afzonderlijk worden meegedeeld. Bij deze methode bestaat het gevaar dat door het beklemtonen van bepaalde lijnen of kleuren de lezer vooraf

interpretaties over de verspreiding van taalvormen worden opgedrongen. Het is opvallend, dat Kloeke daar waar hij een verspreidingstheorie had te verdedigen, kaarten van het eerste type tekende (met name in n^r 3), terwijl hij als het hem alleen maar om geografische voorstelling van materiaal te doen was (in de TNZN) aan kaarten met weergave van de afzonderlijke gegevens de voorkeur gaf. Hieruit blijkt dat de oplossing van technische vraagjes, die op het eerste gezicht onbelangrijk schijnen, enerzijds door de linguïstische doelstellingen wordt bepaald en dat zij anderzijds deze doelstellingen kan ondersteunen. Van Ginneken, die met zijn kaarten altijd iets wou bewijzen, heeft steeds kaarten met grenslijnen gepubliceerd. De rustige en gedegen waarnemer van feiten Grootaers daarentegen heeft, nadat bij hem de eerste vreugde aan het ontdekken van taalbewegingen voorbij was, in zijn „Woord-geografische studiën” nog slechts kaarten met afzonderlijke gegevens laten afdrukken (1). Dat echter kaarten van het tweede type bij handige uitvoering ook suggestief kunnen werken, blijkt uit de atlas van Heeroma. Deze neemt als er twee opgaven voor één plaats zijn binnengekomen, slechts die op welke het best in het kaartbeeld past (2). Bovendien wordt in de TON de vorm die voor Heeroma het centrale probleem van de kaart uitmaakt, door een rood teken beklemtoond.

5.3. *De interpretatie van het kaartbeeld.*

De eigenlijke taak van de dialectgeografie bestaat erin, de oorzaken van de verspreiding van taalvormen en taalinhouden te ontdekken, m.a.w. kaartbeelden juist te inter-

(1) Daaruit blijkt dat de cartografische voorstelling vaak een stuk van de persoonlijkheid van de dialectoloog verraaft.

(2) De andere opgaven worden in tabellen afgedrukt, maar verschijnen niet op de kaarten.

preteren. Men kan de interpretatie-methodes van de Nederlandse taalgeografie tot twee grondtypes herleiden : de extra-linguïstische en de intern-linguïstische. Vgl. hoofdstuk II, 4.

De meeste dialectgeografische studies in het Nederlandse taalgebied zijn extra-linguïstisch geïnspireerd. Ten dele is dat door het materiaal zelf te verklaren waarmee gewerkt wordt (zie hierboven 5.2.), ten dele ook door de invloed van de Duitse dialectologie, waarvan de methodes immers door Schrijnen, Kloeke en Grootaers werden overgenomen. Kloeke heeft met zijn boek *De Hollandsche expansie*, waarvan de titel reeds een programma is, deze methode populair gemaakt. De voornaamste „expansiooloog” is Heeroma. In het Z. heeft Grootaers de extra-linguïstische methode in de „Woordgeografische studiën van de Zuidnederlandse Dialectcentrale” ingevoerd.

Dank zij de tot nog toe verschenen extra-linguïstische studiën heeft men belangrijke kenmerken van de stratigrafie van het Nederlandse taalgebied kunnen ontdekken. Het oude kerngebied Vlaanderen, d.w.z. het vroegere graafschap Vlaanderen, is na de middeleeuwen een passief taallandschap geworden. Zijn rol werd door twee andere centra overgenomen, waarvan de uitstralingskracht tot op heden niet heeft opgehouden : Brabant en Holland. De Hollandse steden, vooral Amsterdam, hebben sedert de nieuwe tijd een diepgaande invloed op het verloop van de isoglossen in het N. uitgeoefend. In deze steden is ook het Algemeen Beschaafd Nederlands ontstaan, dat de dialecten in het N. steeds verder terugdringt. De dialectische vernieuwingen die zich in het Z. doorzetten, zijn daarentegen meestal verbrabantsingen. Deze verspreiden zich vanuit een as Brussel-Antwerpen. Een andere expansiehaard, waarvan de uitstraling echter reeds lange tijd heeft opgehouden, lag buiten het Nederlandse taalgebied. Heeroma neemt aan

dat de structuur van het noordoostelijke taallandschap diepe sporen van een Westfaalse expansie bewaart. Buiten de grote vernieuwingscentra heeft natuurlijk iedere stad haar onmiddellijke omgeving beïnvloed. Op deze expansies van kleinere omvang kunnen we echter in dit verband niet verder ingaan.

Het eerste passieve deel van het Nederlandse taalgebied is het O., dat sedert de late middeleeuwen zijn vernieuwingen vanuit het W. ontvangt, maar voordien onder sterke oostelijke („Duitse”) invloed heeft gestaan. Voor het oostelijke gebied ten N. van de Rijn werd dat hierboven reeds besproken, voor het gebied aan weerskanten van de Maas moet hier op een oude Keuls-Ripuarische uitstraling gewezen worden, waarvan de sporen zich tot op heden in het Limburgs hebben kunnen handhaven. Het tweede passieve gebied is de kuststreek van Duinkerken tot Groningen. Ingweoonse kenmerken leven hier nog overal, maar alleen in Friesland heeft zich het Kustgermaans als taalsysteem kunnen handhaven.

In de bloeitijd van de extra-linguïstische dialectgeografie heeft Van Ginneken een nieuwe theorie in het debat geworpen. Hij geloofde aan de invloed van het ras op de taal en wilde sporen van overerving van lichamelijke kenmerken in de dialecten terugvinden. In zijn boek *Ras en Taal* (nr 6) heeft hij getracht zijn erfelijkheidstheorie met een concreet geval, de preslavische articulatiebasis te bewijzen. Hij heeft echter moeten toegeven, dat iedere spraakklank door om het even welke normale mond kan worden geproduceerd. Van Ginneken heeft met zijn theorie geen school gemaakt. Slechts één student is met een poging om preslavismen in dialecten te ontdekken bij hem gepromoveerd (nr 15).

De methode van Wörter und Sachen, die aan de extra-linguïstische interpretatie een nieuw element toevoegde,

de kennis van de voorwerpen en gebruiken met hun verspreiding, wordt in het Nederlandse taalgebied sedert de dertiger jaren toegepast (n^{rs} 9, 41, 46, 49, 51). In een latere fase werd deze verzamelingsmethode met structurele lexicologische opvattingen verbonden (n^{rs} 50, 52, 66, 68), wat tot intern-linguïstische interpretatie leidde.

De intern-linguïstische verklaringswijze is bijna zo oud als de extern-linguïstische. Zij gaat terug op Gilliéron, die bij de vergelijking van taalkaarten een coïncidentie van isoglossen had vastgesteld en daaruit afleidde dat er een causale samenhang tussen de vergeleken verschijnselen bestond (vgl. hoofdstuk II, 4.2.2.). Zijn bewijsmethode werd overgenomen door Kieft (n^r 13) en Weijnen (n^r 31). Deze twee dialectologen hebben getracht, gevallen van homonymievrees in de Nederlandse dialecten te ontdekken.

Verder werd taalgeografisch aangetoond dat de taal in sommige gevallen een tendentie vertoont om polysemie te vermijden (vgl. hiervoor eveneens hoofdstuk II, 4.2.2.).

Er bestaan ook intern-linguïstische interpretaties van klankgeografische problemen. De auteurs van zulke studies hebben zich ten doel gesteld, met behulp van taalkaarten te onderzoeken, of er een structurele samenhang tussen afzonderlijke klankwetten bestaat. Een poging om te bewijzen dat een klankwet door interne causaliteit heeft gewerkt, zoals het artikel van Moulton over de Oostzwitserse vocaalsplitsing (vgl. hoofdstuk II, 4.2.2.), ontbreekt tot nu toe in het Nederlandse taalgebied. Wel zijn er reeds enkele studies verschenen waarin getracht werd aan te tonen, dat klankwetten elkaar in de weg kunnen staan (1). Ook werden er reeds enkele artikelen geschreven met de bedoeling de indeling van een taallandschap op grond van

(1) Een eerste voorbeeld is te vinden in n^r 31. Nadien nog : J. GOOSSENS - A. STEVENS, *Funktionale Abhängigkeit von Isophonen. Ein Beispiel aus Belgisch-Limburg*. Orbis 15 (1955), 545-555.

de verschillen in de fonologische systemen van zijn deelgebieden tot stand te brengen. De historische opbouw van die systemen wordt eveneens bij het onderzoek betrokken (1).

Intern-linguïstische interpretaties van syntaxis-geografische problemen zijn tot dusver in het Nederlandse taalgebied nog niet verschenen, hoewel het aantal syntaxis-geografische studies in de laatste jaren zienderogen toeneemt. Vgl. thans nr 67 (2).

(1) Vgl. nr. 47, 56 en 65. Verder : K. HEEROMA, *Structuurgeografie en structuurhistorie*. TNTL 79 (1963), 165-182. J. GOOSSENS, *Proeve van een typologische kaart van de Zuidnederlandse vocaal-systemen*. TT 20 (1968), 9-16.

(2) Een overzicht van de resultaten van de structurele dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied is te vinden bij A. WEIJNEN, *Structurele factoren in de historische grammatica van het Nederlands*. Assen 1966. Meer algemeen, maar met talrijke voorbeelden uit het Nederlandse taalgebied, is J. GOOSSENS, *Strukturelle Sprachgeographie*. Heidelberg 1969.

HOOFDSTUK IV

DE INDELING VAN DE NEDERLANDSE DIALECTEN

Een synthese van het onderzoek der Nederlandse dialecten uit de 19^e en 20^e eeuw zou het antwoord op twee vragen dienen te omvatten : die naar de afbakening en die naar de indeling van die dialecten. Aan die antwoorden moet bovendien een onderbouw gegeven worden, die we ietwat vaag als de „historische verklaring” van afbakening en indeling zouden kunnen karakteriseren. De eerste vraag hebben we in hoofdstuk I trachten te beantwoorden. De tweede wordt in dit hoofdstuk behandeld.

1. Beknopte geschiedenis van de indelingsmethoden (1)

Over de vraag naar een bevredigende indeling van de Nederlandse dialecten wordt al een eeuw lang druk gediscussieerd. Toch heeft het tot 1892 geduurd eer de eerste indelingskaart verscheen. We kunnen in de geschiedenis van het onderzoek vier fasen onderscheiden, die elkaar in de tijd gedeeltelijk overlappen. Het zijn de stadia van de vlakkenmethode, de isoglossenmethode, de pijltjesmethode en de structuurgeografische methode.

(1) Deze geschiedenis is uitvoeriger behandeld in mijn artikel *De indeling van de Nederlandse dialecten*. DB 22 (1970), 56-73.

1.1. *De vlakkenmethode.*

De oudste indelingskaarten zijn volgens de vlakkenmethode getekend. Daartoe behoren die van Jellinghaus (1892) (1), Te Winkel (1898) (2), Van Ginneken (1913) (3) en Lecoutere (1921) (4). Bij de vlakkenmethode worden de onderafdelingen van een taalgebied van elkaar gescheiden door lijnen (Jellinghaus), of worden zij door verschillende kleuren gekarakteriseerd (Te Winkel, Van Ginneken, Lecoutere), wat in de grond op hetzelfde neerkomt, aangezien de scheidingen van de kleurvlakken tegelijk de grenslijnen van de dialectgebieden zijn. Niet inherent aan deze methode is de karakterisering van de delen van het taalgebied door benamingen van Germaanse volksstammen, Saksen en Franken en voor zover Friesland erbij wordt gerekend Friezen. Jellinghaus onderscheidt „sächsische Mundarten”, „friesische Sprache” en „fränkische Mundarten”, met onderafdelingen waarvoor van namen van Nederlandse en Belgische provincies wordt uitgegaan. Te Winkel doet hetzelfde, maar zijn indeling is reeds verfijnder, zodat bij hem namen als „Hollandsch-Friesch”, „Friesch-Frankisch”, „Saksisch-Frankisch” en „Friesch-

(1) Bij H. JELLINGHAUS, *Die niederländischen Volksmundarten*. Norden-Leipzig 1892.

(2) Bij J. TE WINKEL, *Geschichte der niederländischen Sprache* in H. Pauls *Grundriss der germanischen Philologie* (1898^a) en bij de Nederlandse vertaling daarvan, *Geschiedenis der Nederlandsche taal*. Culemborg 1901. Ook in TE WINKELS *Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal*. Culemborg 1904.

(3) Bij J. VAN GINNEKEN, *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel I : *De sociologische structuur der Nederlandsche taal*. Nijmegen 1913¹, 's-Hertogenbosch 1928².

(4) Voor het eerst in de tweede druk van C. P. F. LECOUTERE, *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlandsch* (Brussel 1921) en naderhand in de 3^e en 6^e druk van het door Grootaers omgewerkte handboek. Grootaers heeft in de 6^e druk (1948) de titel van de kaart gewijzigd en door arcering trachten duidelijk te maken dat er geen scherpe grens is tussen de dialecten ten W. en ten O. van de Nederlands-Duitse staatsgrens.

Saksisch" verschijnen. Het stamprincipe is ook door Van Ginneken overgenomen, zij het dan met een nog fijnere differentiëring dan bij Te Winkel. Ook bij Lecoutere vinden we dit principe.

Men heeft tegen het gebruik van benamingen van stammen voor dialectgebieden bezwaren geuit, terecht in zoverre niet bewezen kan worden dat de dialectgrenzen inderdaad stamgrenzen reflecteren. Toch blijven het m.i. handige etiketten om een eerste grove indeling door te voeren, maar dan zou men ze als niet-gemotiveerde termen moeten leren te hanteren.

Er zijn tegen de indelingskaarten volgens de vlakkenmethode nog andere bezwaren geuit. Men heeft ze verweten dat ze niet wetenschappelijk-exact zouden zijn, te zeer opgebouwd met behulp van de intuïtie (1). Jo Daan heeft terecht opgemerkt dat dit bezwaar niet geheel gerechtvaardigd is (2). Met name uit commentaren van Jellinghaus (3) en Te Winkel (4) blijkt dat deze twee auteurs op de hoogte waren van een vrij groot aantal dialectgeografische tegenstellingen, ook al konden zij het grensverloop niet nauwkeurig van plaats tot plaats aangeven en ook al hadden zij nog geen methode gevonden om geleidelijke overgangen tussen kerngebieden op de kaart duidelijk te maken (5). De ontwerpers van vlakkenkaarten hebben dus

(1) K. HEEROMA in een recensie van H. BÜLD, *Volk und Sprache im nördlichen Westfalen*. TNTL 64 (1946), 60. A. WEIJNEN in *Nederlandse dialectkunde*, 189. Ikzelf in *Zur Geschichte der niederländischen Dialektologie* (*Germanische Dialectologie* I, Wiesbaden 1968), 190.

(2) In BMDC 37 (Amsterdam 1969), 21.

(3) Dat blijkt uit diens hele boekje.

(4) Niet zozeer uit diens *Geschiede* of uit de Nederlandse vertaling daarvan, maar wel uit zijn Inleiding van 1904 (vooral blz. 300 v. v. en 453 v. v.). Natuurlijk blijkt dit ook uit *De Noordnederlandsche tongvallen*. Leiden 1899-1901.

(5) Typerend zijn in dit opzicht de kaarten van TE WINKEL in *De Noordnederlandsche tongvallen*. Vgl. hoofdstuk III, 2.2.

getracht te synthetiseren op een ogenblik dat de tijd daar volgens de huidige maatstaven nog niet rijp voor was en dat er nog veel te weinig materiaal verzameld was.

1.2. *De isoglossenmethode.*

Bij de isoglossenmethode tekent men een aantal isoglossen van verschillende verschijnselen op één kaart „en heeft dan zo de indeling in dialecten voor zich liggen”.

De twee belangrijkste isoglossenkaarten van ons taalgebied zijn van de hand van Weijnen (1941 en 1958) (1). Er is ook van mij een dergelijke kaart verschenen (2). Deze kaarten zijn gegroeid uit het inzicht dat de vlakkenmethode de taalgeografische werkelijkheid te zeer vereenvoudigt en schematiseert. De homogene gebieden van de vlakkenkaart zijn feitelijk niet zo homogeen, want overal lopen dialectgrenzen. Verder zijn de grenzen tussen de hoofdgebieden vaak geen scherpe lijnen, maar wel min of meer breed uitrafelende bundels. Tenslotte is het aantal isoglossen in sommige grensgebieden groter dan in andere en mogen de geografische tegenstellingen dus niet in alle grenszones gelijkmatig gemarkeerd worden. De isoglossenmethode poogt aan die vaststellingen recht te laten wedervaren. Weijnen vat de voordelen van zijn eerste kaart in zijn commentaar (3) als volgt samen : „...het verheugt ons, te weten, dat wij juister te werk gaan, doordat wij aan de wirwar der isoglossen recht laten wedervaren... Vooral evenwel : onze kaart is eerlijker en toont, wat de dialectgrenzen zijn”. Dat is inderdaad het grote voordeel van de isoglossenkaart : hij toont ons controleerbare feiten.

(1) In *De Nederlandse dialecten* (Groningen-Batavia 1941) en *Nederlandse dialectkunde* (Assen 1958¹, 1966²).

(2) Uitslaande kaart bij het artikel *Niederländische Mundarten — vom Deutschen aus gesehen*. *Niederdeutsches Wort* 10 (1970), 61-80.

(3) A. WEIJNEN, *De Nederlandse dialecten*, 178.

Terloops stip ik aan dat Weijnen de oude stamnamen voor de afzonderlijke gebieden door zuiver geografische aanduidingen vervangen heeft (van het type : noordelijk centrale groep, noordwestelijke groep, zuidoostelijke groep enz.) maar dat deze neutrale benamingen niet inherent zijn aan de isoglossenmethode.

Ook al mogen we aannemen dat de isoglossenmethode een stap vooruit betekent in vergelijking met de vlakkenmethode, toch ontsnapt zij niet aan het verwijt dat zij zelf aan deze laatste heeft toegestuurd : de subjectiviteit speelt een te grote rol. De indelingskaarten die volgens deze methode zijn getekend, bevatten telkens een keuze uit de bekende isoglossen, waarbij er meestal naar gestreefd is, isoglossen te nemen die bundels vormen, zodanig dat toch min of meer duidelijk van elkaar gescheiden gebieden te voorschijn komen. Deze keuze moet subjectief blijven, zolang niet bewezen is dat de indeling die op die manier tot stand komt, voor de geografische structuur van het Nederlandse taallandschap representatief is. Dat kan men niet bewijzen als men die structuur niet objectief kent. Wel is de isoglossenmethode in vergelijking met de vlakkenmethode een belangrijke stap vooruit, omdat de indeling steunt op controleerbare feiten.

1.3. *De pijltjesmethode.*

Indelingskaarten volgens de pijltjesmethode hebben de aspiratie „een wetenschappelijke analyse van het geografisch taalbesef van de dialectspreker (te) beproeven” (1). Hierbij gaat men als volgt te werk : „Met pijltjes verbinden wij die dialecten die volgens het getuigenis der sprekers een sterke gelijkenis vertonen. Zo openbaren zich de stroken waar geen verbindingspijltjes doorlopen. En dit zijn dan

(1) WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*, 1966^a, 196.

duidelijk de in het dialectsprekersbewustzijn levende dialectgrenzen" (1). Weijnen heeft in 1946 volgens deze methode een indelingskaart van de Noordbrabantse dialecten getekend (2). Op het Dialectenbureau in Amsterdam heeft men daarna een pijltjeskaart van de dialecten in Nederland opgebouwd, die in 1955 gepubliceerd en besproken werd door W. G. Rensink (3), die uitdrukkelijk opmerkte, dat die kaart „slechts te beschouwen (is) als een voorlopige schetskaart, een proef". Het definitieve resultaat van dat onderzoek vinden we op de nieuwe indelingskaart van Jo Daan, van 1969 (4). Er zijn vrij grote verschillen tussen de grote kaart van Jo Daan en het schetskaartje van Rensink. Verder dient opgemerkt te worden dat de indeling van het Belgische deel van de nieuwe kaart niet volgens de pijltjesmethode gebeurd is. Jo Daan blijft nogal vaag in haar mededeling over de totstandkoming van dat deel van haar kaart : „De indeling van Nederlands-België berust op gegevens van taalkundigen die hier, in tegenstelling met Nederland, bijna allen dialectsprekers zijn. Dit geeft voldoende zekerheid dat ook in dit gebied de ervaring van de dialectspreker tot zijn recht is gekomen" (5). Indelingskaarten van het hele Nederlandse taalgebied volgens de pijltjesmethode bestaan er dus nog niet ; wel zijn er al twee kaarten waarop de dialecten van Nederland op die manier zijn ingedeeld.

De pijltjesmethode zouden we kunnen karakteriseren

(1) WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*², 196.

(2) A. WEIJNEN, *De grenzen tussen de Oost-Noordbrabantse dialecten onderling*. BMDC 8 (Amsterdam 1946), 1-15; de kaart tegenover blz. 14.

(3) W. G. RENSINK, *Dialectindeling naar opgaven van medewerkers*. Mededelingen der Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen 7 (1955), 20-23.

(4) JO DAAN en D. P. BLOK, *Van randstad tot landrand*. Amsterdam 1969 (BMDC 37), uitslaande kaart.

(5) JO DAAN, t. a. p. 10.

als een poging tot objectieve synthese van subjectieve indrukken. De taalkundig-wetenschappelijke betekenis van kaarten die volgens deze methode getekend zijn, hangt af van het antwoord op twee vragen : 1. In hoeverre is de synthese objectief? 2. In welke mate mag aan de subjectieve indrukken waarvan wordt uitgegaan, objectiviteitswaarde worden toegekend? Het antwoord op de eerste vraag is eenvoudig. Als het principe rigoureus wordt toegepast, moet de synthese objectief zijn. Maar in de praktijk is dat tot nog toe nooit volkomen consequent gebeurd (1). Er zijn steeds correcties aan de gegevens van de correspondenten toegebracht, en wel op grond van de vaststelling van de geschoolde dialectoloog zelf, dat die gegevens niet helemaal voldoen en soms elkaar tegenspreken. Daarmee komen we bij de tweede vraag terecht : voor het gevoel van de ontwerpers van pijltjeskaarten is de objectiviteitswaarde van de gegevens der ongeschoolde correspondenten niet in alle gevallen gegarandeerd en moet er gecontroleerd worden. We dienen ons af te vragen of er hier geen essentiële redeneringsfout gemaakt wordt. In de meeste gevallen neemt de dialectoloog vrede met de scheidingslijnen die hij door middel van de pijltjesmethode gevonden heeft. Hij neemt daar vrede mee, omdat ze met zijn eigen voorstellingen overeenstemmen. Iets nieuws heeft de pijltjesmethode in die gevallen niet opgeleverd, alleen maar een verificatie op grond van indrukken van anderen, van dingen die men zelf al wist of meende te weten. In sommige gevallen verwerpt de dialectoloog het resultaat van de gegevens van de pijltjeskaart, nl. precies in die, waarin ze iets nieuws opleveren. Dat betekent twee dingen :

1. Dat men in de gevallen waar het resultaat van de

(1) Vgl. WEIJNEN in *BMDC* 8, 4-5 en *Nederlandse dialectkunde*², 196; Rensink, t. a. p. 20 en DAAN t. a. p. 31-32.

pijltjeskaart niet met de eigen voorstellingen overeenstemt, de waarde van de gegevens van die kaart als verificatiemiddel loochent.

2. Daaruit volgt dat men de gegevens van de pijltjeskaart op zichzelf in de grond voor ongeschikt houdt om er een betrouwbare indelingskaart mee op te bouwen. De vraag dient gesteld te worden of de ontwerpers van pijltjeskaarten hiermee hun eigen werkprincipe niet verloochenen.

1.4. *De structuurgeografische methode.*

Door de wijze waarop de indeling tot stand komt staat deze methode aan de kant van de vlakken- en de isoglossenmethode : men tracht namelijk een indeling door te voeren op grond van een analyse van linguïstische feiten. De feiten worden echter vanuit een andere gezichtshoek benaderd, de structurele, meer bepaald de fonologische (1). In ons taalgebied heeft men bij de pogingen tot indeling tot dusver uitsluitend met vocaalsystemen gewerkt. Pogingen om stukken van het Nederlandse taalgebied op structuurgeografische basis in te delen zijn er tot nog toe van Heeroma en mijzelf (2). Een indeling van het hele taalgebied op deze grondslag bestaat nog niet, hoewel Heeroma reeds in 1963 getracht heeft een overzicht te geven van de Nederlandse korte vocalensystemen (3). Deze poging,

(1) Hoewel het vanzelfsprekend principieel ook mogelijk is, structuurgeografische indelingen door te voeren met behulp van morfologische, syntactische of lexicale gegevens. Dat deze een ander resultaat zouden opleveren dan de fonologische, zoals wel eens beweerd wordt, dient nog bewezen te worden.

(2) K. HEEROMA, *De Oostnederlandse langevocalensystemen*. In K. HEEROMA - K. FOKKEMA, *Structuurgeografie*. Amsterdam 1961 (BMDC 23), 1-15. Id., *De geografische indeling der Oostnederlandse volkstaal*. TT 15 (1963), 175-181. J. GOOSSENS, *Die niederländische Strukturgeographie und die „Reeks Nederlandse Dialectatlassen“*. Amsterdam 1965 (BMDC 29). Id., *Proeve van een typologische kaart van de Zuidnederlandse vocaalsystemen*. TT 20 (1963), 9-16.

(3) K. HEEROMA, *Structuurgeografie en structuurhistorie*. TNTL 79 (1963), 165-182.

hoewel verdienstelijk en uitermate stimulerend, kon niet tot de begrenzing van gebieden leiden, omdat er nog niet genoeg gegevens voorhanden waren. Heeroma heeft het overigens niet gewaagd, de resultaten van zijn onderzoek in kaart te brengen.

De indelingen die in de laatste tien jaar tot stand zijn gekomen, zijn hoofdzakelijk typologisch van opbouw. D.w.z. dat men getracht heeft gebieden af te grenzen die zich van elkaar onderscheiden doordat zij over verschillende foneeminventarissen beschikken. Van meet af is nochtans het bewustzijn aanwezig geweest, dat dit niet voldoende is. Immers, het feit dat twee dialecten over identieke inventarissen beschikken, betekent hoegenaamd niet dat die dialecten identiek zijn. Twee niet verwante talen kunnen identieke inventarissen hebben. Omgekeerd kunnen talen met verschillende inventarissen eng verwant zijn. Dialectindeling is tenslotte niets anders dan een cartografische verduidelijking van de graad van onderlinge verwantschap van een aantal dialecten, m.a.w. van de relatieve verwijdering van een referentiesysteem, waarmee de afzonderlijke dialecten vergeleken worden. Dat betekent in de grond — ook als men een moderne taal of dialect als referentiesysteem kiest — dat de dialectindeling niet aan de historische dimensie kan ontsnappen. Bij de bestaande indelingspogingen van delen van ons taalgebied op structurele grondslag is er in de praktijk ook van feiten uit de historische klankleer uitgegaan, maar men heeft daarbij vrijwel uitsluitend de vraag onderzocht, welke de gevolgen van die feiten voor de samenstelling van de inventarissen zijn en hoe de gebieden met verschillende inventarissen tegenover elkaar afgegrensd kunnen worden. De andere vraag, welke gevolgen die feiten voor de lexicale bezetting van de afzonderlijke fonemen hebben en hoe de gebieden met verschillende bezetting afgebakend kunnen

worden, heeft men wel gezien, maar men heeft er tot nog toe heel weinig rekening mee gehouden.

In de veronderstelling dat het antwoord op alle vragen naar de structuur van de foneemsystemen en naar de bezetting van hun elementen in het Nederlandse taalgebied bekend was, zou het mogelijk zijn, een objectieve fonologische indelingskaart van onze dialecten te vervaardigen. Daar dit echter op verre na niet het geval is, moeten indelingspogingen op structurele grondslag op het ogenblik, evenals de andere, een sterk subjectieve inslag hebben.

1.5. *De transformationele methode.*

De generatief-transformationele taalbeschrijving heeft in de Nederlandse dialectologie eerst pas zijn intrede gedaan. Het artikel van R. Jongen, *Vergleichende Untersuchung des Lautmaterials verwandter Mundarten. Zur Methodik der strukturellen Lautgeographie* (1) geeft een vergelijking op generatief-transformationele basis van de vocaalsystemen van drie dialecten uit het Brabants-Westlimburgse overgangsgebied (Tienen, Melkwezer en St.-Truiden). Welke resultaten deze methode voor de indeling van de Nederlandse dialecten zal opleveren, dient echter afgewacht te worden (2).

2. Methodologische principes van een indeling der Nederlandse dialecten

In alle indelingspogingen tot nu toe is men van het standpunt uitgegaan, dat het Nederlandse taallandschap een dialectologisch probleemgebied is, waarvan de geogra-

(1) LB 58 (1969), 25-44; 59 (1970), 93-127; 60 (1971), 77-97.

(2) In het boekje van J. J. SPA en A. SASSEN, *Transformationeel-generatieve dialectologie* (Amsterdam 1971. BMDC 40) worden geen dialecten met elkaar vergeleken.

fische structuur onderzocht moet worden. In hoofdstuk II, 1.3 is nochtans betoogd, dat ons taalgebied een probleem-areaal is voor zover die structuur door de verhouding van zijn dialecten tot de Nederlandse cultuurtaal wordt bepaald. Tot nog toe bestaat er slechts één indelingskaart waarop met dit principe rekening is gehouden, die van Jo Daan, waarop de relatieve afstand van de afzonderlijke dialectgroepen tot de cultuurtaal door kleurnuances wordt gesuggereerd (1).

Wanneer wij aannemen dat dit principe juist is, is het mogelijk, methodologische grondslagen voor een indeling volgens werkwijzen van de structurele historische taalkunde te formuleren.

Wij kunnen van de stelling uitgaan dat de Nederlandse cultuurtaal (AN) en de Nederlandse dialecten een gemeenschappelijk voorstadium hebben. Gemakshalve nemen wij aan dat dit protosysteem het Westgermaans is, waarvan het mogelijk is tenminste de fonologische structuur met een vrij hoge waarschijnlijkheidsgraad te reconstrueren. Waarschijnlijk hoeven wij zelfs niet helemaal zo ver terug te gaan : bepaalde ontwikkelingen, die in het AN en in (vrijwel?) alle Nederlandse dialecten worden aangetroffen, zijn blijkbaar jonger, zoals de samenvallende van westgerm. *eo* (uit *eu*) en *ē* (uit *ē²*) in b.v. *lief* (*eo*) en *brief* (*ē²*).

Taalhistorisch gezien zijn de verschillen tussen het AN en de Nederlandse dialecten sinds het begin van de evolutie van het protosysteem op de volgende wijzen tot stand gekomen :

1. Het AN heeft vernieuwingen doorgevoerd, eventueel samen met een deel van de dialecten ; een ander deel van de dialecten heeft de oude toestand bewaard. Voorbeeld :

(1) Vgl. ook mijn commentaar in DB 22 (1970), 56-73, meer bepaald blz. 62-63.

door de palatalisatie van westgerm. *ū* ontstond in het AN en in sommige dialecten samenval met *iu* [*zuur* (met *ū*) en *duur* (met *iu*) hebben hetzelfde vocalisme], in andere dialecten niet.

2. Sommige dialecten hebben vernieuwingen doorgevoerd; het AN en andere dialecten hebben de oude toestand bewaard. Voorbeeld: na de westgerm. periode ontstonden in het hele taalgebied geronde voorklinkers; deze zijn in sommige dialecten verder geëvolueerd tot ongeronde voorklinkers (*muur* werd tot *mier*, homoniem van *mier* „insekt”, *put* tot *pit*, homoniem van *pit* „kern”), in het AN en in andere dialecten niet (hier is de oppositie *muur* ≠ *mier*, *put* ≠ *pit* bewaard).

3. Het AN en sommige dialecten enerzijds en andere dialecten anderzijds hebben divergerende vernieuwingen doorgevoerd. Voorbeeld: de anlautende westgerm. foneemcombinatie *sk-* evolueerde in het AN en in sommige dialecten tot *sχ-* (*schoon*, *scheel*), in andere tot *ʃ-* (*sjoon* *sjeel*).

Naast deze drie eenvoudige types van tegenstellingen bestaan er ingewikkelder contrasten:

4. Wanneer het AN samen met sommige dialecten niet geïnnoveerd heeft, is het denkbaar dat een vernieuwing *a* in een bepaalde groep dialecten voorkomt, een andere, *b*, in een tweede groep dialecten, een derde, *c*, in een derde groep enz.

5. Wanneer het AN en sommige dialecten wel geïnnoveerd hebben (vernieuwing *a*), kunnen in verschillende groepen dialecten verschillende andere vernieuwingen hebben plaatsgehad (*b*, *c*, *d*...).

6. Tenslotte is het mogelijk dat een vernieuwing (*a*) in het AN en sommige dialecten geografisch opponeert met verschillende andere vernieuwingen (*b*, *c*, *d*...) in andere

dialecten, maar ook met het bewaren van een oude toestand in nog andere dialecten.

Het AN is in een kerngebied van met deze taal zeer eng verwante dialecten ontstaan. Dialecten die in hun ontwikkeling met het AN parallel zijn gegaan, noemen wij kerndialecten. Dialecten kunnen in bepaalde opzichten kerndialecten zijn, maar in andere met het AN contrasteren. De som van de verhoudingen tussen het AN en de afzonderlijke Nederlandse dialecten kan op grond van de besproken zes punten als volgt geformaliseerd worden (hierbij betekent het plusteken een taalhistorische vernieuwing, het minteken het bewaren van een oude toestand) :

		AN en (telkens variërende) kerndialecten	Met het AN contrasterende dialecten			
Enkelvoudige tegen- stel- lingen	1	+	—			
	2	—	+			
	3	+ a	+ b			
Meervoudige tegen- stel- lingen	4	—	+ a	+ b	→	+ n
	5	+ a	+ b	+ c	→	+ n
	6	+ a	—	+ b	→	+ n

In de regel is te verwachten dat voor de afzonderlijke voorbeelden van de zes besproken contrasttypes de kerndialecten in het ontstaansgebied van het AN zijn aan te

treffen. Nochtans kent de dialectologie ook het verschijnsel polygenese, d.w.z. dat dezelfde vernieuwing zich in niet aan elkaar grenzende gebieden kan voltrekken. Het is echter a priori uitgesloten, dat het aantal verschijnselen dat door polygenese ontstaan is en tegelijk in het ontstaansgebied van het AN voorkomt, in een perifere streek dat van het eigenlijke kerngebied ook maar zou benaderen. Het is integendeel te verwachten, dat de verschijnselen die met het AN identiek zijn, zich in het ontstaansgebied van die taal concentreren.

Indien wij alle gevallen van de zes besproken contrasttypes karteerden, zou hun som de relatieve afstand van elk dialect afzonderlijk tot het AN uitdrukken, m.a.w. de graad van zijn kerndialect-zijn en van zijn perifeer-zijn. Dat is met onze huidige kennis van de Nederlandse dialecten niet optimaal te realiseren, want het zou — wanneer wij ons tot het fonologische aspect beperken — een historische fonologie van elk dialect afzonderlijk vooropzetten. Het is daarom beter, de gevallen waarin het AN het minsteken heeft, voorlopig niet in het onderzoek te betrekken. Dan blijven de types 1, 3, 5 en 6 over, die tot één grondtype herleid kunnen worden : in het kerngebied komt een AN-verschijnsel voor, buiten het kerngebied bestaat er een daarmee contrasterende toestand. Hoe er die concreet uitziet, is ten aanzien van de doelstelling van ons onderzoek irrelevant (m.a.w. types 1 en 3 vallen samen). Ook interne differentiëringen in de perifere gebieden zijn in dat perspectief onbelangrijk (types 5 en 6 vallen samen met 1 en 3).

Voor het tekenen van een fonologische indelingskaart van de Nederlandse dialecten, die het Nederlandse taallandschap als een probleemgebied met betrekking tot de verhouding van de afzonderlijke dialecten tot de cultuurtaal voorstelt, zijn dan twee dingen nodig :

1. Een historische fonologie van het AN, m.a.w. een nieuwe versie van Schönfeld, die de klankwetten beschrijft in termen van fonemiserings van opposities, ontfonemeringen e.d.

2. Een aantal taalkaarten, waarop de verspreiding van deze weinige tientallen klankwetten in de Nederlandse dialecten wordt aangegeven.

Dit is een in betrekkelijk korte tijd realiseerbaar doel, dat ik mij voorstel zo spoedig mogelijk te verwezenlijken.

LIJST VAN DE TAALKAARTEN

1. N.W./Z.O.-tegenstellingen aan de Germaans-Romaanse taalgrens, van Vlaanderen tot de Elzas.
2. Taal- en dialectgrenzen in het Land van Overmaas.
3. Benamingen voor de *zoen* in Nederland en Vlaams-België (Daan).
4. De *h* aan weerskanten van de taalgrens in België (Grootaers).
5. *Ies* voor „ijs” in Nederland en Vlaams-België (naar Weijnen).
6. Anlautend *sk-* in Nederland en Vlaams-België (naar Weijnen).
7. Preteritum-suffixen van de zwakke werkwoorden in het Z. van het Nederlandse taalgebied.
8. Volgorde van de persoonsvorm van het hulpwerkwoord en de infinitief in de bijzin van *Tante laat zeggen, dat ze vandaag niet kan komen / komen kan* in Nederland en Vlaams-België (naar A. Pauwels).
9. Benamingen voor de *spin* in Nederland en Vlaams-België (naar Blancquaert, Pée e.a.).
10. Betekenissen van *trog* in Vlaams-België (naar Eylenbosch).
11. Frequentie van de familienaam *Jansen* in Overijssel (Heeroma).
12. *Paard* en *perdre* in Vlaams- en Waals-België (naar Van Ginneken).
13. Indelingskaart van het Zuidnederfrankisch.
14. Benamingen voor de *wagenmaker* in Z.W.-Brabant en aangrenzend Oost-Vlaanderen (Eylenbosch).
15. Vocalisme van *bed* in het Z.O.-Brabants en Westlimburgs volgens opnamen van Blancquaert, Goffin, Pée, Stevens en Vangassen.
16. De Getelijn (J. L. Pauwels - L. Morren).
17. Benamingen voor de *aardappel* in Nederland en Vlaams-België (Grootaers).
18. De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland (naar Verstegen).

19. Kroonvormig gebied met *bössem* in het areaal met *bessem* „bezem” in het Z.W.-Brabants.
20. Terrasvormige verspreiding van de umlaut in het Nederlandse taalgebied.
21. Betekenissen van *lopig/lopetig/loops*, in het Z.O.-Brabants en Westlimburgs.
22. Betekenissen van *heet* in het Z.O.-Brabants en Westlimburgs.

AFKORTINGEN

AIS	Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz.
ALF	Atlas linguistique de la France.
BMDC	Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
DB	Driemaandelijkse Bladen (Nieuwe Serie).
DSA	Deutscher Sprachatlas.
DWA	Deutscher Wortatlas.
HCTD	Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie.
HZNM	Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis.
LB	Leuvense Bijdragen.
NT	De nieuwe taalgids.
NZNDB	Noord- en Zuidnederlandsche Dialectbibliotheek.
OT	Onze Taaltuin.
RNDA	Reeks Nederlandse Dialektatlassen.
SDS	Sprachatlas der deutschen Schweiz.
ST	Studia Theodisca.
TBNZ	Taalkundige Bijdragen van Noord en Zuid.
TNTL	Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
TNZN	Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland.
TON	Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden.
VMVA	Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.
WCTD	Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie.
ZMF	Zeitschrift für Mundartforschung.

AUTEURSREGISTER

- Ausems Th. W. A. 215.
Baader Th. 213, 217, 241.
Bach A. 172, 174, 181.
van Bakel J. 207-209, 242, 243,
245, 250.
Becker H. 181.
de Beer T. H. 234.
Behrns J. H. 211.
van den Berg B. 215, 241, 243,
246.
Bergsma J. 203, 235.
Bezoen H. L. 204, 213, 236.
Blancquaert E. 139, 166, 167,
170, 230-231, 237, 238, 241.
Blok D. P. 243, 257.
Bly F. 207, 208.
Bly G. 208.
de Bo L. L. 202, 208.
Boekenoogen G. J. 203, 212.
Boelens K. 122, 238.
Boileau A. 121, 242, 246.
de Bont A. P. 204, 205, 215.
Bopp F. 211.
Boucherij J. 213.
Bouchery H. F. 201.
Bosch L. 203.
Breuls C. 203.
Broekhuysen J. 214, 242, 246.
Brouwers A. P. J. 207, 208.
Bruyl H. 212.
Büld H. 254.
Carnel D. 212.
Ceelen F. 230.
de Ceuleneer A. 221.
Claes D. 203.
Claessens J. C. 238.
van Coetsem F. 123, 165-166,
235, 242.
Colinet Ph. 212, 216, 229.
Coopman Th. 207.
Cornelissen P. J. 203.
Craeynest J. 202.
Cuvelier J. 232.
Daan J. 129, 131, 204, 206, 214,
218, 230, 237, 238, 243, 246,
254, 257, 258, 262.
Dauzat A. 230.
Dols W. 214.
van Doorn Th. H. 207, 208, 244,
250.
Dorren Th. 203.
Draaijer W. 203.
Dumbar G. 204.
Duponselle R. 214, 241.
Dupont J. 213.
Elemans J. H. A. 204, 206, 215,
218, 219.
Endepols H. J. E. 204, 211, 239.
Entjes H. 204, 215, 243, 244,
246.
van Es G. A. 217, 239.
Eylenbosch E. 139, 143, 160,
196, 243, 244, 250.
Fagot D. 197.
Firmenich J. M. 210.

- Foerste W. 143-145, 151, 242, 246.
Fokkema K. 123, 238, 242, 245, 246, 259.
Francescato G. 127.
Frings Th. 143, 146, 147, 172, 185, 187, 224, 225, 241.
Gallée J. H. 203, 233, 235.
Geerts G. 124.
Gelens F. M. 208.
Gerth van Wijk H. L. 208.
Gezelle G. 202.
Ghijsen Ha. C. M. 209, 241, 246.
Gilliéron J. 164, 190-192, 197, 221, 230, 250.
van Ginneken J. 108, 153, 204, 206, 215-218, 221-224, 225-226, 236, 239-241, 246, 247, 249, 253, 254.
Goemans L. 203, 212.
Goffin W. 166, 167, 238.
Goossenaerts J. 207, 208.
Goossens J. 125, 137, 142, 154, 163, 166, 171, 180, 182, 185, 193, 196, 202, 232, 234, 243-246, 250-252, 254, 255, 259, 262.
Goossens P. 209.
Gosses G. 123, 241, 246.
Grauls J. 213, 228.
Grimm J. 211.
Grootaers L. 131, 152, 153, 158, 171, 177, 179, 209-213, 216, 219, 221, 223, 227, 228-230, 233-235, 239, 242, 247, 248, 253.
Gunnink J. 213.
van der Haar D. 215.
D'Haene P. 230.
van Haeringen C. B. 123.
Hagen A. 143.
Halbertsma J. H. 210.
Heeroma K. 140, 143, 144, 150, 169, 202, 204, 222, 228, 236, 238, 240-248, 251, 254, 259.
van der Heijden L. 203.
Hellinga W. 240, 241.
Heukels H. 208.
Hoekema T. 227.
Hoeufft J. H. 202.
Hof J. J. 122.
Hol A. 238, 240, 244, 246.
van den Hombergh-Bot M. 215.
Houben J. H. H. 213.
van Houcke A. 207.
Houx J. H. 215.
Huysmans C. 232.
Ide J. 236.
Ivić P. 113.
Jacob W. G. J. A. 213.
Jacobs A. M. 215.
Jacobs J. 226.
de Jaegher A. 208.
Jakobson R. 189.
Janssen W. A. F. 241, 246.
Jellinghaus H. 222, 224, 238, 253, 254.
Jongen R. 199, 261.
Jongeneel J. 202, 212.
Joos A. 203.
Kaiser L. 204, 206, 214, 215, 218.
Karsten G. 203, 213, 241, 246.
Kats J. C. P. 214, 217.
van Keirsbilck J. en V. 207.
Kern H. 220.
Keyser S. 204.
Kieft A. P. 192, 241, 245, 250.
Kloeke G. G. 123, 174, 210-212, 219, 223, 226-228, 229, 233, 234, 236, 237, 239, 240, 242, 244-248.

- Klokman G. J. 235.
 Kocks G. H. 243, 244, 246.
 Kolb E. 123.
 Kretschmer P. 157.
 ter Laan K. 203, 214.
 Labov W. 128.
 Lafeber A. P. H. 204, 206, 215.
 Landheer H. C. 204, 214.
 Langohr J. 121.
 Lecoutere C. P. F. 177, 179, 253, 254.
 Leenen J. 225, 241, 246.
 Leopold J. A. en L. 211.
 Lerchner G. 143, 146, 147.
 Leys O. 215, 219.
 Lievevrouw-Coopman L. 204.
 Lindemans J. en P. 207, 208.
 van Loey A. 185.
 Lückcr P. P. 215.
 Maerevoet L. 207, 208.
 Martinet A. 189.
 Mazereel G. 213.
 van der Meer S. 241, 246.
 Meertens P. J. 204, 206, 210, 214, 218, 227, 233, 237, 241, 246.
 Mehlem R. 141.
 Moet F. J. 230.
 Molema H. 202.
 Morren L. 175, 177.
 Moulton W. 192, 250.
 Naarding J. 236, 241, 243, 246.
 Noyons J. 229.
 Nuijstens E. T. G. 215, 219, 234.
 Opprel A. 203, 212.
 Overdiep G. S. 108, 204, 214, 217, 236, 239.
 van Oyen L. 238.
 de Paepe R. 235.
 Panzer B. 165.
 Passage J. 238.
 Paque E. 179, 208.
 Pauwels A. 137, 242, 244.
 Pauwels J. L. 143, 159, 175, 177, 197, 215, 217, 219, 220, 229, 230, 234, 235, 240-244.
 Pée W. 139, 166, 167, 170, 227, 231, 238, 240, 242, 244, 245.
 Peeters F. J. P. 214, 219.
 Petit L. D. 210.
 Philips K. 235.
 Ponten J. P. 230.
 Pop S. 232.
 Pott A. F. 211.
 Pulgram E. 113.
 Quicke A. 207, 208.
 Quiévreux L. 204.
 Ramisch J. 223.
 Renders J. M. 241, 246.
 Rensink W. G. 257, 258.
 Ribbert B. 213, 217.
 de Rooy J. 243, 244.
 Roques M. 191, 192, 197.
 Roukens W. 240, 241, 245, 246, 250.
 Rutten A. 202.
 Samyn J. 202, 208.
 Sassen A. 214, 217, 238, 242, 246, 261.
 Schirmunski V. 181.
 Schmeller A. 211.
 Scholten H. 204.
 Schönfeld M. 266.
 Schönfeld Wichers K. D. 204.
 van Schothorst W. 213, 218.
 Schrijnen J. 222-224, 240, 246, 248.
 Schuermans L. W. 202, 205.
 Schulte-Kemminghausen K. 236.
 Schuringa F. G. 213.
 Schützeichel R. 180, 186.

- Simons L. 212.
Sleypen J. 207.
de Smet G. 201, 234.
Smout H. 197, 213.
Sonus Swaagman J. 211.
Spa J. J. 261.
Spitzer L. 191.
Stankiewicz E. 113.
Stevens A. 166, 167, 179, 238, 250.
Stroop J. 243.
Tans J. G. H. 241, 246, 249.
Teirlinck Is. 203, 205, 213.
Teuchert H. 241.
Thümmel W. 165.
Tuerlinckx J. F. 202, 205.
Ullmann S. 189.
Vanacker F. 214, 217, 237.
Vandenheuvel J. 235.
Vangassen H. 166, 167, 237.
van Veen T. 243, 246.
van de Ven M. C. H. J. 128, 215, 218, 219.
Verbeeten J. J. 224.
Vercoullie J. 212.
Verheyden J. 137.
Verschuur A. 212.
Verstegen V. 229, 230.
Verster J. L. 204.
Vervliet J. B. 203.
van Vessem A. H. 242, 250.
de Vin A. 214.
van der Voet Chr. J. 238.
de Vos van Steenwijk J. A. 204.
de Vries W. 212, 223.
Vuylsteke J. 207.
Wander B. 210.
Wanink G. H. 204, 214.
van de Water A. 213.
van Weel M. A. 213, 218.
Weijnen A. 108, 114, 123, 125, 133, 134, 142, 143, 156, 162-164, 168, 190, 201, 209, 214, 215, 226, 234, 238-246, 250, 251, 254-258.
Weinreich U. 129, 131.
Welter W. 213, 214, 240, 246.
Wenker G. 221, 222.
van Wijk N. 223.
Willems P. 221, 222.
Willemyns R. 125, 196.
te Winkel J. 142, 216, 219-222, 224, 240, 253, 254.
Winkler J. 210.
Winnen G. 230.
van der Woude G. 238.
Woudt K. 203, 212.
Wrede F. 187, 222.

DRUKKERIJ GEORGE MICHIELS, N. V., TONGEREN